

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

CULTURĂ ȘI ISTORIE LA EST DE CARPAȚI
ÎN PERSPECTIVĂ SUD-EST EUROPEANĂ
(SECOLELE XVII-XX)

*Actele sesiunii științifice organizate de
Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
în colaborare cu
Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova
București, 1 noiembrie 2013
Coordonatori: Dr. Constantin Iordan și Acad. Andrei Eșanu*

*

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS
BRĂILA, 2014

BIBLIOTECA DE STUDII ȘI CERCETĂRI SUD-EST EUROPENE

***BIBLIOTHÈQUE DES ÉTUDES ET RECHERCHES
SUD-EST EUROPÉENNES***

VI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CULTURĂ ȘI ISTORIE LA EST DE CARPAȚI ÎN PERSPECTIVĂ SUD-EST EUROPEANĂ. Sesiune științifică (2013 ; București)

Cultură și istorie la est de Carpați în perspectivă sud-est europeană (secolele XVII-XX) : actele sesiunii științifice : București, 1 noiembrie 2013 / organizate de Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române în colab. cu Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova ; coord.: dr. Constantin Iordan și acad. Andrei Eșanu. – Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014

ISBN 978-606-654-085-8

I. Iordan, Constantin, istorie (coord.)

II. Eșanu, Andrei (coord.)

008(063)

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

**CULTURĂ ȘI ISTORIE LA EST DE CARPAȚI
ÎN PERSPECTIVĂ SUD-EST EUROPEANĂ
(SECOLELE XVII-XX)**

*Actele sesiunii științifice organizate de
Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
în colaborare cu
Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova
București, 1 noiembrie 2013
Coordonatori: Dr. Constantin Iordan și Acad. Andrei Eșanu*

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS
BRĂILA, 2014

CUPRINS

Introducere (<i>Dr. Constantin Iordan</i>)	7
Cuvânt de deschidere (<i>Prof. Dr. Nicolae Șerban Tanașoca</i>)	13
Acad. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu (II-ASM), <i>Mănăstirile basarabene – metocuri ale vechilor mănăstiri moldave (XVI-XIX)</i>	15
Prof. Dr. Zamfira Mihail (ISSEE-AR), <i>O descriere a Basarabiei, uitată</i>	31
Dr. Constantin Iordan (ISSEE-AR), <i>Istorie și istoriografie: tema „compensației” Basarabia meridională Dobrogea în 1878. Delimitări geopolitice</i>	65
Dr. Ion Negrei (II-ASM), <i>Introducerea alfabetului latin în Basarabia (1917)</i>	75
Acad. Valeriu Pasat (II-ASM), <i>Fațete ale sovietizării și comunizării Basarabiei</i>	87
Dr. Stelu Șerban (ISSEE-AR), <i>Constantin Stere: eșecul unui proiect politic în România interbelică</i>	107
Dr. Gheorghe Cojocaru (II-ASM), <i>Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și impactul său asupra relațiilor sovieto-române. Cazul în problema Basarabiei</i>	123

INTRODUCERE

Volumul cuprinde contribuțiile participanților la Sesiunea științifică organizată la București de Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române și Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, la 1 noiembrie 2013, pe tema *Cultură și istorie la est de Carpați în perspectivă sud-est europeană (secolele XVII-XX)*.

Tema face obiectul unui proiect de colaborare cu același titlu pe anii 2012-2014 între cele două instituții organizatoare. Reuniunea s-a înscris într-o serie de manifestări științifice desfășurate din anul 2007, fie la București, fie la Chișinău.

În concluziile comunicării *Locașuri sfinte basarabene – metocuri ale vechilor mănăstiri moldave (sec. XVI-XIX)*, acad. **Andrei Eșanu** și **Valentina Eșanu** (Institutul de Istorie) constată că alături de ctitoriile voievodale, boierești, răzășești ș.a., în spațiul dintre Prut și Nistru al Țării Moldovei au fost fondate alte mănăstiri și schituri de către mănăstirile și episcopiile moldovene, care au avut proprietăți și pe aceste meleaguri. Această împrejurare poate fi considerată ca o particularitate a apariției așezămintelor monahicești în spațiul dintre Prut și Nistru. După anexarea Basarabiei în 1812 la Imperiul Țarist și constituirea din inițiativa noilor autorități a unei eparhii la Chișinău, aceste mănăstiri și schituri au fost rupte de la vechile vetre fondatoare și trecute la noua structură ecleziastică subordonată de data aceasta Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. Dintre aceste așezăminte, unele, întâmpinând diverse dificultăți pe parcursul secolelor și-au încetat existența ori au fost desființate, altele s-au afirmat devenind importante centre de cultură și spiritualitate.

Prof. dr. **Zamfira Mihail** (Institutul de Studii Sud-Est Europene) ne-a prezentat comunicarea *O descriere a Basarabiei din 1844, uitată*, aparținând lui Xavier Hommaire de Hell, inginer de mine, cu cercetări geologice în mai multe zone ale Rusiei, Turciei și Persiei. Un martor exemplar, autorul, cavaler al Legiunii de Onoare, a făcut cunoscute în Europa, în 1844 mărturiile despre Basarabia printr-o lucrare științifică de prestigiu (care i-a adus însărcinarea, din partea guvernului francez, de data aceasta, de a face o nouă călătorie pentru aprofundarea studiilor

geografico-geologice pe litoralul Mării Negre și al Mării Caspice (1845-1848).

Dr. **Constantin Iordan** (Institutul de Studii Eud-Est Europene) s-a oprit la un subiect controversat, *Istorie și istoriografie: tema „compensației” Basarabia meridională Dobrogea în 1878. Delimitări geopolitice* a subliniat că istoria restabilirii autorității Rusiei asupra Basarabiei meridionale dată României în 1856 și „compensarea” celei din urmă cu Dobrogea la sfârșitul războiului ruso-româno-turc din anii 1877-1878 a fost o temă predilectă a istoriografiei bulgare din ultimul secol.

Decizia Congresului de la Berlin, considerată de oamenii politici și de istoriografia bulgară contrară intereselor naționale ale Bulgariei, a fost văzută în România, pe de o parte, ca un act de reintegrare istorică și, pe de altă parte, ca o posibilitate de consolidare a independenței de stat prin obținerea accesului la Marea Neagră. Protestele unor personalități din București din prima jumătate a anului 1878 contra ideii anexiunii Dobrogei, evocate constant de către istoricii bulgari, ar trebui să fie interpretate mai ales ca manifestări ale opoziției față de principiul „compensației sau schimbului” – Basarabia meridională contra Dobrogei – avansat de Rusia pentru a ascunde violarea angajamentului de a respecta integritatea teritorială a României asumat prin Convenția de tranzit din aprilie 1877. Niciun om politic responsabil din București de după 1878 nu a gândit că Dobrogea nu ar fi fost *de jure* un teritoriu românesc; el nu ar fi ajuns și nici nu ar fi rămas la putere. Ionel Brătianu, fiului premierului din 1878, a demisionat în ianuarie 1918 când s-a conturat perspectiva sumbră a pierderii Dobrogei.

Din delimitările comunicării *Introducerea alfabetului latin în Basarabia (1917)*, prezentată de dr. **Ion Negrei** (Institutul de Istorie), am reținut:

1. Basarabia a fost ultima provincie românească în care s-a introdus alfabetul latin.

2. Alfabetul latin în învățământul din Basarabia a fost introdus pe cale democratică, în urma discuțiilor purtate la Congresul învățătorilor moldoveni din 25-28 mai 1917. Introducerea alfabetului latin a fost opțiunea învățătorilor, profesorilor, fruntașilor politici basarabeni, într-un cuvânt, a intelectualității române din Basarabia, așa slabă și firavă cum se prezenta ea în anul 1917.

3. Alfabetul latin a fost introdus în Basarabia în condițiile în care această provincie românească era încă parte componentă a Rusiei, după revoluția din februarie 1917, când la putere în Rusia era Guvernul Provizoriu. Abia mai târziu, la 21 noiembrie, se va organiza Sfatul Țării, la 2 decembrie 1917 se va proclama Republica Democratică Moldovenească, va fi format primul guvern etc., etc.

4. Introducerea alfabetului latin în 1917 a fost formula de expresie a identității naționale a românilor basarabeni. Acest act cultural de o importanță deosebită a avut consecințe nu numai asupra învățământului, ci și asupra întregii vieți naționale a românilor basarabeni. Învățământul organizat în baza cărților cu grafie latină a readus Basarabia în albia românismului.

Acad. **Valeriu Pasat** (Institutul de Istorie) a analizat diverse *Fațete ale sovietizării și comunizării Basarabiei*. Concluzia cercetării este că neîndoielnic neglijarea, sfidarea necesităților spirituale ale popoarelor înglobate în U.R.S.S. a fost unul din motivele principale ale prăbușirii Imperiului Sovietic. Deșteptarea națională, Mișcarea de eliberare națională din RSSM, din anii 1988-1991, a decurs, în cea mai mare măsură, sub stindardul unei ample mobilizări pentru revenirea la alfabetul latin, pentru decretarea limbii oficiale (de stat) și, ca o continuare a acestor deziderate – a fost opțiunea pentru supremația adevărului istoric.

Deși în fruntea acestei masive Mișcări s-au situat intelectualii – scriitori, jurnaliști, învățători, profesori din școli și din universități, cercetători științifici – acestora li s-au alăturat numeroși țărani, muncitori, ba chiar și unii activiști de partid, comsomol, syndicate etc.

Un punct culminant al acestei mișcări a fost Marea Adunare Națională, de la Chișinău, la care sute de mii de moldoveni au cerut oficializarea limbii de stat și revenirea la grafia latină. Această cerință fermă a mulțimilor entuziasmăte nu a putut fi neglijată și pe 31 August 1989 deputații Sovietului Suprem de la Chișinău au adoptat legile care consfințeau voința poporului. Din anul următor, 1990, în programele pentru școli, licee, colegii și universități s-a introdus ca discipline de studiu Limba și literatura română, ca și Istoria românilor, de altfel. Se părea că s-a rezolvat definitiv o problemă ce provocase atâtea greutăți și chiar tragedii în anii de sovietizare și comunizare mai întâi a RASSM, apoi și a RSSS. Totuși, discuții aprinse continuă și astăzi, adeseori acestea

frizând absurdul, căpătând dimensiuni de paroxism. Pentru că și în ultimii peste 20 de ani de independență problemele limbii și ale istoriei sunt masiv exploatare în scopuri politice.

Una din ideile centrale este că în stânga Prutului, până pe malul stâng al Nistrului, fațetele multicolore, dar cu nuanțe mai mult sumbre, ale sovietizării și comunizării, se mai fac simțite și acum. Istoriceste vorbind, efectele lor vor fi atenuate, apoi și înlăturate, peste ani și ani, după ce vor fi făcute numeroase și energice eforturi de către oamenii politici, dar și de către oamenii de afaceri, oamenii de știință, de cultură, iar în ultimă instanță – de către fiecare om care își iubește patria, poporul, valorile spirituale autentice.

Dr. **Stelu Șerban** (Institutul de Studii Sud-Est Europene) a susținut comunicarea ***Constantin Stere și Partidul Țărănist Democrat: eșecul unui proiect politic în România interbelică***. Între altele, autorul observă că, legat de Constantin Stere s-a vorbit mult de un „caz Stere”, dar însuși el a afirmat că de fapt este vorba de „cazul Basarabia”. În optica argumentelor din acest articol am interpreta însă cazul Stere nu doar legat de Basarabia, ci de întreaga Românie interbelică. Dincolo de Basarabia, care într-adevăr a fost un „caz” în România interbelică, Constantin Stere relevă mai degrabă drama politică a României interbelice. Ingineria politică a sistemului bipartid, structurile extrem de rigide și clientelare ale partidelor politice, au viciat profund ideea de reprezentare a întregului corp social, ca și funcția pe care doctrinele politice o au în formarea unei culturi politice și civice. Stere a mers împotriva acestui curent prin ceea ce a făcut în toți anii perioadei interbelice. Nu a câștigat putere și influență politică e adevărat, dar într-un fel a câștigat într-un sens superior.

În analiza sa, intitulată ***Congresul al XX-lea al PCUS și impactul său asupra relațiilor sovieto-române. Cazul Basarabiei***, dr. **Gheorghe Cojocaru** (Institutul de Istorie) a remarcat, printre altele, că la București, după ascuțirea divergențelor sovieto-chineze, înlăturarea lui Hrușciiov a fost considerat momentul optim pentru publicarea volumului „Karl Marx, Însemnări despre români (manuscrite inedite)” publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, în care se exprima simpatia pentru ideea națională a românilor și adevărul istoric despre Basarabia. Însemnările în manuscris ale lui Marx pe marginea lucrării istoricului francez Elias Regnault „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes” (1855), care

avea ca sursă scrierile lui N. Bălcescu, Ion Ghica și I. Eliade Rădulescu, precum și studiul unui autor englez necunoscut, erau bune pentru tipar încă în 1961. Însă, adevărul în chestiunea Basarabiei nu se putea rosti în condițiile de atunci, pentru că ar fi antrenat inevitabil o dispută față în față cu o mare putere care ar fi acuzat imediat România de intenția de revizuire a granițelor statornicite. Pentru promotorii liniei naționale prioritare era nevoia de delimitare de tezele eronate adoptate în trecut, când partidul era o anexă a *Cominternului*, repudierea și corectarea mistificărilor admise. În problema Basarabiei, s-a considerat că metoda cea mai potrivită din punct de vedere tactic „ar fi aceea de a găsi argumente în interiorul sistemului” și ele au fost găsite la cei doi clasici ai învățaturii marxiste – Marx și Engels. Pentru oponenții sovietici, contracararea clasicilor marxism-leninismului nu se anunța o operă de loc agreabilă și nici facilă.

Practic, concomitent cu „Însemnările” lui Marx, a fost dată publicității scrisoarea lui F. Engels către militantul socialist Ion Nădejde, din 4 ianuarie 1888, în care se afirma, între altele: „Dvs. românii trebuie să fi cunoscut țarismul; ați suferit îndeostul prin Regulamentul Organic, prin înăbușirea răscoalei de la 1848, prin răpirea de două ori repetată a Basarabiei, prin năvălirea fără număr în România, ca și cum țara ar fi fost un simplu popas rusesc pe drumul spre Bosfor”.

Publicarea la sfârșitul anului 1964 a celor două lucrări cu valoare de document ale lui Marx și Engels a avut „o semnificație deosebită”, deși se nega, dar, evident, politică. Apariția lucrărilor respective marca „un punct de cotitură, o schimbare hotărâtoare în tactica românilor”. Conducerea de la București arăta că a decis să înceapă „bătălia pentru tratarea corectă, pe baza adevărului istoric, a problemei schimbărilor teritoriale între România (Principatele Române) și Uniunea Sovietică (Rusia țaristă)”. Se anticipa că această bătălie va fi „de lungă durată, grea și comporta riscuri”, dar ea trebuia să înceapă ca un act de reafirmare a demnității naționale și politice. Nici una din aceste lucrări nu a avut acces în partea basarabeană a Prutului, la Chișinău.

* * *

Mulțumim conducerii Institutului de Studii Sud-est Europene, d-lui director prof. dr. N.Ș. Tanașoca și conducerii Bibliotecii Județene

din Brăila, d-lui director prof. dr Ionel Cândea, pentru bunăvoința și sprijinul deplin acordate publicării acestei cărți. Mulțumirile noastre d-nei Iuliana Deac pentru ajutorul dat la tehnoredactarea în Institut a manuscrisului în vederea predării sale spre publicare.

CONSTANTIN IORDAN

CUVÂNT DE DESCHIDERE

Doamnelor și Domnilor,

Am marea bucurie de a-i saluta în numele Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române pe oaspeții noștri, colegii de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, participanți la sesiunea științifică cu tema *Cultură și istorie la est de Carpați în perspectivă sud-est europeană (secolele XVII-XX)*. A intrat în tradiția Institutelor noastre organizarea unor asemenea reuniuni, fie la Chișinău, fie la București, în cadrul cooperării științifice dezvoltate pe baza convențiilor reînnoite cu regularitate până acum din trei în trei ani.

Nu mi se pare de prisos să subliniez încă o dată importanța acestei forme de cooperare, bazate pe acorduri interacademice și a reuniunilor pe care ea le implică. Avem prilejul să adâncim împreună cercetarea unor teme relevante pentru istoria întregului Sud-Est european și, în primul rând, a românilor, să lămurim probleme de maxim interes istoriografic și cultural, punând în lucrare în vederea atingerii scopului comun cunoștințe științifice, deprinderi intelectuale și competențe profesionale individuale care se completează, se armonizează și se susțin reciproc.

Țin să amintesc un lucru ce mi se pare demn de rememorat cât mai des. Dumneavoastră, colegii de la Chișinău, ne aduceți, între multe altele, și astăzi, așa cum au făcut și înaintașii Domniilor Voastre în trecut, o anumită familiarizare cu limba, cultura și civilizația rusă. Acest rod al experienței istorice, așa cum a fost, a moldovenilor de dincolo de Prut este un instrument indispensabil pentru cunoașterea deplină, profundă și nuanțată a unuia dintre factorii istorici majori de istorie universală care au marcat și continuă să determine în felurite chipuri condiția și destinul românilor, ca și ale tuturor popoarelor din Sud-Estul Europei. La fel s-a întâmplat, în privința altui factor imperial care ne-a marcat istoria, factorul austro-maghiar, cu intelectualii ardeleni care au pus în serviciul culturii românești rodul experienței lor istorice: cunoașterea profundă și nuanțată a limbilor, culturilor și civilizației ungurești și germane. Și, ca să mă refer la spațiul balcanic, principalul nostru obiect de studiu, la fel s-a

întâmplat, în privința factorului de istorie universală grecesc și greco-otoman care ne-a marcat destinul, cu aromânii, dintre care s-au ridicat învățați de prestigiu, filologi și istorici, a căror specializare în istoria elenismului se datorează și intimității lor cu limba, cultura și civilizația greacă. Aceștia au contribuit nu puțin și la difuzarea valorilor literare și culturale grecești în spațiul românesc. A transforma experiențe istorice nu totdeauna fericite în instrument de cunoaștere istorică și de creație culturală este, să nu uităm, un act de înaltă civilizație și superioară umanitate care legitimează locul în lume al unui popor.

Aș dori, de asemenea, să mai amintesc un lucru, știut altminteri de noi toți. Conlucrarea științifică este și un mijloc eficient de apropiere și solidarizare umană. Am cunoscut în ultimii ani, în persoanele Domniilor Voastre, oameni excepționali, de care vă asigur că ne-am atașat și destine exemplare, pe care le-am admirat. Din temerea de a nu cădea în păcatul indiscreției, mă feresc să intru în amănunte foarte personale. Țin totuși să exprim, cu voia Domniilor Voastre și în consens cu toți participanții la aceste reuniuni, întreaga noastră prețuire pentru admirabilul cuplu reprezentat de Domnul și Doamna Acad. Andrei Eșanu, pot spune vechi și dragi prieteni ai Institutului nostru, model nu numai de colaborare intelectuală, dar și de ținută etică. Țin, de asemenea, să aduc omagiul datorat domnului Acad. Valeriu Pasat pentru rectitudinea, dârzenia și spiritul de sacrificiu cu care știm că a apărut adevărul istoric despre trecutul Moldovei, ca și drepturile și libertățile din zilele noastre ale concetățenilor săi.

Vă invit să trecem acum la lucrările sesiunii noastre, sub coordonarea Acad. Andrei Eșanu și a colegului nostru Dr. Constantin Iordan, cărora le mulțumesc pentru osteneală, asigurându-i că ne vom îngriji de publicarea actelor ei în timpul cel mai scurt, cu ajutorul generos făgăduit de Domnul Prof. Ionel Cândea, Directorul Muzeului Brăilei și al Editurii Istros.

Vă doresc succes!

NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA

LOCAȘURI SFINTE BASARABENE – METOCURI ALE VECHILOR MĂNĂSTIRI MOLDAVE (SEC. XVI-XIX)

ANDREI EȘANU, VALENTINA EȘANU

Cele mai vechi mănăstiri și schituri din Țările Române, din Moldova în special, au apărut mai ales cu începere din sec. al XIV-lea, fiind fondate de voievozi și domni sau din inițiativa unor boieri și înalți demnitari de stat, fie pornind de la sălașele unor sihaștri și monahi refugiați din Balcanii înghițiți de Imperiul Otoman, fie pe locuri cu totul virane. În asemenea mod au fost ctitorite și celebrele prin activitatea lor așezăminte monahale din Țara Moldovei cum ar fi mănăstirile Neamț, Bistrița, Moldovița, Voroneț, Humor, Putna ș.a.

În cele ce urmează ne propunem să examinăm încă o cale de ctitorire a unor centre monahicești din Țara Moldovei, care a rămas în mare măsură în afara atenției cercetătorilor, fiind vorba de un număr destul de mare de așezăminte monahale apărute pe parcursul sec. XVI-XVIII în spațiul dintre Prut și Nistru al Țării Moldovei. Astfel, dacă asemenea vechi mănăstiri ca cea de la Vărzărești (1420), Căpriană (1429) apărute în domnia lui Alexandru cel Bun sau mai târziu pe domeniul domnesc și considerate ctitorii voievodale, iar schitul Mașcăuți de pan Albul pârcălab de Neamț (ante 1470), apoi o serie de alte centre de trăire și rugăciune monahală au o cu totul altă geneză de apariție și consolidare. Acest din urmă grup de mănăstiri și schituri din Basarabia, în privința cărora vom prezenta mai jos dovezi în acest sens, au apărut ca urmare a creșterii domeniilor vechilor mănăstiri dintre Carpați și Prut prin moșii, sate și săliști donate celor dintâi de către domni și boieri în spațiul dintre Prut și Nistru, în ținuturile Hotin, Soroca, Orhei, Lăpușna, Iași ș.a. Pe parcursul secolelor XV-XVIII s-au ales cu dani în această parte a țării mănăstirile Neamț (14 sate), Moldovița (4 sate, și 8 săliști), Voroneț (8 sate și 3 săliști), Secul (16 sate), Humor (6 sate), Putna (17 sate), Slatina

(10 sate, 5 săliști), Râșca (15 sate), Agapia (14 sate), Solca (8 sate)¹, Golia² ș.a.

Or, odată cu intrarea în stăpânirea noilor averi, pentru organizarea activităților economice și administrarea veniturilor de pe aceste moșii, vechile mănăstiri moldave trimeteau într-acolo câte unul sau mai mulți monahi. Bineînțeles, acest fenomen avea un caracter sporadic, fiind inițiat de egumenii și stareții vechilor vetre monahale ale Moldovei. Deoarece călugării stabiliți aici țineau numai deca să aibă în grijă nu numai gospodărirea averilor și veniturilor, dar și să-și continue obișnuita trăire duhovnicească își înălțau mici biserici și alte acareturi monahicești. Treptat spre aceste mici sălașe de credință se îndreptau alți oameni dornici să-și petreacă viața în ascultare și rugăciune. Pe această cale se înfiripau schituri subordonate mănăstirilor centrale, care aveau în grijă nu numai chivernisirea averilor, dar și numirea diriguitorilor acestor schituri și supravegherea pravilei și vieții monahale ale acestor metocuri. Odată cu afirmarea lor, noile schituri-metocuri intrau în atenția populației localităților din împrejurimi, căci monahii stabiliți aici atrăgeau atenția prin adâncă credință și trăire duhovnicească creștină, încât pe la praznicele mari împărătești ele devin deosebit de aglomerate. Mai târziu, fie cu sprijinul marilor mănăstiri, al unor boieri, oameni mai înstăriți și grupuri de săteni cum ar fi răzășii, aici sunt înălțate biserici mai mari, iar odată cu sporirea numărului de monahi sau călugărițe unele dintre ele capătă treptat statut de mănăstire.

Este interesant și faptul că în paralel cu procesul de închinare a vechilor ctitorii voievodale și boierești, proces care capătă amploare pe parcursul sec. XVI-XVII unor centre patriarhicești și monahale din Orientul Apropiat și Sfântul Munte Athos trec în subordonarea acestora și metocurile lor dintre Prut și Nistru cu consecințele respective, încât averile și veniturile lor încep să fie administrate de monahii athoniți sau cei trimiși din Orientul creștin ortodox, situație care s-a perpetuat și după anexarea Basarabiei la Rusia Țaristă în 1812 și chiar după secularizarea

¹ Țăruș Didina, *Averile mănăstirilor*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Coord., red. șt. și coautor acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, p. 118-134 (în continuare *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*).

² Marinescu Florin, *Mănăstirea Golia în arhiva Vatopedului. Egumenii, privilegiile, moșiile și metoacele*, în *Mănăstirea Golia 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu. Studii și documente*, Iași, 2010, p. 162-166.

proprietăților mănăstirești prin cunoscuta reformă a lui Alexandru Ioan Cuza efectuată după unirea Principatelor Române (1859).

Totodată trebuie să menționăm că nu în toate cazurile asemenea începuturi de noi schituri și mănăstiri în spațiul dintre Prut și Nistru au avut continuare fericită, căci spațiul despre care vorbim, era cel mai vulnerabil din acest punct de vedere. Drept urmare, unele dintre acestea vetre monahale nimerind în calea invaziilor și incursiunilor străine, fiind jefuite și arse, își restrâng sau chiar își încetează existența. Astfel, dacă așezământul monahal Vărzărești sau cel de la „*Leonta la Nistru*” (acesta din urmă menționat în a II-a jumătate a sec. al XV-lea pe una din moșiile mănăstirii Voroneț), dispar chiar în sec. al XV-lea când au fost fondate, apoi asemenea schituri cum ar fi Hârjauca, Hârbovăț, Răciula, Condița ș.a., reușesc să-și reia activitatea după o întrerupere de ani sau chiar zeci de ani.

În continuare ne propunem să aducem exemple, care luate împreună ilustrează și arată proporțiile fenomenului.

Astfel, un prim caz în această privință poate servi schitul sau mănăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului din incinta **cetății Hotin**, căreia Ștefan cel Mare dăruia pe la 1493 un frumos *Tetraevanghel* în limba slavonă executat de celebrul copist Teodor Mărișescul: „*Cu bunăvoiața Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, Io[an] Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a dat și a scris și a ferecat acest Tetraevanghel și l-a dăruit întru ruga sieși la biserica din cetatea Hotin, unde este hramul Adormirii Preasfintei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, în anul 7001 [1493], iar al domniei lui al 30 și șaptelea an curgător, în luna octombrie 26. Și s-a scris cu truda multpăcătosului diacon, chiar Theodor, fiul lui Mărișescul; s-a scris în mănăstirea Neamțului*”³. Se admite, că locașul respectiv ar fi fost metoc al mănăstirii Putna, ceea ce ar însemna că a fost ctitorit cu sprijinul monahilor putneni și poate chiar a lui Ștefan cel Mare post 1470 ante 1493. Prin 1598-1599 cu osârdia și „cheltuiala lui Gheorghe Izlozeanu, pârcălab de Hotin⁴, și a soției sale

³ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare* (II), în *Analele Putnei*, an. IV, 2008, nr. 2, p. 281.

⁴ Despre acesta vezi mai detaliat Eșanu A., Eșanu V., *Pârcălabi de Hotin (sec. XIV-1714)*, în Eșanu A., Eșanu V., *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine, fapte*, București, 2004, p. 288-291.

Cristina” este copiat un „Evangheliar”, pe care îl dăruiește bisericii, adică mănăstirii din cetatea Hotin. De altfel, pe acest codice la o dată posterioară, după 1714-1715, când cetatea este transformată în raia, cineva a notat pe același „Evangheliar”: „Beserică Uspeniei din Hotin *au fost dintru început mănăstirii Putnii supăsă* și pentru aceea, după răpire[a] ei de către turci, s-au tras această Evanghelie la Putna”⁵.

Se pare, mănăstirea a activat fără întrerupere până în timpul războiului polono-otoman din 1620-1621, când oastea leșească a ocupat cetatea și a jefuit mănăstirea, fiind robit și despodobit Tetraevanghelul lui Ștefan cel Mare⁶. După o anumită întrerupere o altă informație despre această mănăstire datează din 1636, când sub Vasile Lupu – vodă este amintită la Hotin o mănăstire de călugări, de astă dată cu hramul Sf. Ierarh Nicolae⁷. În timpul unui alt război, de astă dată al cazacilor contra polonilor, în care a fost atrasă și Țara Moldovei (1653), mănăstirea din nou își întrerupe activitatea. Pe la 1663 când pârcălab al cetății ajunge Iancu Costin, frate cu Miron Costin cronicarul, i-a ființă (după noi

⁵ Petcu Marcu-Marian, ieromonah, *Mănăstiri și schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute*, București, 2010, p. 164. Ulterior cartea a ajuns în posesia mănăstirii Putna, iar de acolo – în cea a Muzeului de Istorie din București, unde se păstrează până în prezent (Brătulescu Victor., *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă religioasă*, București, 1939, p. 18. Lința E. Djamo-Diaconița L., Stoicovici O., *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 102-107). Evangheliarul scris în limba slavonă conține o amplă inscripție de danie, din care aflăm, că acet codice a fost copiat de Martin Vasevici din Rohatin din Țara Leșească și a ferecat-o Ioachim Zlătaru din Suceava (Lința E. Djamo-Diaconița L., Stoicovici O., *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 102-107).

⁶ Pelin Valentina, *Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare* (II), în *Analele Putnei*, an. IV, 2008, nr. 2, p. 282. Manuscrisul a avut un destin neordinar. Se admite că acesta s-a aflat la mănăstirea hotineană până în primele decenii ale sec. al XVII-lea, când, probabil a fost răpit în timpul incursiunilor militare și ocupării cetății de către poloni. Precum reiese din cea de-a doua însemnare de pe acest codice pe la 1637 Petru Movilă, pe atunci „episcop și mitropolit al Kievului, Galiției și al întregii Rusii, arhimandrit al Sfintei Marii Lavre Pecerska din Kiev, am cumpărat această Sfântă Evanghelie și am dat-o de veci și neclintită la biserica Preacuratei Născătoare de Dumnezeu a Mănăstirii Pecerska, unde va fi îngropat trupul meu”. În împrejurări necunoscute Evangheliarul a ajuns la încep. sec. XIX la München, unde se păstrează până astăzi în biblioteca de stat din partea locului. *Ibidem*, p. 282.

⁷ Pușcașu Voica, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sf. sec. al XVIII-lea*, București, 2001, p. 342.

reînființată) o nouă mănăstire ce a fost închinată mănăstirii Putna⁸. Despre existența acestei mănăstiri se pare că scrie și Ion Neculce când afirma pe la 1672, în domnia lui Gheorghe Duca „făcutu-s-au și o minune mare, arătare la Hotin, într-o mănăstioară mică ce este supt cetate” când „au lăcrămat icoana Maicii Precistei ... de le vidé toți oamenii”⁹. Activitatea în continuare a acestui metoc putnean este confirmată prin scutiri făcute de Antioh Cantemir voievod prin cartea domnească din 31 mai 1705, de Mihai Racoviță voievod – la 1 mai 1708 și de Nicolae Mavrocordat – 5 iulie 1712 și 26 octombrie 1714, din care aflăm și numele egumenului de atunci – Matei¹⁰. Investigațiile efectuate în ultima vreme au arătat că acest locaș a activat cu anumite întreruperi până în plin sec. al XVIII-lea. Astfel la 30 martie 1730 starețul Meletie de la schitul Hotinului scrie episcopului de Rădăuți că „după întoarcerea sa din robia de 28 de ani, găsind schitul pustiit și risipit, l-a refăcut și l-a închinat mănăstirii Putna cu toate veniturile de miluire de la domni și cu o moșioară”¹¹. După ocupații polone, otomane ale Hotinului sau tulburări sociale, cum ar fi mișcarea lui Hâncu din 1671-1672 așezarea monahală hotineană era refăcută, cei drept de fiecare dată cu alt hram (Sf. Ierarh Nicolae, Sf. Ioan Botezătorul), dar rămânea închinată aceleiași mănăstiri Putna, care a stat la fondarea ei¹².

Un punct de plecare în istoria schitului **Condrița** din centrul Basarabiei, poate fi considerată data de 7 octombrie 1517, când Ștefan vodă cel Tânăr (1517-1527) printr-o carte domnească întărește Mitropoliei de Jos, din târgul Romanului și episcopului Macarie, satul Azăpeni, cu moară și părți din Catarha, dăruite de Giurgiu Strahoie, cumpărate de la Gherasim din Vișneuți¹³. Din document reiese clar că

⁸ Petcu Marcu-Marian, ieromonah, *Mănăstiri și schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute*, București, 2010, p. 163-164.

⁹ Neculce Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ed. a II-a, de Iorgu Iordan, București, 1959, p. 42.

¹⁰ Petcu Marcu-Marian, ieromonah, *Mănăstiri și schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute*, București, 2010, p. 165.

¹¹ Gumenăi Ion, *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806*, Chișinău, 2002, p. 226.

¹² Adauge Mihai, *Mănăstirea (schitul) Hotin, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 642.

¹³ *Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI*, vol. I, București, 1953, p. 108-109, doc 105 (în continuare DIR A).

averile trecute în stăpânirea episcopiei de Roman erau situate în zona geografică, în care ulterior a apărut schitul Condrița.

Admitem că o modestă așezare monahală a putut apare pe moșia Azăpeni și în părțile Catarhăi în scurtă vreme după ce aceste proprietăți (trebuie să menționăm că la data când au fost cumpărate (7 octombrie 1517) erau evaluate la 628 zloți tătărești, (sumă destul de mare pentru acele timpuri) au trecut în posesia Episcopiei de Roman. Moșiile de pe Catarha au aparținut aceste eparhii până la 22 aprilie 1552 când Ștefan Rareș face schimb de sate cu Episcopia de Roman, dând satul Birăești pe râul Moldova în schimbul satului Azăpeni¹⁴.

În scurtă vreme, la 12 aprilie 1553, Azăpenii și părțile Catarhăi trec în stăpânirea mănăstirii Socola din Iași¹⁵, împrejurare, care din nou pare să fi fost favorabilă, fie întemeierii, fie existenței în continuare a unui așezământ monahal pe această proprietate mănăstirească. De unde deducem că apariția unei așezări monahale în părțile Catarhăi poate începe în sec. al XVI-lea. Bineînțeles, dovezi mai convingătoare în această privință ar putea aduce doar investigațiile arheologice de pe teren.

Nu cunoaștem în ce împrejurări Alexandru Lăpușneanu, printr-o carte domnească, de rând cu alte moșii la 11 aprilie 1560 face danie mănăstirii Căpriană Azăpenii, de astă dată cu denumirea Zăpeni¹⁶. Noua schimbare de situație a putut de asemenea favoriza menținerea sau apariția unei așezări monahale pe valea Catarhăi.

Dacă admitem că într-un document, considerat îndoielnic, datat cu 16 septembrie 1616 sunt reflectate anumite realități istorice, atunci ar trebui să credem că deja în primul sfert al sec. XVII exista în părțile Catarhăi un schit, care ținea sau era dependent de astă dată, de mănăstirea Căpriană. Astfel, în acest izvor apare în calitate de martor la delimitarea hotarului moșiei Ciuciuleni, ținutul Lăpușnei Mefodie Vozeianu de la *Schitul mănăstirii Căpriană*¹⁷. În acest caz am putea presupune că moșia de pe Catarha a trecut împreună cu schitul în subordonarea mănăstirii Căpriană ceva mai înainte. Afirmăm aceasta, recunoaștem cu o anumită îndoială, deoarece chiar și în sec. al XVIII-lea, pe când informațiile

¹⁴ DIR A, veacul XVI, vol. II, București, 1951, p. 22-24, doc. 23.

¹⁵ DIR A, veacul XVI, vol. III, București, 1951, p. 211-213.

¹⁶ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. 1, Chișinău, 1961, p. 74-77 (în continuare MEF).

¹⁷ DIRA, veacul XVII, vol. IV, București, 1956, p. 518- 520. Document îndoielnic nr. 2.

referitoare la schitul Condrîța devin mai frecvente, ele nu oferă nici o informație cât de cât privitoare la începuturile schitului.

Cert rămâne faptul că izvoarele autentice din ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, arată că schitul Condrîța era subordonat mănăstirii Căpriană¹⁸ și, împreună cu ea, era închinat la 30 ianuarie 1698 mănăstirii Zograf de la Muntele Athos¹⁹. Detaliul ni se pare deosebit de interesant prin faptul că, indirect, demonstrează că la data închinării mănăstirii Căpriană celor de la Zograf (1698), schitul trebuia să existe, căci numai astfel el putea să figureze ulterior ca așezământ monahal închinat mănăstirii athonite împreună cu mănăstirea Căpriană.

În favoarea ipotezei existenței îndelungate a unui așezământ monahal în zona Catarhăi par să ne vorbească și informațiile aduse de Dimitrie P. Micșunescu din relatările arhimandritului Theofan Braghîș, precum că prin anii '30 ai sec. XX „existau în imediata apropiere de construcțiile mănăstirești (ale Condrîței – n.n.) opt locuri de biserică”²⁰. Or, se știe că pretutindeni în Moldova, multe secole la rând marea majoritate a bisericilor erau construite din lemn, material puțin durabil. De obicei, pe locul fostului altar (pristolul) se punea o piatră specială, pe care era săpată uneori o inscripție corespunzătoare. Din nefericire, în anii totalitarismului mănăstirea Condrîța a fost închisă, iar cimitirul și alte urme ale așezării monahale, cu excepția celor două biserici, au fost distruse. Au fost nimicite și semnele altarelor bisericilor de odinioară. În ultimii ani, efectuând cercetări pe teren la mănăstirea Condrîța redeschisă în 1993, Sergius Ciocanu a identificat una din aceste pietre, pe care a reușit să descifreze cuvintele: „...piatră este S(fântul) prestol...”, piatră, pe care o datează de la începutul sec. XIX²¹. În caz dacă informația privind cele opt locuri de biserică corespunde adevărului, atunci am putea

¹⁸ Actul din 5 iulie 1795 (Серафим, Гербовецкий архимандрит. *Описание Гербовецкого Свято-Успенского монастыря, состоящего в Кишиневской Епархии, в Кишиневские Епархиальные Ведомости*, (Кишинев), 1874, № 16, с. 585-586, în continuare КЕВ).

¹⁹ МЕФ, vol. VI, p. 187-192.

²⁰ Micșunescu D., *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*, București 1937 (Apud: Ciocanu S., *Un monument de arhitectură tradițională. Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Condrîța (Basarabia)*, în *Arhitect Desing* (București), 1998, nr. 4, p. 29-31).

²¹ Ciocanu S., *Un monument de arhitectură tradițională. Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Condrîța (Basarabia)*, în *Arhitect Desing* (București), 1998, nr. 4, p. 29-31.

admite cu siguranță că aici au fost construite în sec. XVI-XVIII una după alta, opt biserici de lemn. Iar faptul că slujitorii acestui locaș sfânt au păstrat aceste opt altare ne vorbesc despre vechimea, continuitatea și perpetuarea prin secole a vieții monahale la Condrîța.

Conform tradiției orale a monahilor din partea locului transmisă din generație în generație, pe care o cunoștea prin anii '30 ai sec. al XX-lea același Theofan Braghiș, schitul Condrîța ar fi fost întemeiat prin a doua jumătate a sec. al XVI-lea, fără probe documentare.

Despre vechimea schitului și existența sa încă din sec. XVI-XVII pot vorbi și codicele manuscrise atestate în colecția bibliotecii de la Condrîța, fragmentele de ceramică datate din sec. XVII urme descoperite în urma săpăturilor arheologice din 1999, precum și aducerea la schit la începutul sec. al XIX-lea a unui nou antemis²² în locul celui vechi, care fiind folosit timp îndelungat se uzase.

După cum reiese din autobiografia starețului Paisie Velicikovski, acesta la 1743 în drumul său din Ucraina spre mănăstirea Poiana Mărului din Țara Românească a poposit împreună cu trei monahi condruțeți pe câteva zile la schitul Condrîța „... am ajuns la un schit al Sfintei mănăstiri Chipriana, numit Condrîța, unde era întâi-stătător cinstitul părinte Nicolae ieromonah, care ne-a primit cu bucurie, și ne-a odihnit cu dragoste”²³. În 1745 după cum arată o însemnare, același ieromonah Nicolae dăruiește Condrîței un „Apostol” tipărit de Ivan Feodorov la Lvov în 1573-1574²⁴. Aceste informații arată din nou că în prima jumătate a sec. al XVIII-lea schitul exista de mai multă vreme²⁵, fiind o emanație a episcopiei Romanului sau a mănăstirii Socola din Iași.

Un alt exemplu asemănător este cel al mănăstirii **Dobrușa**. Se cunoaște ca la 1527 Petru Rareș domn al Țării Moldovei dăruiește

²² Antimis, acoperământ liturgic pe care sunt reprezentate scenele punerii în mormânt și patimile lui Hristos, care se așează pe altarul Bisericii la liturghie (Bria Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă*, București, 1994, p. 23).

²³ *Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicikovski). Autobiografia unui „Stareț”. Viața „Starețului” Paisie scrisă de monahul Mitrofan*, Sibiu, 1996, p. 20, 162. Vezi și Pelin Valentina, *Mărturii documentare despre schitul Condrîța înainte de 1783*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2002, nr. 3-4, p. 15.

²⁴ Поздеева И.В., Ерофеева В.И., Шитова Г.М., *Кириллические издания XVI – 1641 год*, Москва, 2000, с. 25.

²⁵ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Condrîța, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 227-244.

mănăstirii Pobrata (sau Probota) pe care la o dată necunoscută apare un schit intrat în istorie cu numele moșiei Dobrușa²⁶. O primă mențiune certă a acestuia datează de pe la 1770, pe când îl avea în frunte pe ieromonahul Teodosie²⁷. Ceva mai târziu este trimis în ținutul Soroca pentru a îngriji pământurile mănăstirii Pobrata ieromonahul Ioasaf, care precum reiese dintr-un înscris din pomelnicul ctitoricesc a înființat în 1772 un schit²⁸, fiind vorba mai curând de înălțarea unei biserici noi. Din aceeași sursă aflăm, că ieromonahul Ioasaf văzând frumusețea locului, ceru blagoslovenia arhimandritului de la Probota să ridice pe una din coline o biserică de lemn, împreună cu un alt monah Eufimie din mănăstirea Curchi²⁹. Biserica a fost sfințită cu hramul „Sf. Ierarh Nicolae”, același ca și la Probota, iar călugării adunați între timp au format obștea schitului Dobrușa subordonată acestei mănăstirii, fiind condusă de ieromonahul Ioasaf³⁰. Un act datat cu 16 iunie 1776, emis de cancelaria domnului Grigore Ghica, confirmă drepturile mănăstirii Probota asupra mănăstirii Dobrușa³¹. În 1785, la 300 de metri în vale, de prima biserică, a fost ridicată a doua biserică de lemn de către ieromonahul Veniamin din Țara Muntenească³². În continuare ctitoria Probotei din ținutul Soroca cunoaște o continuă viețuire, firul existenței sale fiind întrerupt doar pentru un timp în perioada totalitarismului sovietic³³.

²⁶ Vezi: DIR, A, veacul XVI, vol. I, București, 1958, p. 244.

²⁷ Clit Costin, *Documente inedite privind mănăstirea Dobrușa*, în *Prutul. Revistă de cultură*. Huși. Seria nouă, An. II (XII), 2012, nr. 1, (49), p. 61.

²⁸ Lovin Glicherie, *Acte de la mănăstirea Dobrușa (Soroca)*, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 1, p. 116-117. Apud Pelin Valentina, *Manuscrise și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (Sec. XVIII-XIX)*, în *Revista de Istorie a Moldovei (Chișinău)*, nr. 2 (70), aprilie-iunie 2007, p. 4.

²⁹ Крушеван П., *Бессарабия*, Москва, 1893, с. 161, apud Puiu V., *Mănăstirile din Basarabia*, în *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. XI, Chișinău, 1919, p. 37.

³⁰ Pelin Valentina, *Manuscrise și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (Sec. XVIII-XIX)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (70), aprilie-iunie 2007, p. 4.

³¹ Laiu Eugeniu, *Mănăstirea Dobrușa. Documente*, în *Luminătorul (Chișinău)*, 1962, nr. 1, p. 27.

³² Pelin Valentina, *Manuscrise și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (Sec. XVIII-XIX)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (70), aprilie-iunie 2007, p. 5.

³³ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Mănăstirea Dobrușa*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 291-292.

Să urmărim alt exemplu. Cea mai timpurie mențiune a satului **Horodiște** din ținutul Orhei, datează din 24 ianuarie 1495, când Ștefan cel Mare întărea nepoților lui Sima Rugină, de rând cu alte moșii și *satul Horodiște (...) pe Nistru*³⁴. Următorul document cunoscut referitor la localitatea Horodiște este emis peste un secol, la 3 august 1595, de cancelaria domnului Țării Moldovei, Ieremia Movilă, prin care se confirmau drepturile mănăstirii Neamț asupra unei părți a moșiei respective³⁵. Însă, nici documentul în cauză, nici cele emise ulterior (în 1599³⁶, 1601³⁷, 1602³⁸, 1606³⁹, 1607⁴⁰, 1631⁴¹), care confirmau stăpânirea Neamțului asupra unei părți din acest sat și enumerau diferite privilegii concesate mănăstirii, nu conțin indicii că ar fi fost înființat pe acele timpuri un schit și aceasta se întâmpla probabil de aceea că moșia era diriguată de un vechil-laic, dar îndată ce au fost trimiși pentru chivernisirea veniturilor moșiei un grup de monahi de la Neamț la finele aceluiași secol, la Horodiște apare un schit, menționat pentru prima dată, într-un act din 13 noiembrie 1699, din care aflăm despre un furt din groapa „*de pâine a unor călugări de la Horodiște*”⁴². Întrucât cel puțin o parte din moșia Horodiște aparținea comunității monahale nemțene, putem admite că și acest schit de la Nistru a fost fondat prin efortul mănăstirii Neamț. Ulterior pe parcursul sec. XVIII apar informații sporadice, directe sau indirecte privind existența neîntreruptă a acestui schit. De exemplu, în 1722, când în posesia unei părți din moșia și vatra satului Horodiște a devenit Ioniță Uricul, căpitan, acesta găsește de cuviință ca în baza vechii tradiției, înnoiește înțelegerea cu obștea monahală a Horodiștei, reconfirmând dreptul de folosire nestingherită a

³⁴ MEF, vol. II, Ed. Știința, Chișinău, 1978, p. 205

³⁵ Onilă Mihai, *Satele din ținuturile Lăpușna, Orhei și Soroca care au fost închinat mănăstirilor (sec. XV-XVII)*, în *Tyragetia*, Chișinău, 1992, p. 153.

³⁶ DIR A, Veacul XVI, vol. IV (1590-1600), București, 1952, p. 263

³⁷ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. I, (1387-1620), București, 1957, p. 263

³⁸ DIRA, Veacul XVII, vol. I, București, 1953, p. 31.

³⁹ DIRA, Veacul XVII, vol. II, București, 1953, p. 58.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 97.

⁴¹ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II, București, 1959, p. 141.

⁴² Sava Aurel, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. 145-146.

bunurilor moșiei pentru satisfacerea necesităților, „*îngăduind pi monahii ... a vieții acolo făr' de supărare*”⁴³. Evoluția ulterioară a acestui schit pare să arate că terenurile pe care era situat au trecut în posesia unor demnitari, apoi prin 1755 în posesia mănăstirii Dobrovăț – un lucru rămâne cert, că la începuturile schitul Horodiște au stat călugării nemțeni⁴⁴. Ca și alte așezări monahale de acest fel, schitul Horodiște a activat permanent cu excepția perioadei regimului totalitar.

O situație ceva diferită constatăm în privința începuturilor schitului Hâncu. Astfel, nu este exclus că, la o dată necunoscută, în spațiul geografic din ținutul Lăpușna, în care este situată mănăstirea Hâncu, fondată, precum se admite, pe la 1677, de vestitul demnitar Mihalcea Hâncu, a existat o altă așezare monahală situată pe un spațiu mai limitat, numit „*Vladnic*”. Această posesiune funciară după câte se pare aparținuse unui *vlădică*, adică unui mitropolit sau episcop, care a ctitorit aici o vatră monahală, care apare în izvoarele cunoscute și reflectă anumite realități din această arie geografică de până la 1677, prin sintagmele „*valea mănăstirii*” „*capul vladnicului*”. Această ctitorie vlădicească, probabil, în anumite împrejurări grele, între care aceleași incursiuni străine și-o fi încetat existența, dar a rămas în memoria colectivă, ceea ce l-a determinat pe Mihalcea Hâncu să reînființeze pe aceste meleaguri un schit, care un timp a continuat să se numească Vladnic, schit care treptat s-a afirmat devenind mănăstire cu o istorie în mare parte asemănătoare cu cea a altor vetre monahale din Basarabia, ducându-și destinul până astăzi⁴⁵.

Mai multe locașe sfinte au apărut pe parcursul sec. XVII pe moșiile dintre Prut și Nistru ale mănăstirii Golia din Iași, fondată, precum se admite, încă în prima jumătate a sec. al XVI și închinată la 20 ianuarie 1606 Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos⁴⁶. Întrucât la 25 noiembrie 1606 este menționată o **mănăstire cu hramul Sfântul Nicolae în târgul**

⁴³ Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 208, 2, d.1365 (în continuare ANRM); *Arhivele Basarabiei*, nr. 3, 1934, p. 236.

⁴⁴ O istorie mai amplă a acestui schit vezi: Ciocanu Sergius, *Mănăstirea Horodiște / Țipova, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 428-438.

⁴⁵ Agachi Alexei, *Mănăstirea Hâncu, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 334-351.

⁴⁶ DIR A, veac. XVII/2, nr. 221, p. 170-171. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, nr. 84, p. 118.

Sorocii ca una închinată aceluiași locaș athonit⁴⁷, putem admite că așezământul monahal din Soroca a apărut pe o stăpânire a mănăstirii Golia, se prea poate chiar la acea „*poiană în Soroca*” care aparținea de la o vreme de asemenea Goliei⁴⁸. Metocul în anii următori se consolidează printr-o danie a „*Ilenei Mihăileasa, fata Stoicăi din Stoicani*”, care la 2 mai 1610 „dăruiește mănăstirii ... din Soroca, închinată mănăstirii Vatoped (Golia) din Iași, partea sa de ocină din satul Stoicani, cu iaz și loc de moară, pentru pomenire”⁴⁹. Destinul ulterior al acestui locaș sorocean rămâne necunoscut.

Un alt schit fondat de monahii de la Golia în ținutul Sorocii a fost cel denumit **Nămalova/Lămanova**. Se admite că a fost fondat sau reactivat prin 1728 de o monahie pe nume Elisabeta pe moșia mănăstirii Răchitoasa, care era subordonată vestitei așezări monahale Golia, care cu toate averile ei era închinată mănăstirii athonite Vatoped, de unde putem admite că schitul Nămalova a apărut cu sprijinul mănăstirilor Răchitoasa și Golia. Un timp locașul de pe Nistru a activat ca schit de călugărițe, ca în anumite condiții, după 1790, să fie transformat în unul de călugări, ca pe la 1830 să fie desființat⁵⁰.

Pe o altă moșie de la Nistru a aceleiași Golii, prin sec. al XVIII-lea a apărut un alt schit numit **Rașcov**, care în condițiile grele ale războiului ruso-otoman din 1806-1812, fiind adus la mare sărăcie a fost desființat⁵¹.

Din aceiași arie geografică, dar și de aceiași obârșie este și mănăstirea **Cereșnovăț**. Domnul țării Constantin Movilă (1607-1611) întărește dania „*răposatului Chiriță postelnic*” mănăstirii Golia din Iași „*satul Cereșnovăț ... la ținutul Soroca*”, iar la 17 septembrie 1646, printr-o altă carte domnească Vasile Lupu voievod reîntărește aceleiași mănăstiri „*satul Cereșnovățul ..., cu loc de prisăci și de fânaș și cu livezi și cu un*

⁴⁷ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale. Supliment, vol. I (1403-1700)*, București, 1975, p. 101.

⁴⁸ Marinescu Florin, *Mănăstirea Golia în arhiva Vatopedului. Egumenii, privilegiile, moșiile și metoacele*, în *Mănăstirea Golia 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu. Studii și documente*, Iași, 2010, p. 164.

⁴⁹ *Catalogul Documentelor Moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale. Supliment I (1403-1700)*, București, 1975, doc. 274, p. 114.

⁵⁰ Ciocanu Sergius, *Schitul Nămalova/Lămanova, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 657.

⁵¹ Ciocanu Sergius, *Schitul Rașcov, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 659.

rediu...”⁵². Fie către sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, fie sub urmașii săi este fondată pe această moșie, o mănăstire, menționată pentru prima dată la 10 martie 1669, când Gheorghe Duca voievod permite mănăstirii de la Cereșnovăț aducerea a șase poslușnici din „*alte țări*” precum și scutirea acestora de anumite dări⁵³. Destinul ulterior al acestui locaș rămâne necunoscut.

Nu este exclus că fondarea și consolidarea acestor schituri ale Goliei din ținutul Soroca s-a făcut și cu sprijinul interesat al Vatopedului. Or, se știe că după închinarea fie a unor mănăstiri, fie a unor moșii sfintelor locașe de la Multele Athos acestea din urmă pentru a storce mai multe venituri trimeteau în calitate de administratori pe monahii lor.

La o dată necunoscută după ce Miron Barnovschi vodă dăruiește prin 1626-1629 moșia Verejenii din ținutul Soroca mănăstirii „*Galata de Jos a lui Balica*” din Iași⁵⁴, probabil, cu sprijinul acesteia din urmă este ridicat un locaș de închinăciune cunoscut de prin 1775 cu denumirea **Verejeni** dirigit pe atunci de starețul Mitrofan. În 1816 conducerea eparhială a Basarabiei decide desființarea lui ca unul lipsit de perspectivă⁵⁵.

Dacă prima mențiune documentară a moșiei **Cosăuți** din ținutul Sorociei datează din 3 ianuarie 1509, apoi conform tradiției orale un schit cu același nume, ar fi fost fondată prin 1729 avându-i drept întemeietori pe ieroschimonahii Pavel (Dubină) și Gavriil⁵⁶. Informații certe despre existența acestei vetre monahale aflăm dintr-o inscripție marginală din februarie 1757, de pe un *Tetraevanghel*, conform căreia la acea dată administrator al schitului era „*nacealnicul* (adică egumenul) *Mihail*”⁵⁷. Pornind de la faptul că în același an moșia trecuse în stăpânirea Episcopiei de Huși, putem admite că schitul Cosăuți a apărut mai curând prin eforturile aceleiași eparhii de Huși. De aici în acolo schitul a existat

⁵² DRH A, vol. XXVIII, doc. 496, p. 421-422.

⁵³ *Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva istorică Centrală a Statului*, vol. III, București, 1979, p. 372.

⁵⁴ DRH A, vol. XXI, doc. 59, p. 62-64.

⁵⁵ Ciocanu Sergius, *Schitul Verejeni, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 661.

⁵⁶ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 2871, f. 31; *AB*, 1930, an. 2, nr. 3, p. 266.

⁵⁷ Bălan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău, 2002, p. 38.

fără întrerupere până în 1833⁵⁸, fiind desființat, cu toate că pe la 1812-1813 a fost ridicat la rangul de mănăstire⁵⁹.

Deși sursele istorice cunoscute nu permit întru totul reconstituirea unor realități din târgul Chișinăului și din împrejurimile sale, dar judecând după unele informații **mănăstirea Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil** care apare la Chișinău în anii 30 ai sec. al XVIII-lea este fondată mai curând cu sprijinul uneia din mănăstirile ieșene Galata „din Deal”, închinată Vatopedului de la Muntele Athos, care intră în stăpânirea moșiei Buiucani din vecinătatea Chișinăului în 1620 sau mănăstirii Sfânta Parascheva și Balica (numită și Galata „din Jos”, Frumoasa) aceste din urmă fiind închinată Muntelui Sinai care stăpânește Chișinăul cu începere din 1642. Acest centru monastic chișinăuian se constituie treptat în jurul unei biserici mai vechi, numite și domnești, cu hramul Sfântul Nicolae. Istoria ulterioară a mănăstirii Sfinții Arhangheli din Chișinău este destul de clar profilată în literatura de specialitate, activitatea ei fiind urmărită până în primele decenii ale sec. al XIX-lea când o dată cu anexarea Basarabiei la Rusia și cu înființarea unei Mitropolii la Chișinău (1813), primul ei ierarh Gavriil Bănulescu Bodoni hotărăște să plaseze sediul mitropolitan în această mănăstire. În urma acestor prefaceri, activitățile ca centru monastic se restrâng, biserica devine sobor (adică catedră ierarhicească), încât în anii următori acest locaș își încetează activitatea ca mănăstire⁶⁰.

Un alt locaș sfânt fondat în spațiul basarabean prin contribuția unei mănăstiri ieșene, de astă dată fiind vorba de mănăstirea Sfântul Sava, a fost vatra monahală **Călărășeuca**. Date certe despre existența acestui din urmă locaș aflăm din cartea domnească a lui Grigore Ghica voievod din 15 mai 1776, conform căreia schitul urma să fie dijmuț precum toate moșiile închinat mănăstirii ieșene Sf. Sava⁶¹. Pentru mai mare siguranță, la 26 mai 1776 se întocmește o hotarnică a proprietăților funciare a schitului, prin care se urmărea scopul de a inventaria exact loturile ce-i

⁵⁸ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 765, f. 50.

⁵⁹ Brihuneț Manole, *Mănăstirea Cosăuți, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 245-245.

⁶⁰ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 690-697.

⁶¹ ANRM, Fond. 125, inv. 4, d. 1450.

aparțineau⁶². Fapt fixat pe un stâlp: „*Hotarul mănăstirii Călărășăuca, ieromonah Samuil egumen, anul 1776*”⁶³. Tot atunci începe și construcția bisericii de piatră, în locul alteia mai vechi din lemn⁶⁴. Întrucât mănăstirea Sfântul Sava din Iași era închinată mănăstirii Sfântului Mormânt din Ierusalim, în anii următori documentele istorice atestă o vie activitate la schitul Călărășeuca a trimișilor mănăstirii de la locurile sfinte și de la Patriarhia Ierusalimului. Atât mănăstirea ieșeană cât și autoritățile instituțiilor menționate din Ierusalim, urmăreau în primul rând scopul perceperii veniturilor. De exemplu, administrația mănăstirii Sfântul Sava trimite în 1809 ca stareț pe ieromonahul Lazăr, care a trebuit să plătească anual mănăstirii ieșene embatic în sumă de 100 de lei. În 1813 schitul Călărășăuca a obținut statutul de mănăstire continuând să existe până astăzi cu excepția anilor 1961-1991, când a fost închisă sub regimul totalitar sovietic⁶⁵.

Un caz aparte în istoria așezămintelor monahale din Basarabia constituie mănăstirea **Noul Neamț**, care a fost întemeiată în 1864⁶⁶ prin aportul nemijlocit al unui grup de călugări în frunte cu ieromonahul Andronic de la vechea mănăstire Neamț. În condițiile când în Principatele Unite Valahia și Moldova, adică în România, a fost declanșată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza o amplă reformă, prin care au fost secularizate numeroasele proprietăți funciare mănăstirești, între care și cele închinatelor locurilor sfinte din Muntele Athos și Orientul Apropiat, monahii mai sus arătați, nemulțumiți de reformă, se desprind din obștea Neamțului și cu încuviințarea autorităților țariste se stabilesc pe o moșie, a mai sus arătatei mănăstiri moldave – la Chițcani, de pe malul Nistrului, care a revenit din nou lavrei nemțene în 1862⁶⁷. Noua vatră monahală de la Nistru, care s-a afirmat ulterior cu denumirea de Noul Neamț, a fost

⁶² Mihailovici Paul, *Registrelor actelor din arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt*, în *Revista Societății Istorico-archeologice Bisericești din Chișinău*, vol. XXIV, 1934, p. 23-27, 33, 39, 45.

⁶³ ANRM, Fond. 125, inv. 4, d. 1450, f. 191.

⁶⁴ Vezi pisania bisericii *Adormirea Maicii Domnului*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 155.

⁶⁵ Brihuneț Manole, *Mănăstirea Călărășeuca*, în *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 148-162.

⁶⁶ KEB, 1887, № 11, c. 426; Poștarencu Dinu, *Mănăstirea Neamț*, Chișinău, 1994, p. 23.

⁶⁷ Poștarencu Dinu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Chișinău, 1994, p. 22.

fondată și și-a desfășurat vasta activitate culturală și spirituală după aceleași principii și tradiții pe care monahii stabiliți în Basarabia le-au cunoscut la mănăstirea Neamț. Aici au fost înălțate frumoase biserici, o înaltă clopotniță și ziduri de incintă, o bibliotecă, care a avut la temelie numeroase codice și tipărituri vechi aduse de peste Prut. Chiar în primele decenii de existență mănăstirea Noul Neamț devine una dintre principalele așezăminte monahale din Basarabia. Acestei mănăstiri i-au fost dedicate numeroase lucrări, din care s-a profilat întregul ei parcurs istoric până în zilele noastre cu perioade de ascensiune și cădere, când între anii 1962-1989 a fost închisă, ca în ultimele două decenii să cunoască din nou o perioadă de ascensiune și afirmare în condițiile de Independență a Republicii Moldova⁶⁸.

Din cele arătate constatăm, că de rând cu ctitoriile voievodale, boierești, răzășești ș.a., în spațiul dintre Prut și Nistru al Țării Moldovei au fost fondate alte mănăstiri și schituri de către mănăstirile și episcopiiile moldovene, care au avut proprietăți și pe aceste meleaguri. Această împrejurare poate fi considerată ca o particularitate a apariției așezămintelor monahicești în spațiul dintre Prut și Nistru. După anexarea Basarabiei în 1812 la Imperiul Țarist și constituirea din inițiativa noilor autorități a unei eparhii la Chișinău, aceste mănăstiri și schituri au fost rupte de la vechile vetre fondatoare și trecute la noua structură ecleziastică subordonată de astă dată Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. Dintre aceste așezăminte, unele trecând prin diverse dificultăți pe parcursul secolelor și-au încetat existența ori au fost desființate, altele – s-au afirmat devenind importante centre de cultură și spiritualitate.

⁶⁸ Negrei Ion, Danilov Maria, *Mănăstirea Noul Neamț, în Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, p. 469-505.

O DESCRIERE A BASARABIEI DIN 1844, UITATĂ

Dr. ZAMFIRA MIHAIL

Am spune, mai precis, ignorată. Pentru că ea aparține unui autor, Xavier Hommaire de Hell, inginer de mine, cu cercetări geologice în mai multe zone ale Rusiei, Turciei și Persiei, despre ale căruia, alte scrieri, au fost făcute referiri în istoriografia românească. În 1934 Marin Rareș semnală în *Analele Dobrogei* impresiile sale de călătorie din Dobrogea. În *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*. S.N., vol. IV (1841-1846), p. 627-639 (autor Daniela Bușe) au fost excerptate informațiile oferite de Hommaire de Hell din 1846 din timpul călătoriei în Moldova, la Iași și la Galați și prin Dobrogea, spre ținuturi din Orientul Apropiat ale Imperiului Otoman consemnate în lucrarea *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848* (tipărită în anii 1854-1856 și un Album de 100 planches par J. Laurens, în 1860).

Cercetând calendarele din sec. al XIX-lea ca surse pentru numeroase descrieri de călătorie, am descoperit în *Calendar pentru Români (partea a 2-a) Almanah de învățătură și de petrecere, ilustrat cu 7 stampe, Iassii, Tipografia Institutului Albinei, 1858*, articolul intitulat *Beserabiea* (p. 20-37), semnat Ommer de Hell, despre care am vorbit în comunicarea de la precedentă noastră reuniune științifică, publicată în volumul *Cultură și politică în sud-estul Europei (sec. XV-XX)*, Chișinău, 2011, p. 87-107.

Articolul din 1858 este un studiu documentat pe baza cercetărilor de pe teren pe care le-a făcut Hommaire de Hell care a lăsat o bogată documentație geografică, geologică, topografică și arheologică despre toate locurile pe care le-a vizitat. Am presupus că articolul a fost tradus din franceză în limba română de către Gheorghe Asachi, omagiu adus de cărturarul român prietenului său, la zece ani de la moartea acestuia, fără a putea identifica prototipul¹. Nici acum nu am dat încă de urma unui text

¹ Zamfira Mihail, *Descrierea Basarabiei de către Xavier Hommaire de Hell (1846)*, în „Limba română”, LX, 2011, nr. 1, p. 101-107.

în franceză identic sau asemănător cu articolul din *Almanah pentru învățătură și petrecere* din 1858.

Dar textul din 1858 demonstrează că Hommaire de Hell a petrecut un timp și în Basarabia și a cunoscut direct așezările și locuitorii despre care povestește. Faptul că în anii 1838-1841 el fusese angajat de către țarul Nicolae I pentru cercetări complexe privind Rusia de sud (unde a și locuit), iar în 1841-1842 fusese angajat de Mihail Sturdza, Domnul Moldovei, să se ocupe de exploatarea minelor din Moldova și a trebuit să plece din Iași doar datorită faptului că s-a îmbolnăvit, atestă familiarizarea sa directă cu problemele acestei zone. Continuând să caut originalul francez al textului românesc din 1858, am citit întreaga sa operă. Și, astfel, am găsit în lucrarea *Les steppes de la Mer Caspienne, la Crimée et la Russie méridionale*, 3 vol., Paris, 1844-1845, dispersate, referințe și la structurile geologice din Basarabia, iar în vol. II, pp. 563-587 este inserat un capitol despre Basarabia, cap. XXI, *Notice historique sur la Bessarabie*, dar care nu are legătură cu textul în limba română publicat de Gh. Asachi în 1858.

Am constatat că *Notița istorică despre Basarabia* este o scriere necunoscută în lucrările de specialitate. Atât Daniela Bușă, în studiul *Basarabia în conștiința europenilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista Istorică” S.N. XXII, nr. 3-4, mai-august 2011, p. 271-286 cât și Ion Țurcanu, în lucrarea *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II până la sfârșitul sec. al XX-lea)*, Chișinău, Editura Cartier, 2011², ignoră acest autor și scrierile sale.

Hommaire de Hell referindu-se la aspectele importante ale devenirii istorice a Basarabiei a alcătuit o lucrare bine documentată. Problemele cheie, enumerate de autor la începutul capitolului, așa cum se practică acum în tehnica editorială, sunt sugestive pentru organizarea științifică a informației:

Situația geografică a Basarabiei. – Regiune de șes și regiune de coline. – Starea politică a Bugeacului și a părții nordice a Basarabiei la sosirea rușilor. – Notă privind vechile cetăți de la Ismail, Hotin, Soroca, de la Bender și Ackerman. – Bogățiile agricole ale Basarabiei. – Emigrația totală a tătarilor Nogai. – Atitudinea Rusiei

² Recenzie de Marian Coman, SMIM, XXXI, 2012, p. 350-356.

la preluarea posesiunilor obținute în urma cuceririlor. – Redactarea unei noi constituții; aprobarea ei. – Situația financiară a țării. – Ruinarea fermierilor. – Suprimarea scutirii de taxe [comerciale], introducerea sistemului imperial. – Introducerea sistemului administrativ al Rusiei la urcarea pe tron a împăratului Nicolae. – Consecințele acestei schimbări [revoluții]. – [Reproșurile] Numulțumirile boierilor. – Numirea unei comisii de cercetare. – Emanciparea iobagilor [des serfs], influența acesteia asupra activității agricole a țării. – Situația țăranilor din Basarabia. – Colonii bulgare, cazace și germane. – Sate cu ruși din Rusia mare. – Colonii de țigani. – Creșterea oilor, a cailor și a cornutelor mari. – Tablou al comerțului de export și de import al provinciei. – Populația amestecată din Basarabia. – Categoriile principale care o alcătuiesc. – Starea nobilimii. – Detalii ale moravurilor privind clasa agricolă.

Autorul precizează că se va limita „la noțiuni contemporane, singurele în stare să incite, dacă nu interesul, cel puțin curiozitatea” (p. 564). Întreaga lucrare se adresează publicului francez și autorul a ținut să atragă atenția în mod apăsător că opiniile îi aparțin în întregime, că nu este tributar nici unei opțiuni politice, întreaga sa documentație fiind realizată onest, în scop științific (*Prefață*, p. VIII?). Poziția sa, deseori critică față de politica țaristă privind diferite popoare luate în stăpânire, o atestă. Basarabia era „o provincie dintre cele mai fertile și mai productive de lângă Marea Neagră” (p. 566-567) atunci când rușii „au avut **curajoasa dibăcie de a obține cedarea acestei provincii** [nu se menționează cine le-a „cedat-o”!!!] și de a-și lărgi [astfel] granițele până la Dunăre, [les Russes...eurent la courageuse habilité de se faire céder cette province, p. 568]. Semantica unor noțiuni politico-administrative este însă fluctuantă; constatăm că ceea ce considera, într-o primă formulare, a fi: *Conduite de la Russie en prenant possession de sa conquête?* (p. 563), [la prise de possession par la Russie, p. 568] „când Rusia s-a înstăpânit pe aceste locuri”, peste câteva pagini s-a transformat în [sa réunion à la Russie, p. 571] „unirea [Basarabiei] cu Rusia”.

Descrierea organizării provinciei respectă adevărul istoric și constată, cu obiectivitate, că, după urcarea pe tron al lui Nicolae I „Basarabia a fost lipsită de orice privilegiu și chiar de propria limbă și a fost asimilată, prin toate formele administrative, cu celelalte provincii ale imperiului” [p. 573], la care adaugă o constatare: „să ne amintim ceea ce

am spus despre venalitatea din administrație, ca să ne dăm seama cât de mult au avut basarabienii de îndurat din cauza mulțimii de funcționari ruși care s-au instalat în orașele și satele lor” [p. 574]. Constatarea sa este sumbră: „Făcând abstracție de orice considerent politic [En faisant abstraction de toute considération politique]...nimic din situația morală și materială a basarabienilor nu putea motiva o distrugere atât de radicală a tot ce ținea de vechiul regim” (p. 576). Această „distrugere” se referă la „măsurile administrative luate de guvernul rus în problemele agricole și comerciale ale Basarabiei, deoarece aceste măsuri au fost tot atât de contradictorii și de prost luate, ca cele semnalate de noi în istoricul Tauridei” [p. 578-579].

Este evident faptul că Hommaire de Hell a avut acces la informații direct din cancelariile Imperiului. Informațiile la cel mai înalt nivel sunt vădite de indicarea numărului familiilor cu câte persoane (pe sexe), din coloniile stabilite în Bugeac, fie ei bulgari, cazaci zaporojeni, germani, francezi și chiar ruși din Rusia Mare / spre deosebire de Rusia Mică sau Rusia Albă/, și câte așezări au înființat în această zonă. Sunt indicate numărul de hectare date în folosință, calitatea și destinația terenurilor [p. 579-580].

El a avut și posibilitatea să le confrunte cu realitatea și a rămas în legătură cu personalități, cu care avea corespondență pe aceleași teme. Astfel el adaugă într-o notă: „După plecarea noastră, se pare că guvernul rus dorește să se intereseze de Basarabia [semble vouloir s’intéresser à la Bessarabie, p. 581]. Potrivit celor ce ni s-au transmis, el se preocupă de navigația pe Nistru”. Autorul citează, în continuare: „conform documentelor oficiale, tabloul general al exportului și importului Basarabiei pe Dunăre și pe uscat” [p. 581] prin cinci puncte vamale – Izmail, Reni pe Dunăre, Leova (acum nu mai este punct vamal) și Sculeni pe Prut și Novo-Selitzla la granița cu Austria, atât pentru anul 1838 cât și pentru anul 1839, deci din perioada în care locuia încă în Rusia. Sunt enumerate și date statistice relative la starea generală a populației din Basarabia din 1831, după categorii sociale și constată un total de 469.785 de suflete la o suprafață de 2.148.584 hectare, din care râuri, drumuri și mlaștini însumează 156.079 ha.

Observațiile de antropologie culturală sunt restrânse, în final, la două pagini și la unele lungi note de subsol. În descrierea cetăților de pe Nistru vedește multă atenție pentru consemnarea detaliilor de arhitectură,

cu dimensiunile înregistrate de fiecare dată (probabil reale, deoarece au fost constatate la fața locului „Soroca mi-a amintit, involuntar, de construcțiile romane”, p. 567), cu reflecții despre destinația, în acea perioadă, a unor spații.

Observații discrete immortalizează unele aspecte pitorești, [astfel consemnează că „am cunoscut un anume boier care nu putea să adoarmă dacă țiganul său nu-i freca cu delicatețe tălpile”(p. 584)]. Străinii și, în special francezii, subliniază autorul, „se bucură de bunăvoința atentă și ospitalitatea caldă pe care o întâlnești în toate casele moldovenești”. El constată că oamenii au „o adâncă simpatie pentru tot ceea ce civilizația și eforturile noastre au produs pentru omenire” (p. 585). Dacă orașul nu pare să îl impresioneze, deși înregistrează progresul pe care Chișinăul îl va fi făcut de la statutul de „mauvais bourg situe sur le Bouik” (p. 573, nota 5), căruia „administrația generalului-locotenent Feodorof i-a adus numeroase înfrumusețări și principalele construcții publice”³, în schimb „ceea ce te cucerește mai ales în satele moldovenești este extraordinara curățenie a locuințelor, înconjurate de obicei de grădini și de livezi bogate. Intrați în casa cea mai săracă și veți găsi în ea aproape întotdeauna o odăiță perfect curată... Covoare, broderii ajurate, șervete lungi din țesături roșii și albastre... fac parte din zestrea tinerelor fete”... Femeile... sunt țesătoare foarte îndemânatică și lucrează cu multă artă și gust covoare, obiecte de îmbrăcăminte și pânza necesară nevoilor lor... În fiecare sat, femeile se întrec în a avea casa cea mai curată, cea mai confortabilă, cea mai dotată în rufărie și ustensile de menaj (p. 586).

Mărturisirea sa finală sună romantic și, un pic nostalgic: „Așa arăta Basarabia când am străbătut-o cu de-amănuntul la întoarcerea mea din marile explorări în stepele Mării Caspice. Am mai vizitat-o o dată când am plecat din Rusia, ca să mă duc în Principatele dunărene [n.n. Moldova și T.R., în 1841] și, la traversarea Prutului, nu m-am putut împiedica să nu-i urez încă o dată ca nepuizabilele resurse ale acestei provincii să fie apreciate și ca niște măsuri eficiente să o facă, în fine să iasă din această lungă perioadă de decădere în care se află de atâția ani” (p. 587).

Un martor exemplar, Hommaire de Hell, cavaler la Legiunii de Onoare, a făcut cunoscute în Europa, în 1844 mărturiile despre Basarabia

³ Informații despre el, probabil după 1833 deoarece nu apare în Acte în lb. rom.

printr-o lucrare științifică de prestigiu (care i-a adus însărcinarea, din partea guvernului francez, de data aceasta, de a face o nouă călătorie pentru aprofundarea studiilor geografico-geologice pe litoralul Mării Negre și a Mării Caspice (1845-1848). Vom căuta să scoatem la lumină cum au fost receptate în bibliografia de specialitate considerațiile sale. Iar aprecierile sale superlative despre basarabeni și obiective despre „țara lor” sperăm că vor ieși din uitare datorită Proiectului internațional de colaborare între institutele noastre din București și Chișinău.

Post scriptum: volumele de la Biblioteca Academiei poartă semnătura de proprietar al lui A. Odobescu și, probabil după 1895, au fost păstrate la „Biblioteca Centrală din București”, după cum atestă ștampila de pe coperta interioară, înainte să ajungă la BAR.

ANEXA*

Chapitre XXI Notice historique sur la Bessarabie

Situation géographique de la Bessarabie. – Région des plaines et région des collines. – État politique du Boudjiak et de la partie septentrionale de la Bessarabie à l'arrivée des Russes. – Notice sur les anciennes forteresses d'Ismaël, de Khotin, de Soroka, de Bender et d'Ackerman. – Richesses agricoles de la Bessarabie. – Émigration totale des Tatars Nogais. – Conduite de la Russie en prenant possession de sa conquête. – Rédaction d'une nouvelle constitution; sa sanction. – Situation financière du pays. – Ruine des fermiers. – Suppression de la franchise commerciale; introduction du système impérial. – Mise en vigueur du système administratif de la Russie à l'avènement de l'empereur Nicolas. – Conséquences de cette révolution. – Récriminations des Boyards. – Nomination d'une commission de recherches. – Émancipation des serfs; son influence sur l'industrie agricole du pays. – Situation des paysans de la Bessarabie. – Colonies bulgares, cosaques et

* Reproducem atât textul francez cât și traducerea noastră, pentru a pune în evidență exactitatea și acribia autorului. Notele de subsol la textul în limba franceză (de la 1 la 16) sunt ale lui autorului, Xavier Hommaire de Hell. În textul traducerii în limba română reluăm numerotarea notelor de la 1.

allemandes. – Villages Grands-russes. – Colonies bohémiennes. – Élève des moutons, des chevaux et des bêtes à cornes. – Tableau du commerce d'exportation et d'importation de la province. – Population mélangée de la Bessarabie. – Catégories principales dont elle se compose. – État de la noblesse. – Détails de mœurs sur la classe agricole.

Pour compléter notre tableau des contrées méridionales de la Russie, il nous faut enfin parler de la Bessarabie, la province la plus reculée que les czars possèdent sur les côtes occidentales de la mer Noire, le pays qui formait, encore au commencement de notre siècle, un des plus riches fleurons de la principauté de la Moldavie. Nous n'essaierons pas ici de soulever le voile qui recouvre l'histoire des temps passés, ni d'étudier l'influence qu'exercèrent successivement sur cette province les expéditions de Darius et d'Alexandre, les conquêtes romaines, les invasions des Tatars, et plus tard la domination musulmane: nous nous bornerons exclusivement à des notions contemporaines, les seules qui puissent avoir quelque chance d'exciter sinon l'intérêt, du moins la curiosité.

La Bessarabie est bornée au midi par le Danube, au nord et à l'est par le Dniester et la mer Noire, et à l'ouest par le Pruth, qui la sépare de la Moldavie, et par la Boukovine, dépendance de l'Autriche. Elle forme ainsi entre deux fleuves, qu'il serait facile de rendre navigables, une lisière de plus de 600 kilom. De développement, et dont la largeur moyenne ne dépasse pas 80 kilom. Cette lisière, qui s'élargit peu à peu en se rapprochant du littoral maritime, se partage en deux contrées totalement distinctes, autant par la nature de leur population que par leur constitution topographique. La partie méridionale, à laquelle les Tatars ont donné le nom de Boudjiak, se compose du pays plat qui s'étend au bord de la mer, entre les embouchures du Danube et le cours inférieur du Dniester. Cette région, qui présente déjà tous les caractères des steppes de la Russie et ne possède que quelques maigres ruisseaux sans importance, est principalement favorable à l'élevage du bétail; l'agriculture proprement dite y est peu productive, à part dans quelques localités, le long des cours d'eau, où se sont établies de nombreuses colonies d'Allemands et de Bulgares. La partie septentrionale, confinant à l'Autriche, présente au contraire un pays de collines, admirablement accidenté, couvert de

magnifiques forêts, et riche de tous les produits des climats tempérés les plus favorisés.

Au moment où les Russes parurent sur les bords du Dniester, les steppes du Boudjiak étaient occupés par des Tatars Nogais, généralement nomades, qui, après avoir été dans le principe les tributaires des khâns de la Crimée, s'étaient placés sous la protection de la Porte; la région septentrionale, d'un autre côté, était possédée par une nombreuse population moldave, essentiellement agricole, soumise aux lois du servage, et reconnaissant l'autorité des hospodars de Jassy. Quant au pouvoir ottoman, il se trouvait uniquement représenté par des garnisons militaires occupant pacifiquement sur le Danube les deux forteresses d'Ismaël et de Kilia¹, et sur le Dniester celles de Khotin², de Bender et d'Ackerman³. La Bessarabie passait alors à juste titre pour une provinces

¹ La forteresse d'Ismaël est célèbre par les sièges que les Turcs y soutinrent contre Souvarof. La Russie a peu ajouté à ses fortifications; elle y entretient une garnison assez nombreuse et un matériel d'artillerie considérable. C'est au pied des murs d'Ismaël que stationne la petite flotille militaire du Danube. Quant au fortin de Kilia, il est aujourd'hui complètement abandonné.

² La forteresse de Khotin est de construction moitié génoise, moitié turque. La citadelle ou le château offre un carré irrégulier flanqué d'énormes tours. Les Turcs, puis les Russes, ont ajouté à ces anciens travaux de nouvelles fortifications, sans rendre pour cela la position plus redoutable. Dans l'état actuel de l'art militaire, Khotin n'a plus aucune espèce d'importance. Dominé de tous les côtés par des collines, situé au bord même du Dniester, ce fort ne résisterait pas à un siège régulier de quelques heures. Les murailles, formées d'assises de briques et de pierres de taille, offrent de nombreuses inscriptions génoises. Au-dessus de la porte principale on remarque un lion et un léopard enchainés à côté d'un éléphant portant une tour. Ces sculptures, qui portent le cachet oriental, datent de la domination des Turcs. De nombreux versets du Coran décorent aussi les portes et les montants des fenêtres. La grande mosquée de la forteresse a été malheureusement démolie, il ne reste plus que son minaret, qui s'élève solitaire au milieu de la place, comme pour protester contre le vandalisme des conquérants. De l'autre côté du Dniester, à une courte distance du fleuve, se trouve Kaminietz, la capitale de la Podolie, à laquelle nous avons emprunté la vue de son ancien château (voyez notre Atlas historique, pl. 22).

³ Bender et Ackerman possèdent également deux châteaux de construction génoise et turque. Le second, situé sur le limane du Dniester, a été abandonné; le premier, situé sur la grande route de la Turquie, conserve une garnison. Entre Bender et Khotin se voient, sur les bords du Dniester, les ruines d'une quatrième forteresse, appelée Soroka, qui mérite une description spéciale, vu qu'elle n'a absolument rien de commun avec les autres constructions que nous avons signalées dans le Russi méridionale. Elle forme une enceinte circulaire de 31 mètres de diamètre intérieur. Aux quatre extrémités de 2

les plus fertiles et les plus productives de la mer Noire. Ismaël⁴ et Reny en étaient les deux grandes places d'exportation pour les céréales; Ackerman de son côté envoyait annuellement à Constantinople de nombreux chargements de fruits et de provisions de bouche en tout genre; les magasins des forteresses regorgeaient de blé et de maïs; les steppes du Boudjiak, couverts d'innombrables troupeaux, fournissaient de la laine à l'Orient et à l'Italie, et chaque année l'Autriche en retirait, à elle seule, plus de 60,000 têtes de bétail. Telles étaient les conditions de la Bessarabie lorsque les Russes, au plus fort de leurs désastres, au moment même où Napoléon entra en vainqueur dans leur ancienne capitale, eurent la courageuse habileté de se faire céder cette province, de reculer leurs limites jusqu'au Danube, en obtenant en même temps l'avantage inappréciable de pouvoir retirer leurs troupes et les faire marcher contre les armées ennemies qui avaient envahi leur territoire.

A la prise de possession par la Russie, les Nogais, dont plusieurs tribus avaient déjà émigré antérieurement à cette époque, renoncèrent

diamètres, se coupant à angle droit, s'élèvent quatre tours, qui en dehors font saillie, sous forme de demi-cylindres, tandis qu'intérieurement elles sont prismatiques. Entre les deux situées du côté du fleuve s'en trouve une cinquième, qui défend la seule et unique porte d'entrée du château. Les tours ont intérieurement 5^m, 50 de diamètre, avec une épaisseur de murs de 3^m, 80. Elles ont des embrasures à leurs parties supérieures et quelques rares ouvertures placées à différentes hauteurs. Dans la cours intérieure, tout autour des murailles, existe une espèce de rez-de-chaussée, également circulaire et assez bien conservé. Il se compose de dix logements casematés, de 7 mètres de profondeur, recevant uniquement le jour de l'intérieur, et qui formaient probablement les écuries de la forteresse. Au-dessus de ces voûtes on remarque les restes d'un deuxième étage qui, avec les tours, devait naturellement former la demeure de la garnison. Toute la construction présente la plus grande solidité et le ciment y est admirable de dureté. Mais ce que le voyageur déplore amèrement, c'est qu'il n'existe sur toutes ces murailles aucune trace de sculpture, aucune inscription qui puisse fixer les idées du savant. La forteresse n'a jamais eu de fossés, sa force consistait uniquement dans la hauteur et l'épaisseur de ses murs. La seule porte d'entrée est située du côté du Dniester, à 4 ou 5 mètres de l'escarpe qui borde le fleuve. Cette disposition a probablement été adoptée afin de s'assurer une retraite et de pouvoir recevoir des vivres par la voie du cours d'eau. – Voilà une description que j'abandonne aux archéologues. Quant à moi, le château de Soroka m'a involontairement rappelé les constructions romaines, surtout celles élevées sur les frontières qu'il s'agissait de défendre contre les barbares, et dont il reste encore des restes dans plusieurs contrées de l'Europe.

⁴ On prétend que cette ville voyait annuellement arriver dans son port jusqu'à 800 navires de toutes grandeurs.

complètement à leurs anciennes possessions, pour se retirer au delà du danube; il ne resta ainsi en Bessarabie que la population moldave, population chrétienne appartenant, comme les Russes, à la religion grecque. La conduite du gouvernement envers les Bessarabes fut dès le principe aussi facile, aussi accommodante, aussi libérale que possible. On leur assura officiellement la conservation de leur langue, de leurs lois, de leurs tribunaux, et de toutes leurs formes administratives. Les gouverneurs du pays furent choisis parmi les indigènes, et la province conserva intactes les libertés et les franchises commerciales, bases premières de la prospérité agricole. Tous ces baux privilèges ne tardèrent toutefois pas à soulever des récriminations: sous l'influence de prétentions maladroites, et peut-être aussi sous l'action d'intrigues politiques, l'administration ancienne fut discréditée, et devient même, de la part des boyards, le but d'incessantes attaques. Ces réclamations furent telles que l'empereur Alexandre, toujours animé des meilleures intentions, et se rendant aux vœux de la population, décida qu'il serait procédé à la rédaction d'une nouvelle constitution, plus en harmonie avec les moeurs, les besoins et le développement de la civilisation du pays.

Il fut nommé à cet effet une commission de vingthuit membres, auxquels fut confiée la mission de doter le pays d'un nouveau règlement organique. Parmi eux figura en première ligne M. Pronkoul, un des boyards les plus honorables du pays. Il devient l'un des principaux rédacteurs de la constitution, et il en fit adopter les articles les plus libéraux avec une habileté très-louable, très-courageuse, sans doute, mais à laquelle manquait essentiellement une juste appréciation de l'état des choses. Les travaux de cette commission étaient à peine terminés, lorsque l'empereur Alexandre vint visiter, en 1818, la Bessarabie. Le czar fut accueilli avec l'enthousiasme le plus sincère, au milieu des fêtes les plus somptueuses; il reçut de la province un don national de 5000 chevaux de cavalerie, et il fut véritablement émerveillé de la prospérité et des ressources inépuisables de sa nouvelle conquête. On voulut alors naturellement profiter de sa présence pour faire sanctionner la fameuse constitution. Mais cette sanction, qui mettait en cause les principes d'unité politique de l'empire, ne s'obtint pas facilement. On fit comprendre avec raison à Alexandre qu'il serait imprudent, impolitique, d'accepter définitivement un règlement dont le temps seul pouvait faire apprécier la véritable valeur et l'opportunité. L'empereur céda devant ces

considérations, et il ordonna simplement la mise en vigueur de la constitution, en gardant toutes réserves pour l'avenir.

Les bases de cette constitution furent aussi libérales que possible; trop libérales, sans doute, pour qu'elles pussent avoir la moindre chance de durée. La Bessarabie conservait toute sa nationalité; le gouverneur et le vice-gouverneur seuls pouvaient être russes; tous les autres employés devaient être exclusivement Moldaves; la province continuait à jouir de toutes les franchises commerciales, et les finances elles-mêmes se trouvaient sous l'inspection et le contrôle immédiat des indigènes. Pour tout homme sensé et prévoyant, le maintien d'une semblable constitution était chose véritablement chimérique. Comment, en effet, pouvoir espérer que la Russie laisserait subsister sur ses extrêmes frontières, en contact avec la Turquie, une province conquise se gouvernant par ses propres lois, et possédant une administration diamétralement opposée à celle qui régit les autres gouvernements de l'empire.

Les boyards moldaves considérèrent néanmoins la promulgation du règlement organique comme une victoire, et, dans leur folle présomption, ils crurent pouvoir défier toutes les éventualités de l'avenir. Les événements ne tardèrent pas à leur donner un éclatant démenti, et l'incurie de leur propre administration provoqua la première atteinte portée à leurs privilèges. Fidèle aux anciennes traditions, le gouvernement continuait à vendre aux enchères publiques les impositions, qui se trouvaient ordinairement affermées par les grands propriétaires de la province. Ce système financier, essentiellement vicieux et qui avait été mis en pratique sous le régime oriental des hospodars, devait inévitablement avoir de fatales conséquences avec le nouvel ordre de choses. Ainsi que nous l'avons déjà dit, la Bessarabie, après sa réunion à la Russie, avait conservé sa liberté commerciale dans toute son étendue. Sous l'influence de cette liberté, promptement dégénérée en abus, grâce à l'imprévoyante prodigalité des Moldaves et à toutes les idées fort peu comprises de civilisation et de progrès qui fermentaient dans les têtes, le luxe s'était développé parmi la noblesse outre mesure, et Kichinev, la capitale, était devenue célèbre dans toute la contrée par ses fêtes et la richesse de ses magasins. Il résulta de là que les recettes du trésor marchaient en raison inverse du luxe, et que les fermiers, dont les dépenses absorbaient au delà du revenu, finirent par se trouver dans l'impossibilité de solder leurs droits de fermage. Le gouvernement

impérial se montra naturellement peu exigeant les premières années, et il n'usa d'aucun moyen coercitif pour faire rentrer les impositions. Cette conduite encourageant la dilapidation, les fermiers inconsidérés continuèrent avec ardeur à consommer leur ruine, et hâtèrent ainsi l'anéantissement de la fameuse constitution. Les désordres financiers devinrent, en effet, bientôt tels que l'intervention énergique du gouvernement russe fut indispensable pour faire cesser cette désastreuse situation. Les franchises commerciales de la province furent donc supprimées vers 1822, pour être remplacées par le système prohibitif des douanes impériales, et l'on exigea en outre, de la manière la plus impérieuse, le paiement de toutes les sommes arriérées. Cette dernière mesure donna forcément lieu à d'interminables procès et à des exécutions judiciaires sans nombre. La ruine des principales familles s'accomplit de la sorte en même temps que la destruction de toute leur influence politique, et le gouvernement put dès lors arrêter le jour où ses principes d'unité politique se trouveraient complètement impatronisés dans sa nouvelle conquête.

La constitution ainsi dénaturée se maintint néanmoins jusqu'à la mort d'Alexandre; mais à l'avènement au trône de l'empereur Nicolas, ses dernières destinées s'accomplirent: elle fut complètement supprimée, et la Bessarabie, déshéritée de tous ses privilèges et même de sa langue, fut assimilée, pour toutes les formes administratives, aux autres provinces de l'empire⁵, à cela près toutefois que le gouvernement, pour assurer le succès ultérieur de ses mesures, enleva à ses habitants le droit d'élire les capitaines Ispravniks, spécialement chargés de la police champêtre.

Une révolution aussi radicale dans l'administration de la Bessarabie ne put naturellement s'opérer sans entraîner après elle de graves perturbations. Il suffit, en effet, de se rappeler ce que nous avons

⁵ La Bessarabie compte aujourd'hui neuf districts, dont les chefs-lieux sont, en partant du midi, Ismaël, Ackerman, Kahoul, Bender, Kichinev, Orgeiev, Beltz, Soroka et Khotin. Kichinev est la capitale du gouvernement; elle formait autrefois un mauvais bourg situé sur le Bouïk, petite rivière qui se jette dans le Dniester: on lui a donné la préférence à cause de sa position centrale dans le pays. Sa population s'élève aujourd'hui à 42,636 âmes, parmi lesquelles les Juifs seuls comptent pour 15 à 18,000. C'est à l'administration du lieutenant-général Foedorof que cette ville doit les nombreux embellissements et les principales constructions publiques qu'elle offre aux regards du voyageur.

dit de la vénalité administrative, pour apprécier combien les Bessarabes eurent à souffrir de toute cette multitude d'employés russes qui élurent domicile dans leurs villes et leurs villages. Sous l'empire de leurs intrigues et de leur esprit de chicane, les anciens procès, déjà si nombreux, se compliquèrent de plus en plus, et les relations entre les propriétaires, les affranchis et les paysans serfs, devenant de jour en jour plus difficiles, bouleversèrent tous les éléments de la richesse nationale. A toutes ces causes de désorganisation vint ensuite plus tard, à l'époque de la lutte avec la Turquie, se joindre l'occupation militaire, qui fut d'autant plus onéreuse, que les riches se rachetèrent à prix d'argent, et que tout le fardeau retomba exclusivement sur les petits propriétaires et les paysans les moins aisés.

En présence de l'épuisement du pays, les récriminations des boyards ne se firent pas attendre. Lors du voyage de l'empereur Nicolas, en 1827, elles furent tellement énergiques, que sa majesté se décida à faire nommer une commission destinée à lui porter à Saint-Pétersbourg les doléances de la province. Les élections pour le choix de ces commissaires eurent lieu immédiatement; mais, comme les boyards essuscitèrent leurs anciennes prétentions, tandis que le gouvernement tenait énergiquement à son système d'unité politique, il ne fut pas possible de s'entendre sur les améliorations à introduire dans le régime administratif. Les élections, plusieurs fois annulées et recommencées, ne produisirent donc aucun résultat, et la dernière commission nommée fut définitivement dissoute sans avoir pu se rendre à Saint-Pétersbourg.

Toutes ces longues altercations finirent nécessairement par jeter de l'aigreur dans les rapports de la Bessarabie avec l'administration supérieure, et bientôt le gouvernement impérial, lassé de ces discussions, ne recula plus devant aucune mesure pour réduire les Moldaves à la nullité politique et administrative la plus absolue, même au détriment des éléments de la prospérité nationale. Ce fut dans ce but que l'on se décida à rompre le dernier moyen d'action que le servage accordait aux boyards, en promulguant un oukase en vertu duquel tous les serfs furent déclarés libres, avec la faculté de choisir à leur gré leur domicile. Les conséquences de cette brusque émancipation furent naturellement désastreuses pour l'industrie agricole. Obéissant soit à des intrigues, soit à l'espoir chimérique d'une amélioration matérielle, les paysans, sur différents points, ne tardèrent pas à abandonner leurs anciennes

habitations pour aller s'établir ailleurs, et principalement sur les terres nouvellement acquises par des Russes. De la sorte, de nombreux villages devinrent déserts, les terres restèrent en friche, et les propriétaires, aux abois, se virent tout à coup privés des bras nécessaires à leurs travaux.

En faisant abstraction de toute considération politique, la mesure du gouvernement était incontestablement prématurée. Rien dans la situation morale et matérielle des Bessarabes ne pouvait encore motiver une destruction aussi radicale de tout ce qui tenait à l'ancien régime. Les conditions du servage étaient en effet très-supportables et parfaitement en harmonie avec la civilisation du pays. Les paysans n'étaient attachés au sol qu'autant qu'une certaine étendue de terrain était mise à leur disposition. Quant à leurs obligations vis-à-vis de leurs seigneurs, elles étaient déterminées par des règlements. Elles se composaient ordinairement de dix-huit journées de travail par an, de quelques transports et de la dîme des produits. Les propriétaires, sans doute, abusaient parfois cruellement de leur pouvoir; mais ces abus n'étaient pas sans remède. Avec une volonté ferme, et sous une administration consciencieuse, il aurait été facile de les faire disparaître. Sous le régime actuel, les paysans ne possédant point de terres, nous ont paru en réalité beaucoup plus esclaves, et réduits à une situation matérielle infiniment moins satisfaisante. Autrefois les intérêts des seigneurs et des serfs se trouvaient intimement liés, la prospérité des uns réagissait forcément sur celle des autres; mais aujourd'hui que les serfs émancipés, dépourvus de moyens de subsistance qui leur soient propres, ne cultivent plus la terre qu'en vertu d'un contrat, les propriétaires songent uniquement à en tirer le plus grand profit possible pendant la durée de leur engagement, et ne s'inquiètent nullement de ce qu'ils peuvent devenir plus tard. Les paysans, il est vrai, ont le droit de porter leurs plaintes devant les tribunaux, mais grâce à la vénalité des administrations, leurs réclamations ne servent le plus souvent qu'à leur occasionner des frais et à empirer leur sort. Un riche boyard me disait très-naïvement à ce sujet: „Comment voulez-vous que le cultivateur obtienne justice, lorsque là où il donne un oeuf, nous, nous donnons un rouble argent?” D'une autre part, les mutations de séjour souvent réitérées sont extrêmement facheuses, par les pertes de temps et les dépenses qu'elles occasionnent. Il faut reconstruire d'autres demeures, contracter de nouvelles habitudes; et le paysan, bientôt réduit au dénuement, finit par se voir contraint d'accepter toutes les

conditions qu'on veut lui imposer. De cette manière la dépendance de la population agricole, pour être limitée, n'en est que plus grande, et sa situation vis-à-vis des propriétaires ne présente ni sécurité pour le présent, ni garantie pour l'avenir. Ses obligations de travail n'ont également subi aucune modification, et les abus sont exactement les mêmes que sous l'ancien régime. Dans les limites des règlements, un paysan donne à son maître la dîme de tous les produits agricoles, lui paie en outre 1,20 par tête de gros bétail, 0,16 par mouton, et lui livre une ruche à miel sur cinquante qu'il possède. Il se charge en outre de toutes les réparations des constructions, des clôtures, etc., fournit des gardiens pour la nuit, exécute annuellement au moins trois transports à 60 kilomètres de distance, et travaille rarement moins de vingt-huit à trente⁶ jours pour son propriétaire. Sous le rapport du bien-être matériel, les résultats de l'émancipation sont donc complètement illusoires; d'autant plus illusoires que les paysans ne jouissent d'aucun droit politique, et qu'ils supportent exclusivement toutes les charges et corvées. En définitive, le nouveau régime n'a encore produit que ruine, trouble et perturbation dans les grandes comme dans les petites fortunes. Quant à des espérances pour l'avenir, on ne saurait sérieusement en concevoir que pour des temps bien reculés. Il faudra nombre d'années, même avec le secours d'une administration sage et éclairée, pour rendre une situation normale à un pays dont la population se compose de quelques propriétaires territoriaux peu nombreux, et d'une masse de cultivateurs sans domicile fixe, ne possédant d'autres ressources que la chance d'un contrat à terme et le travail de leurs mains.

Nous n'entrerons pas dans les détails de toutes les mesures administratives prises par le gouvernement russe dans les questions agricoles et commerciales de la Bessarabie; ces mesures furent aussi contradictoires, aussi peu sensées que celles qui ont été signalées dans notre historique de la Tauride. On favorisa, il est vrai, les émigrations des Bulgares⁷ et des Allemands⁸; on leur concéda les terres les plus fertiles du

⁶ Ce chiffre s'élève souvent à 50 et même à 60.

⁷ Les colonies bulgares, les plus prospères de toutes celles qui ont été établies dans le Boudjiak, comptaient, en 1840, 10.153 familles, don't 32.916 hommes et 29.314 femmes. La superficie de leurs terres a été évaluée à 585.463 hectares, parmi lesquels 527.590 terres labourables et bonnes pour la récolte de foin, et 57.873 incultes. Les colons bulgares paient à la couronne 50 roubles par famille. En 1839 leur récolte en

Boudjiak; plusieurs villages de Cosaques⁹ et de Grands-Russes¹⁰ furent établis dans les mêmes régions; on essaya même avec un certain succès la colonisation des tribus nomades de Bohémiens¹¹. Mais toutes ces excellentes créations, dont la pensée première appartient toujours au chef de l'Etat, furent largement compensées par les fâcheuses mesures des administrations. Ce fut ainsi qu'à la suite du portage entre de grands seigneurs russes de toutes les immenses prairies que possédaient autrefois les hospodars, et qu'ils donnaient à bail pour la pâture des troupeaux, l'industrie nationale des moutons zigais se trouva anéantie et remplacée par quelques établissements ruineux de mérinos. L'on précipita en même temps le dépérissement de l'élève des chevaux et des bêtes à cornes, que le gouvernement avait déjà sérieusement compromis en forçant les propriétaires de haras à se faire sujets russes ou à renoncer à leur industrie, et en entravant par mille formalités vexatoires l'entrée et le séjour dans la province des marchands étrangers. En 1839, la Bessarabie

céréales s'est élevée à 211.337 tehetoutes. Ils ont su conserver chez eux la race des moutons zigais, dont le laine, longue et forte, est recherchée en orient, et qui formaient, antérieurement à l'occupation russe, la principale source de la richesse des Bessarabes ; ils possèdent environ 343.479 têtes.

⁸ Les colonies allemandes comptent 19 villages et 1736 familles. Leur situation laisse beaucoup à désirer.

⁹ Après la destruction de la célèbre Seteha du Dnieper, les Cosaques Zaporogues se réfugièrent en grand nombre de l'autre coté du Danube; et ils s'établirent avec l'autorisation des Turcs dans cette branche secondaire du Balkan qui s'élève entre Isakthy et Toultscha. Pendant les guerres de 1828 et 1829, le gouvernement russe parvint à rallier à son pouvoir plusieurs descendants de ces Zaporogues qui lui servirent d'espions. Le nombre en fut assez considérable pour que la Russie, à la fin de la campagne, les organisât en colonies militaires dans le Boudjiak. Ces colonies, qui prirent bientôt un assez grand développement, grâce à l'asile qu'elles offraient à tous les réfugiés et mauvais sujets de la Russie, présentaient, en 1840, un effectif de deux régiments de cavalerie, de 600 hommes chacun, avec une population totale de 3000 familles, réparties dans 8 villages sur 50,000 hectares de terres.

¹⁰ Nous n'avons rien de positif sur ces villages, dont la situation est assez misérable. Leur population se compose exclusivement de fuyards, auxquels le gouvernement avait, pendant plusieurs années, accordé un asile en Bessarabie au détriment des propriétaires des gouvernements voisins.

¹¹ Les Bohémiens comptent 3 villages avec 900 familles. L'établissement de ces colonies ne se fit pas sans difficultés, et il fallut toute la sévérité d'une administration militaire pour les forces à ensemercer leurs terres.

ne vendit que 2365 chevaux, tandis qu'autrefois l'Autriche seule en retirait jusqu'à 12 à 15.000 par an pour la remonte de sa cavalerie¹².

Voici, d'après les documents officiels, le tableau général de l'exportation et de l'importation de la Bessarabie par la voie du Danube et par la voie de terre¹³.

VOIE DU DANUBE	1838		1839	
	MARCHANDISES Roubles	NUMERAIRE Roubles	MARCHANDISES Roubles	NUMERAIRE Roubles
Importation				
Ismaël	253,697	1,632,996	238,996	820,035
Reny	50,193	797,497	85,429	553,174
Total	303,890	2,430,493	324,425	1,373,209
Exportation				
Ismaël	3,913,494	9,915	2,793,244	
Reny	718,040	50,773	609,541	77,745
Total	4,631,534	60,688	3,402,785	77,745
VOIE DE TERRE				
Importation				
Novo-Selitza, frontière d'Autriche	221,324	1,939,604	245,198	3,048,064
Skouleni sur le Pruth	222,507	497,209	195,088	721,015
Leovo sur le Pruth	52,336	29,932	55,664	26,291
Total	496,167	2,466,745	495,950	3,795,370
Exportation				
Novo-Selitza	1,978,172	163,868	3,277,660	81,808
Skouleni	829,692	525,638	737,462	540,618
Leovo	96,832	60,537	59,906	36,709
Total	2,904,696	750,043	4,075,028	659,195

¹² Depuis notre départ, le gouvernement russe semble vouloir s'intéresser à la Bessarabie. D'après ce qui nous a été communiqué, il se préoccupe en ce moment-ci de la navigation du Dnister. La mise en activité de cette navigation est d'autant plus importante, que le Dnister baigne la Bessarabie dans toute sa longueur, et qu'il n'existe encore dans cette province aucune voie de communication praticable en tout temps.

¹³ Ce tableau ne saurait néanmoins indiquer d'une manière positive la situation commerciale de la Bessarabie, vu que les marchandises déclarées dans les cinq places désignées sont en assez forte partie des marchandises de transit qui ne font que traverser la province, et que d'un autre côté celle-ci reçoit une masse d'objets manufacturés et autres de la Russie méridionale, dont il n'est pas tenu compte dans le tableau. On voit quelle réduction il faudrait faire subir à nos chiffres pour en faire la véritable expression de l'état de la Bessarabie.

Total des droits de douane et autres perçus dans les cinq localités indiquées ci-dessus, en 1838, 361.332 roubles, et en 1839, 319.134 roubles.

D'après quelques détails épars que nous avons donnés, on a déjà pu se convaincre que la population de la Bessarabie est extrêmement mélangées. Dans le Boudjiak habitent à la fois des Grands-Russes, des Cosaques, des Allemands, des Bulgares, des vigneron suisses, des Bohémiens et des négociants grecs et arméniens. La partie septentrionale de la province, au contraire, est presque exclusivement occupée par la race moldave, dont les villages se prolongent même le long du Dnister, jusque dans le voisinage d'Ackerman. En faisant abstraction des colonies étrangères et de la multitude de Juifs¹⁴ qui encomrent les villes et les bourgs, la population bessarabe peut se partager en quatre grandes catégories¹⁵: les nobles, les paysans libres et propriétaires, les paysans nouvellement libérés et les Bohémiens. Les nobles se composent de l'ancienne aristocratie moldave, des employés des administrations, des officiers en retraite et d'un grand nombre de Russes devenus propriétaires dans le pays. A cette catégorie se rattache celle des *Mazils*, qui sont les

¹⁴ Les Juifs pullulent surtout dans la partie septentrionale de la Bessarabie. Il en existe fort peu dans les villes du Boudjiak.

¹⁵ Voici quelques notions statistiques sur l'état de la population en 1831: 8 villes, 16 bourgs, 1030 villages et hameaux ; population générale, 469.785 âmes.

Nobles héréditaires.....	1.324
Officiers en retraite et en activité...	1.534
Clergé séculier....	8.647
Moines....	546
Soldats en retraite avec leurs familles....	745
Habitants soumis à l'import....	435.911
Paysans de la couronne...	13.175
Bohémiens esclaves...	7.903
Total...	469.785
Surface du pays, 2,148,584 hectares :	
Métairies et biens communaux...	83.561 hect.
Terres labourables...	823. 875 hect.
Prairies...	832.112 hect.
Forêts de la couronne...	32.825 hect.
- particulières...	215.800 hect.
- publiques...	3.226 hect.
Rivières, routes et marais...	156.079 hect.

descendants des anciens boyards, mais que la guerres et les nombreuses révolutions qui ont désolé leur pays, ont réduits à la misère. Ils forment aujourd'hui une classe intermédiaire entre la nouvelle noblesse et les paysans, et ne diffèrent de l'aristocratie qu'en ce qu'ils ne prennent point part aux élections des juges et des maréchaux de noblesse. Les paysans libres sont ceux qui, ayant été affranchis dans des temps plus ou moins reculés, possèdent des terres, et ne dépendent ni de la couronne ni des propriétaires, tout en étant aux impositions et aux corvées ordinaires. Les paysans nouvellement libérés se composent de ceux qui sont établis par suite d'un contract, d'une convention, sur des terres particulières ou sur des terres appartenant à la couronne; ils constituent la majeure partie de la population du pays. Quant aux Bohémiens, ils sont encore soumis aux lois de l'esclavage. Les uns dépendent de la couronne, au nombre d'environ 900 familles, et les autres, des propriétaires moldaves, qui les emploient ordinairement comme domestiques, ouvriers et musiciens.

En Bessarabie, comme partout en Russie et dans les Principautés du Danube, la nouvelle génération noble a renoncé complètement aux habitudes d'autrefois. Elle a nécessairement adopté le frac, le pantalon étroit, la cravate, et tout ce qui compose notre costume civilisé; elle ne présente donc plus rien de saillant. Les vieux boyards seuls boyards seuls tiennent encore à leurs coutumes. Le large divan, la pipe, le cagé, les dolces, le kief après le diner, leur sont indispensables. Pour plusieurs même le massage est encore une délicieuse nécessité. Je connais un certain seigneur qui ne saurait s'endormir sans se faire délicieusement frotter les pieds par son Bohémien. Mais ce qui frappe et séduit tout étranger, le Français surtout, c'est la bienveillance empressée et l'hospitalité aimable que l'on rencontre dans toutes les maisons moldaves. Partout l'on est sûr de trouver des hommes qui sympathisent de coeur avec tout ce que notre civilisation et nos efforts ont produit dans ces derniers temps de grand et d'utile à l'humanité. Il est seulement à regretter que ces brillantes qualités soient souvent ternies par le poison de la corruption que le vénalité et la rapacité administrative, jointes à de longues occupations militaires, ont insensiblement répandu dans toutes les classes de la population.

En Bessarabie l'homme du peuple est essentiellement agriculteur; bien rarement il exerce un métier. Il faut donc le voir dans l'intérieur des terres, loin des villes, pour le juger et l'apprécier à sa véritable valeur. Le

paysan moldave est brave, gai et hospitalier; il accueille avec empressement l'étranger, et le plus souvent il aurait honte d'accepter la moindre gratification. Les Russes lui reprochent une paresse excessive. Ce reproche me paraît peu fondé. Le paysan moldave, sans doute, a rarement la prétention de thésauriser; cependant il travaille toujours avec ardeur, jusqu'à ce qu'il ait atteint la position à laquelle il aspirait, le degré d'aisance qu'il rêvait, et ce n'est véritablement qu'après l'accomplissement de ses désirs qu'il devient paresseux, et que ses efforts le plus souvent se bornent à procurer simplement à sa famille les quelques sacs de maïs dont elle a besoin pour sa subsistance. Mais augmentez ses besoins, faites-lui connaître d'autres jouissances que celles qu'il se donne à si bon marché, et vous le verrez infailliblement sortir de son apathie naturelle, pour se mettre de niveau avec les nouvelles idées qu'il aura adoptées¹⁶.

Ce qui séduit surtout dans les villages moldaves, c'est l'exquise propreté des habitations, généralement entourées de jardins et de riches vergers. Pénétrez dans la maison la plus pauvre, et vous y trouverez presque toujours une petite chambre parfaitement propre, garnie d'un lit, et de larges divans en bois, recouverts d'épaisses étoffes en laine. Des tapis aux mille couleurs, des broderies à jour, des serviettes longues au tissu rouge et bleu, souvent entremêlé de fils d'or et d'argent, constituent les éléments essentiels du luxe intérieur, et entrent en même temps comme partie principale dans le dot des jeunes filles.

Les femmes s'occupent généralement peu des travaux de la campagne; mais elle sont en échange extrêmement laborieuses dans leur intérieur. Elles sont toutes très-habiles tisseuses, et fabriquent avec beaucoup d'art et de goût les tapis, les objets de vêtements et la toile nécessaire à leur usage. Dans chaque village c'est à qui aura la maison la plus propre, la plus confortable, la mieux montée en linge et en ustensiles de ménage. Les jeunes femmes surtout mettent dans cette lutte toute leur vanité et leur préoccupation.

Telle était la Bessarabie lorsque je la parcourus en détail au retour de mes grandes explorations dans les steppes de la mer Caspienne. Je la visitai une seconde fois au moment de quitter la Russie pour me rendre dans les principautés du Danube, et en traversant le Pruth, je ne pus

¹⁶ Voyez, pour le costume moldave, la planche XXI de notre Atlas historique.

m'empêcher de renouveler mes vœux pour que les inépuisables ressources de cette province fussent appréciées, et pour que des mesures efficaces vinsent enfin la faire sortir de cette longue période de décadence dans laquelle elle se traîne depuis tant d'années.

CAPITOLUL XXI

Notă istorică privind Basarabia

Situația geografică a Basarabiei. – Regiune de șes și regiune de coline. – Starea politică a Bugeacului și a părții nordice a Basarabiei la sosirea rușilor. – Notă privind vechile cetăți de la Ismail, Hotin, Soroca, de la Bender și Ackerman. – Bogățiile agricole ale Basarabiei. – Emigrația totală a tătarilor Nogai. – Atitudinea Rusiei la preluarea posesiunilor obținute în urma cuceririlor. – Redactarea unei noi constituții; aprobarea ei. – Situația financiară a țării. – Ruinarea fermierilor. – Suprimarea scutirii de taxe comerciale, introducerea sistemului imperial. – Introducerea sistemului administrativ al Rusiei la urcarea pe tron a împăratului Nicolae. – Consecințele acestei revoluții. – Reproșurile boierilor. – Numirea unei comisii de cercetare. – Emanciparea iobagilor, influența acesteia asupra activității agricole a țării. – Situația țăranilor din Basarabia. – Colonii bulgare, cazace și germane. – Sate din Rusia mare. – Colonii de țigani. – Creșterea oilor, a cailor și a cornutelor mari. – Tablou al comerțului de export și de import al provinciei. – Populația amestecată din Basarabia. – Categoriile principale care o alcătuiesc. – Strarea nobilimii. – Detalii ale moravurilor privind clasa agricolă.

Pentru a completa tabloul nostru privind ținuturile meridionale ale Rusiei, trebuie să vorbim în sfârșit despre Basarabia, provincia cea mai îndepărtată pe care o posedă țării pe costele occidentale ale Mării Negre, ținutul care forma, încă la începutul secolului nostru, unul din cele mai bogate podcabe ale principatului Moldovei. Nu vom încerca aici să ridicăm vălul care acoperă istoria timpurilor trecute, nici să studiem influența pe care au exercitat-o succesiv asupra acestei provincii expedițiile lui Darius și ale lui Alexandru, cuceririle romane, năvălirile tătarilor și, mai târziu, dominația musulmană; ne vom limita exclusiv la

noțiunile contemporane, singurele care pot avea o oarecare șansă de a incita dacă nu interesul, cel puțin curiozitatea.

Basarabia este mărginită la sud de Dunăre, la nord și la est de Nistru și de Marea Neagră, la vest de către Prut care o desparte de Moldova și de Bucovina, subordonată Austriei. Ea formează astfel între cele două fluvii, ușor de făcut navigabile, o fâșie mai bine de 600 de km; această lizieră se lărgeste încetul cu încetul și are o lățime medie care nu depășește 80 km. Această fâșie se lărgeste treptat pe măsură ce se apropie de litoralul maritim, se împarte în două ținuturi perfect distincte atât prin natura populației lor cât și prin natura sa topografică. Partea meridională, căreia tătarii i-au dat numele de Bugeac, este formată dintr-un ținut plat care se întinde la țărmul mării, între gurile Dunării și cursul inferior al Nistrului. Această regiune, care prezintă deja toate caracteristicile stepei rusești și nu are decât câteva ape neimportante, este cu deosebire favorabilă creșterii vitelor; agricultura propriu-zisă este aici puțin productivă, cu excepția câtorva localități, așezate de-a lungul unor cursuri de apă unde s-au stabilit numeroase colonii de germani și de bulgari. Partea nordică, care se mărginește cu Austria, este dimpotrivă un ținut de coline, foarte accidentat, acoperit de minunate păduri și având din belșug toate produsele unui climat temperat dintre cele mai favorizate.

În momentul în care rușii au apărut pe țărmul Nistrului, stepele Bugeacului erau ocupate de tătarii Nogai, de obicei nomazi, care, după ce au fost la început tributari ai hanilor din Crimeea, s-au pus sub protecția Porții; pe de altă parte, partea de nord aparținea unei populații moldovenești numeroase, în principal agricole, supusă legilor iobăgiei și recunoscând autoritatea gospodarilor de la Iași. În ceea ce privește puterea otomană, ea era reprezentată în exclusivitate de garnizoane militare care ocupau pașnic, pe Dunăre cele două cetăți Ismail și Chilia¹, iar pe Nistru cetățile Hotin², Bender și Ackerman³. Basarabia era pe atunci considerată

¹ Cetatea Ismail este faimoasă datorită asediilor susținute de turci împotriva lui Suvarof. Rusia nu a adăugat mult la aceste fortificații; ea a întreținut acolo o garnizoană destul de numeroasă precum și un material de artilerie considerabil. La picioarele zidurilor cetății Ismael staționează o mică flotilă militară a Dunării. În ce privește cetatea Chilia, ea este astăzi total părăsită.

² Cetatea Hotin este construită pe jumătate de genovezi, iar pe jumătate de turci. Cetățuia sau castelul se află pe un pătrat neregulat apărat de turnuri uriașe. Turcii, apoi rușii, au adăugat vechilor lucrări noi fortificații, fără însă ca poziția să devină mai puternică. În

pe drept cuvânt o provincie dintre cele mai fertile și mai productive de lângă Marea Neagră. Ismael⁴ și Reni erau cele două mari locuri de export de cereale. Ackerman, la rândul ei, trimitea anual la Constantinopol

starea actuală a artei militare, Hotinul nu mai are nici un fel de importanță. Dominată din toate părțile de coline, situată pe malul Nistrului, această fortăreață nu va rezista unui asediu regulat mai mult de câteva ore. Zidurile, formate din cărămizi și piatră șlefuită, prezintă numeroase inscripții genoveze. Deasupra porții principale se remarcă un leu și un leopard înălțuți lângă un elefant ce poartă un turn. Aceste sculpturi care au o caracteristică orientală, provin din perioada dominației turcești. Numeroase versete din Coran decorează și ele ușorii ferestrelor. Marea moschee a cetățuiei a fost din păcate dărâmată. Nu a mai rămas decât minaretul care se ridică singuratic în mijlocul pieții ca un fel de protest împotriva vandalismului cuceritorilor. De cealaltă parte a Nistrului, la o mică distanță de fluviu, se află Kamienetș, capitala Podoliei de la care am preluat fotografia cu vechiul ei castel (vezi *Atlasul* nostru istoric, pl. 22).

³ Bender și Ackerman au și ele două castele construite de genovezi și de turci. Cel de al doilea, construit pe limanul Nistrului, a fost părăsit; primul, situat pe drumul mare ce duce spre Turcia, mai are o garnizoană. Între Bender și Hotin se văd, pe malurile Nistrului, ruinele celei de a patra cetăți, numită Soroca, care merită o descriere specială dat fiind că ea nu are nimic în comun cu celelate construcții pe care le-am semnalat în Rusia meridională. Ea formează o împrejmuire circulară cu un diametru interior de 31 m. În cele patru extremități de 2 diametri, întâlnindu-se în unghi drept, se ridică patru turnuri care ies în afară sub formă de semi-cilindri, în vreme ce în interior ele sunt prismatice. Între cele două situate de partea fluviului se află un al cincilea care apără singura și unica poartă de intrare a castelului. Turnurile au în interior un diametru de 5,50 m și o grosime a zidurilor de 3,80 m. În partea lor superioară au deschizături și niște deschizături rare plasate la diferite înălțimi. În curtea interioară, în jurul zidurilor, există un fel de parter și el circular și destul de bine păstrat. Este alcătuit din zece încăperi fortificate de 7 m în lungime, primind limina numai din interior și care constituiau probabil grajdurile fortăreței. Deasupra acestor bolți, se observă resturile unui al doilea etaj care, împreună cu turnurile, formau în chip firesc locuințele garnizoanei. Întreaga construcție are o mare soliditate iar cimentul are o duritate extraordinară. Ceea ce deplânge însă foarte mult călătorul este faptul că pe aceste ziduri nu există nici o urmă de sculptură, nici o inscripție care ar putea să precizeze ideile expertului. Fortăreața nu a avut nicodată șanțuri, forța ei fiind dată numai de înălțimea și grosimea zidurilor. Singura poartă de intrare este situată de partea Nistrului, la 4 sau 5,5 m de panta care mărginește fluviul. Această poziție a fost probabil adoptată pentru a-și putea asigura o retagere și a putea primi alimente pe cale fluvială. – Iată o descriere pe care o las în seama arheologilor. După opinia mea, castelul de la Soroca mi-a amintit involuntar construcțiile romane, mai ales cele ridicate la frontierele care trebuiau apărate împotriva barbarilor și ale căror rămășițe se mai găsesc în mai multe locuri ale Europei.

⁴ Se zice că acest oraș vedea sosind în portul ei, în fiecare an, până la 800 de vase de toate mărimile.

numeroase încărcături de fructe și de dulciuri felurite; depozitele cetăților erau pline de grâu și de porumb; dar stepele Bugeacului, pline de nenumărate cirezi, furnizau lână Orientului și Italiei și în fiecare an Austria lua, numai ea, mai bine de 60.000 capete de vite. Acestea erau condițiile oferite de Basarabia în momentul în care rușii, în plin dezastru, când Napoleon intra ca un învingător în vechea lor capitală, au avut curajoasa dibăcie de a obține cedarea acestei provincii, de a-și retrage granițele până la Dunăre, obținând, în același timp, avantajul nesperat de a-și putea retrage trupele și a le îndrepta împotriva armatelor dușmane care le invadaseră teritoriul.

Când Rusia s-a înstăpânit pe aceste locuri, tătarii Nogai, multe dintre triburile lor emigraseră deja înainte de această perioadă, au renunțat cu totul la vechile lor posesiuni retrăgându-se dincolo de Dunăre; astfel, în Basarabia nu a mai rămas decât populația moldovenescă, creștină și aparținând, ca și rușii, religiei grecești. Comportamentul guvernului față de basarabeni a fost de la bun început extrem de ușor, conciliant și liberal. Au fost asigurați, pe cale oficială, căși vor păstra limba, legile, tribunalele și toate formele administrative. Guvernatorii țării au fost aleși dintre localnici și provincia și-a păstrat intacte libertățile și scutirile de taxe comerciale, ceea ce constituia prima bază a prosperității agricole. Toate aceste privilegii au dus repede însă la nemulțumiri, sub influența unor pretenții grosolane și, probabil, datorită unor intrigi politice, vechea administrație a fost discreditată devenind chiar scopul unor atacuri permanente din partea boierilor. Aceste revendicări au făcut ca împăratul Aleksandru, continuând să fie animat de cele mai bune intenții și răspunzând dorințelor populației, a decis să se înceapă redactarea unei noi constituții, mai potrivită cu moravurile, nevoile și dezvoltarea civilizației țării.

În acest scop, a fost numită o comisie de douăzeci și opt de membri cărora li s-a încredințat misiunea de a înzestra țara cu un nou regulament organic. Printre ei, figura în primul rând, Dl. Pronkul, unul dintre boierii cei mai onorabili ai țării. El a devenit unul din principalii redactori ai constituției și a făcut ca articolele cele mai liberale să fie adoptate cu o îndemânare extrem de laudabilă și de curajoasă fără îndoială căreia îi lipsea însă o justă apreciere a stării de fapt a lucrurilor. Lucrările acestei comisii erau abia încheiate, când împăratul Aleksandru a venit, în 1818, să viziteze Basarabia. Țarul a fost primit cu cel mai sincer

entuziasm în mijlocul unor petreceri somptuoase; a primit de la provincie un dar național de 5000 cai de cavalerie și a fost cu adevărat uluit de prosperitatea și de resursele inepuizabile ale noii sale cuceriri. S-a dorit atunci firește să se profite de prezența lui pentru a aproba faimoasa constituție. Această aprobare însă, care punea sub semnul întrebării problema unității politice a imperiului, nu s-a obținut cu ușurință. Pe bună dreptate, i s-a dat de înțeles lui Aleksandru că ar fi imprudent și nepolitic să accepte în mod definitiv un regulament a căreie adevărată valoare și oportunitate nu va putea fi făcută decât în timp. În fața acestor considerații, împăratul a cedat și a ordonat ca această constituție să intre pur și simplu în vigoare, păstrând pentru viitor toate rezervele.

Bazele acestei constituții au fost cât s-a putut de liberale, prea liberale fără îndoială ca ele să poată avea cea mai mică șansă ca să dureze. Basarabia își păstra naționalitatea; numai guvernatorul și viceguvernatorul puteau să fie ruși; toți ceilalți funcționari trebuiau să fie în exclusivitate moldoveni; provincia continua să se bucure de toate scutițiile de taxe comerciale, iar finațele se găseau sub inspecția și controlul imediat al localnicilor. Pentru orice om cu bun simț și prevăzător, menținerea unei atari constituții era un lucru cu adevărat iluzoriu. Cum oare să poți spera că Rusia va lăsa să existe la frontierele ei îndepărtate, în contact cu Turcia, o provincie cucerită care se conducea după propriile ei legi și având o administrație diametral opusă administrației care reglementa celelalte conduceri din imperiu.

Cu toate acestea, boierii moldoveni au considerat promulgarea regulamentului organic drept o victorie și, în înfumurarea lor excesivă, au crezut că pot să sfideze toate posibilitățile din viitor. Evenimentele nu vor întârzia să le dezmință cu putere așteptările și lipsa de grijă față de propria lor administrație a provocat prima lovitură adusă privilegiilor lor. Credincios vechilor tradiții, conducerea continuă să vândă la licitații publice impozitele care erau de obicei date în arendă de marii proprietari din provincie. Acest sistem financiar, din principiu defectuos, și care fusese pus în practică de regimul oriental al gospodarilor avea să aibă în mod inevitabil consecințe fatale asupra noii ordini a lucrurilor. Așa cum am mai spus-o, Basarabia, după unirea ei cu Rusia, își păstrase limba comercială pe tot întinsul ei. Sub influența acestei libertăți, care a devenit curând abuz datorită neprevăzutoarei și marii risipe a moldovenilor precum și ideilor puțin înțelese de civilizație și de progres care frământau

deja mințile, luxul se dezvoltase în sânul boierimii peste măsură, iar Chișinăul, capitala, devenise celebră în toate ținuturile datorită petrecerilor și bogăției magazinelor sale. A rezultat de aici că încasarile visteriei mergeau în proporție inversă cu luxul și că fermierii ale căror cheltuieli depășeau veniturile, au ajuns să se găsească în imposibilitatea de a-și achita arenda. Guvernul imperial nu a fost, firește, foarte exigent în primii ani și nu a folosit nici o metodă constrângătoare pentru a-și recupera impozitele. Această atitudine încurajând delapidarea, fermierii nesocotiți au continuat cu ardoare să-și desăvârșească rugina grăbind astfel anularea faimoasei constituții. Într-adevăr, dezordinea financiară a devenit atât de mare încât intervenția energetică a guvernului rus a fost indispensabilă pentru ca această situație dezastruoasă să înceteze. Scutirile de taxe comerciale ale provinciei au fost așadar suprimate către anul 1822, pentru a fi înlocuite cu un sistem prohibitiv al vămile imperiale și, mai mult, s-a cerut, în modul cel mai drastic, achitarea tuturor plăților rămase în urmă. Această ultimă măsură a dat bine înțeles naștere unor procese interminabile și unor executări judiciare nenumărate. Ruinarea principalelor familii s-a făcut concomitent cu distrugerea totală a influenței lor politice și, din acel moment, guvernul a putut să determine ziua când principiile lui de unitate politică vor fi complet introduse în noua sa cucerire.

Astfel, modificată, constituția s-a menținut totuși până la moartea lui Aleksandru dar la venirea la tron a împăratului Nicolae, destinul ei a luat sfârșit și a fost complet suprimată, iar Basarabia, dezmoștenită de toate privilegiile, și chiar de limba ei, a fost asimilată, pentru toate formele administrative, cu celelate provincii ale imperiului⁵, cu excepția faptului că guvernul, pentru a-și asigura succesul ulterior al măsurilor sale, a luat locuitorilor săi dreptul de a-și alege căpitani, Ispravnici, special însărcinați cu poliția câmpurilor.

⁵ Basarabia numără astăzi nouă județe, care au și capital, începând din sud, Ismail, Ackerman, Cahul, Bender, Chișinău, Orhei, Belț, Soroca și Hotin. Chișinăul este capitala guvernului; altădată, era un târg mizer situat pe Buic, mic râu care se varsă în Nistru; a fost preferat din cauza poziției sale central în ținut. Populația lui se ridică astăzi la 42.636 de suflete, dintre care numai evreii sunt în număr de 15-16.000 de oameni. Acest oraș datorează administrației generalului-locotenent Fiodorof numeroasele înfrumusețări și principalele construcții publice pe care le oferă privirilor călătorului.

O revoluție atât de radicală a administrației Basarabiei nu s-a putut realiza firește fără să aducă după ea grave perturbații. Este suficient, într-adevăr, să ne amintim ceea ce am spus despre venalitatea din administrație ca să apreciem cât de mult au avut basarabenii de îndurat din pricina multitudinii de funcționară ruși care s-au instalat în orașele și în satele lor. Sub puterea intrigilor și spiritului lor de a găsi chihțe, vechile procese, și așa numeroase, s-au complicat din ce în ce mai mult, iar relațiile între proprietari, dezrobiți și țărani iobagi, devenind din ce în ce mai dificile, au răsturnat toate elementele bogăției naționale. La toate aceste cauze de dezorganizare s-a mai adăugat, mai târziu, în perioada luptei cu Turcia, ocupația militară, care a fost cu atât mai apăsătoare, cu cât bogății s-au răscumpărat cu mulți bani și că toată povara a căzut pe umerii micilor proprietari și a țăranilor nevoiași.

Față de istovirea țării, reproșurile boierilor nu s-au lăsat așteptate. Cu ocazia călătoriei împăratului Nicolae din 1827, aceste reproșuri au fost atât de energice, încât maiestatea s-a hotărât să numească o comisie destinată să-i aducă la Sankt Petersburg dolențele provinciei. Alegerile pentru numirea acestor membri ai Comisiei au avut loc imediat dar, cum boierii au reînviat toate vechile lor pretenții în vreme ce guvernul ținea cu putere la sistemul său de unitate politică, nu s-a putut obține o înțelegere privind ameliorările ce trebuiau aduse regimului administrativ. Alegerile, anulate de mai multe ori și reluate, nu au dus la nici un rezultat iar ultima comisie numită a fost dizolvată definitiv fără ca ea să se poată duce la Sankt Petersburg.

Toate aceste lungi altercații au dus, firește, la o răceală în raporturile Basarabiei cu administrația superioară și curând guvernul imperial, plictisit de aceste discuții, a luat toate măsurile ca să readucă pe moldoveni la o lipsă totală politică și administrativă, chiar în detrimentul elementelor de prosperitate națională. În acest scop, s-a decis ca ultimul mijloc de acțiune pe care iobăgia îl acorda boierilor, promulgând un ucaz în virtutea căruia toți iobagii au fost declarați liberi, urmând să-și decidă de bună voie domiciliul. Consecințele acestei bruște emancipări au fost firește dezastruoase pentru activitatea agricolă. Cedând fie intrigilor, fie unei speranțe iluzorii de a obține o îmbunătățire materială, țăranii nu au pregetat să-și părăsească vechile locuințe și să se instaleze în alte părți, mai ales pe pământurile achiziționate de curând de către ruși. Astfel, numeroase sate au devenit pustii, pământurile au rămas nelucrate, iar

moșierii, într-o situație disperată, s-au văzut brusc lipsiți de brațele necesare muncilor.

Făcând abstracție de orice considerație politică, măsura guvernului era incontestabil prematură. Numic din situația morală și materială a basarabenilor nu putea să motiveze încă o distrugere atât de radicală a tot ce ținea de vechiul regim. Condițiile iobăgiei erau într-adevăr deplin suportabile și în perfect acord cu civilizația țării. Țăranii nu erau legați de pământ ca atunci când o anume întindere de teren era pusă la dispoziția lor. În ceea ce privea obligațiile față de boierii lor, ele erau determinate de niște reglementări și erau alcătuite de obicei de optsprezece zile de muncă pe an, de câteva transporturi și zeciuiala produselor. Proprietarii, fără îndoială, abuzau uneori neomenos de puterea lor, însă aceste abuzuri nu erau fără remedii. Cu o voință fermă și cu o administrație conștiincioasă ar fi fost posibil ca ele să dispară. În regimul actual, țăranii nemaivând pământ, au părut în realitate a fi mai mult sclavi și reduși la o situație materială mult mai puțin mulțumitoare. Altădată, interesele boierilor și ale iobagilor erau strâns legate, prosperitatea unora acționând evident asupra prosperității celorlalți: însă astăzi când iobagii emancipați, lipsiți de mijloacele de subzistență care le erau proprii, nu mai cultivă pământul decât pe baza unui contract, proprietarii nu se gândesc decât la cum să tragă cel mai mare profit pe timpul angajării acestora și nu le pasă de ceea ce ar putea să li se întâmple mai târziu. Este adevărat, țăranii au dreptul să-și ducă plângerile la tribunal, însă datorită corupției administrației, reclamațiile lor nu folosesc cel mai adesea decât să le aducă cheltuieli și să le înrăutățească soarta. Un boier bogat îmi spunea cu multă naivitate, în privința acestui subiect: „Cum vreți ca acest cultivator să obțină dreptate când acolo unde el dă un ou noi dăm o rublă de argint?”. Pe de altă parte, schimbările de locuință adesea repetate sunt deosebit de supărătoare, datorită pierderii de vreme și a cheltuielilor pe care le provoacă. Noi locuințe trebuie construite, îți însușești alte obiceiuri, iar țăranul, redus curând la sărăcie, ajunge să se vadă constrâns să accepte toate condițiile care i se impun. Astfel, dependența populației agricole, deși limitată, a devenit și mai mare, iar situația sa față de proprietari nu prezintă nicio securitate pentru prezent și nicio garanție pentru viitor. Obligațiile provenind din muncă n-au suferit nici ele vreo modificare, iar abuzurile sunt exact aceleași ca în vechiul regim. În limitele reglementărilor, un țăran dă stăpânului său o zecime din toate produsele agricole, îi plătește

1,20 de cap de vite mari, 0,16 pentru o oaie și îi dă un stup de miere din cele cincizeci pe care le are. Mai mult, are obligația de a repara toate construcțiile, gardurile etc., furnizează paznici de noapte, execută anual cel puțin trei transporturi la 60 km distanță și lucrează arareori mai puțin de douăzeci și opt la treizeci de zile⁶ pentru stăpânul său. Din punct de vedere material, rezultatele emancipării sunt așadar cu totul iluzorii și cu atât mai mult iluzorii cu cât țaranii nu se bucură de nici un drept politic, ei suportând însă în exclusivitate toate serviciile și corvezile. În definitiv, noul regim n-a produs deocamdată decât ravagii, tulburări și dezordini ale averilor mari ca și ale celor mici. În privința speranțelor pentru viitor, acestea nu pot fi concepute în mod serios decât pentru perioade foarte îndepărtate. Va fi nevoie de mulți ani, chiar cu ajutorul unei administrații înțelepte și luminate, ca țara să aibă o situație normală, țară a cărei populație este alcătuită din câțiva proprietari de pământ puțin numeroși și dintr-o masă de cultivatori fără domiciliul fix și care nu au alte resurse decât norocul de a avea un contract pe termen fix și munca mâinilor.

Nu vom intra în detaliile tuturor măsurilor administrative luate de guvernul rus în problemele agricole și comerciale ale Basarabiei, deoarece aceste măsuri au fost tot atât de contradictorii și de puțin înțelepte ca acelea semnalate de noi în istoricul Tauridei. S-a favorizat, este adevărat, emigrația bulgarilor⁷ și a germanilor⁸, li s-au dat pământurile cele mai fertile din Bugeac, mai multe sate de cazaci⁹ și de ruși mari¹⁰ s-au stabilit

⁶ Cifra aceasta se ridică adesea la 50 sau chiar la 60.

⁷ Coloniile bulgare cele mai prospere din toate cele care s-au stabilit în Bugeac, se ridicau în 1840, la 10.153 familii, din care 32.916 bărbați și 29.314 femei. Suprafața pământurilor lor a fost evaluată la 585.463 hectare dintre care 527.590 pământuri arabile și bune pentru recoltarea fânului și 57.873 necultivate. Coloniștii bulgari plătesc coroanei 50 de ruble de familie. În 1839, recolta lor de cereale se ridică la 211.337 tehetuși. Au știut să păstreze rasa de oi țigăi a căror lână, lungă și dreaptă, este căutată în Orient, și care alcătuiau, înainte de ocupația rusă, principala bogăție a basarabenilor. Ei au în jur de 343.479 de capete.

⁸ Coloniile germane numără 19 sate și 1736 de familii. Situația lor lasă mult de dorit.

⁹ După distrugerea faimoasei Seteha de pe Nipru, cazacii zaporojeni s-au refugiat în număr mare de cealaltă parte a Dunării și s-au stabilit cu aprobarea turcilor în această ramură secundară a Balcanilor care se află între Isaccea și Tulcea. În timpul războaielor din 1828 și 1829, guvernul rus a reușit să aducă de partea lui mai mulți descendenți ai zaporojenilor folosindu-i drept spioni. Numărul lor a fost destul de important deoarece Rusia, la sfârșitul războiului, i-a organizat în colonii militare în Bugeac. Aceste colonii care au căpătat curând o mare dezvoltare datorită azilului pe care îl ofereau tuturor

în aceleași regiuni; s-a încercat chiar, cu un anume succes, colonizarea triburilor nomade de țigani¹¹. Însă toate aceste excelente realizări, primul lor gând aparținând șefului statului, au fost din plin compensate de măsuri supărătoare ale administrației. Astfel, în urma transportului între marii proprietari ruși din toate pământurile pe care le aveau altădată hospodarii, și pe care le dădeau în arendă pentru păscutul vitelor, creșterea la nivel național a oilor țigaie a fost distrusă și înlocuită de câteva ferme păguboase de oi merinos. În același timp, s-a grăbit distrugerea creșterii cailor și a vitelor cornute, compromisă deja serios de către guvern care i-a forțat pe proprietarii de herghelii să devină supuși ruși sau să renunțe la activitatea lor și împiedicându-i pe negustorii străini să vină și să stea în provincie prin nenumărate formalități supărătoare. În 1839, Basarabia nu a mai vândut decât 2.365 de cai, în vreme ce numai Austria lua altădată între 12 și 15.000 de cai pe an pentru refacerea cavaleriei sale¹².

Iată, conform documentelor oficiale, tabloul general al exportului și importului Basarabiei pe Dunăre și pe uscat¹³.

refugiaților și elementelor rele din Rusia aveau, în 1840, un efectiv de două regimente de cavalerie fiecare cu 600 de oameni, cu o populație totală de 3.000 de familii repartizate în 8 sate pe o suprafață de 50.000 de hectare.

¹⁰ Nu aveam nimic pozitiv referitor la aceste sate a căror situație este destul de deplorabilă. Populația lor este alcătuită în exclusivitate din fugari cărora guvernul le-a acordat, vreme de mai mulți ani, azil în Basarabia în detrimental proprietarilor din guberniile învecinate.

¹¹ Țiganii aveau 3 sate cu 900 de familii. Stabilirea acestor colonii nu s-a făcut fără dificultăți și a fost nevoie de toată severitatea administrației pentru a-i sili să-și însămânțeze pământul.

¹² După plecarea noastră, se pare că guvernul rus a dorit să se intereseze de Basarabia. Potrivit celor ce ni s-au transmis, în momentul actual, el se preocupă de navigația pe Nistru. Începerea acestei navigații este cu atât mai important cu cât Nistrul scaldă Basarabia pe toată lungimea ei și că nu există în această provincie nici o cale de comunicare practicabilă pe orice vreme.

¹³ Acest tablou nu ne poate arăta într-un mod pozitiv situația comercială a Basarabiei, dat fiind că mărfurile indicate în cele cinci locuri sunt în cea mai mare parte mărfuri de transit care nu fac decât să traverseze provincia, iar pe de altă parte, ea primește o mulțime de obiecte manufacturate și altele din Rusia meridională, de care nu s-a ținut seama în tablou. Vedem ce reducere ar trebui făcută cifrelor indicate pentru a obține o adevărată expresie a stării din Basarabia.

		1838	L/...	1839
PE DUNĂRE	MĂRFURI	NUMERAR	MĂRFURI	NUMERAR
Import	ruble	ruble	ruble	ruble
Ismail	253.679	1.632.996	238.996	820.035
Reni	50.193	797.497	85.429	553.174
Total	303.890	2.430.493	324,425	1.373.209
Export				
Ismail	3.913.494	9.915	2.793.244	
Reni	718.040	50.773	609.541	77.745
Total	4.631.534	60.688	3.402.785	77.745
CĂI DE USCAT				
Import				
Novo-Selița	221.324	1.939.604	245.198	3.048.064
frontiera Austriei				
Sculeni pe Prut	222.507	497.209	195.088	721.015
Leovo pe Prut	52.336	29.932	55.664	26.291
Total	496.167	2.466.745	495.950	3.795.370
Export				
Novo-Selița	1.978.172	163.868	3.277.660	81.808
Sculeni	829.692	525.638	737.462	540.618
Leovo	96.832	60.537	59.906	36.709
Total	2.904.696	750.043	4.075.028	659.195

Totalul drepturilor vamale și altor taxe încasate în cele cinci localități indicate mai sus, în 1838, este de 361.332 ruble, iar în 1839 de 319.134 ruble.

Conform unor detalii răzlețe pe care le-am dat, ne-am putut convinge deja că populația Basarabiei este foarte amestecată. În Bugeac locuiesc împreună Ruși mari, cazaci, germani, bulgari, viticultori elvețieni, țigani și negustori greci și armeni. Dimpotrivă, partea nordică a provinciei este ocupată aproape în exclusivitate de către moldoveni ale căror sate se prelungesc chiar de-a lungul Nistrului până aproape de

Ackerman. Făcând abstracție de coloniile străine și de mulțimea de evrei¹⁴ de care sunt pline orașele și târgurile, populația basarabeană se poate împărți în patru categorii mari¹⁵: nobilii, țărani liberi și proprietarii de pământ, țărani eliberați de curând și țișanii. Nobilii sunt alcătuiți din vechea aristocrație moldovenească, din funcționarii administrativi, ofițeri în retragere și de un mare număr de ruși deveniți proprietari de pământ în ținut. Acestei categorii i se mai adaugă cea a *mazililor* care sunt descendenții vechilor boieri, dar pe care războaiele și numeroasele revoluții care le-au devastat țara i-au redus la mizerie. Astăzi, ei formează o clasă intermediară între noua nobilime și țărani și nu se deosebesc de aristocrație decât prin faptul că nu iau parte la alegerile de judecători și de mareșali ai nobilimii. Țărani liberi sunt cei care, fiind eliberați în vremuri mai mult sau mai puțin îndepărtate, au pământ și nu depind nici de coroană și nici de proprietari, fiind supuși dărilor și corvezilor obișnuite.

Țărani recent eliberați sunt alcătuiți din cei care sunt apoi stabiliți printr-un contract, o convenție, pe pământuri private sau pe pământuri aparținând coroanei. Aceștia constituie majoritatea populației țării. În ce îi privește pe țișani, aceștia sunt încă supuși legilor iobăgiei. Unii depind de coroană, aproape 900 de familii, ceilalți aparțin unor proprietari moldoveni care îi folosesc de obicei ca servitori, muncitori și muzicanți.

Ca pretutindeni în Rusia și în Principatele Dunărene, în Basarabia, noua generație nobilă a renunțat cu totul la obiceiurile de altădată. Ea a adoptat inevitabil fracul, pantalonul strâmt, cravata și tot ceea ce alcătuieste costumele noastre civilizate. Ea nu mai are așadar nimic deosebit. Numai vechii boieri mai țin încă la obiceiurile lor. Divanul larg, pipa, cafeaua, dulciurile, chefurile după masa de seară le sunt indispensabile. Pentru mulți, chiar și masajul mai este o delicioasă necesitate. Am

¹⁴ Evreii sunt deosebit de numeroși în partea nordică a Basarabiei. În orașele din Bugeac există foarte puțini evrei.

¹⁵ Iată câteva statistici privind starea populației în 1831: 8 orașe, 16 târguri, 1030 sate și cătune; populația generală, 469.785 suflete. Nobili ereditari 1.324; Ofițeri în retragere și în activitate 1.534; Cler secular 8.647; Călugări 546; Soldați în retragere cu familiile lor 745; Locuitori supuși impozitului 435.911; Țărani ai coroanei 13.175; Țigani sclavi 7.903; Total 469.785. Suprafața țării 2.148.584 hectare; Ferme și bunuri comunale 83.561 hectare; Pământuri arabile 823.875 hectare; Pășuni 832.112 hectare; Păduri ale coroanei 32.835 hectare, particulare 215.800 hectare, publice 3.226 hectare; Râuri, drumuri și mlaștini 156.079 hectare.

cunoscut un anume boier care nu putea să adoarmă dacă țiganul său nu-i freca cu delicatețe picioarele. Însă ceea ce uimește și seduce orice străin, mai ales pe un francez, este bunăvoința atentă și ospitalitatea caldă pe care o întâlnești în toate casele moldovenești. Pretutindeni, ești sigur că vei găsi oameni care au o adâncă simpatie față de tot ceea ce civilizația și eforturile noastre au produs în ultima vreme mareț și folositor pentru omenire. Trebuie însă să regretăm că aceste minunate calități sunt adesea întunecate de otrava corupției pe care venalitatea și rapacitatea administrativă, împreună cu lungile ocupații militare, le-au răspândit pe nesimțite în toate clasele populației.

În Basarabia, omul din popor este în principal agricultor și foarte rar exercită o meserie. Trebuie să-l vezi în mijlocul pământului, departe de oraș, pentru a-l judeca și a-l aprecia la adevărata sa valoare. Țăranul moldovean este brav, vesel și ospitalier. Îl primește pe străin cu toată bunăvoința și cel mai adesea s-ar rușina să accepte cea mai mică recompensă. Rușii îi reproșează o lene excesivă. Acest reproș mi se pare neîntemeiat. Fără îndoială, țăranul moldovean are rar pretenția de a aduna averi. Cu toate acestea, muncește întotdeauna cu ardoare, până când ajunge la poziția la care aspiră, la gradul de bunăstare la care visa și devine leneș numai după ce și-a îndeplinit dorințele, iar eforturile sale se mărginesc cel mai adesea la a procura familiei sale cei câțiva saci de porumb de care aceasta are nevoie pentru a-și continua traiul; sporți-i, însă, nevoile, făceți-l să cunoască alte bucurii decât cele pe care și le oferă atât de ușor și îl veți vedea cu siguranță ieșind din apatia sa naturală ca să se pună de acord cu noile idei pe care le va adopta¹⁶.

Ceea ce te cucerește mai ales în satele moldovenești este extraordinara curățenie a locuințelor, înconjurată de obicei de grădini și de livezi bogate. Intrați în casa cea mai săracă și veți găsi în ea aproape întotdeauna o odăiță perfect curată, având un pat și niște divane late din lemn acoperite de țesături groase din lână. Covoare în mii de culori, broderii, șervete lungi din țesături roșii și albastre, adesea amestecate cu fir de aur sau argint, formează elementele esențiale ale luxului interior și fac parte, în același timp, din zestrea tinereleor fete.

În general, femeile se ocupă puțin de muncile câmpului, dar sunt în schimb extrem de muncitoare în interiorul casei lor. Toate sunt

¹⁶ Pentru costumul moldovenesc, vedeți planșa XXI din Atlasul nostru istoric.

țesătoare foarte îndemânatice și lucrează cu multă artă și gust covoare, obiecte de îmbrăcăminte și pânză necesară nevoilor lor. În fiecare sat, femeile se întrec în a avea casa cea mai curată, cea mai conformtabilă, cea mai dotată în rufărie și ustensile de menaj. Mai ales tinerele femei își pun în joc întreaga lor vanitate și grijă.

Așa arăta Basarabia când am străbătut-o cu de-amănuntul la întoarcerea mea din marile explorări în stepele Mării Caspice. Am mai vizitat-o o dată când am plecat din Rusia ca să mă duc în Principatele Dunărene și, la traversarea Prutului, nu m-am putut împiedica să nu-i urez încă o dată ca inepuizabilele resurse ale acestei provincii să fie apreciate și ca niște măsuri eficace să o facă în fine să iasă din această lungă perioadă de decădere în care se află de atâți ani.

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE: TEMA „COMPENSAȚIEI” BASARABIA MERIDIONALĂ DOBROGEA ÎN 1878. DELIMITĂRI GEOPOLITICE

CONSTANTIN IORDAN

Istoria restabilirii autorității Rusiei asupra Basarabiei meridionale, care a fost dată României în 1856 și „compensarea” celei din urmă cu Dobrogea la sfârșitul războiului ruso-româno-turc din anii 1877-1878 a fost o temă predilectă a istoriografiei bulgare din ultimul secol. Nume mai mult sau mai puțin cunoscute precum, printre altele, cele mai vechi ale lui Atanas Ișirkoff¹, K. Kračunov², Vladimir Arabov³ sau mai noi, Konstantin Kosev⁴, Petăr Todorov⁵, Jeko Popov⁶ și unii autori ai volumelor 3⁷ și 4⁸ ale „Istoriei Dobrogei” s-au aplecat asupra acestei

¹ A. Ischirkoff, *Les Bulgares en Dobroudja. Aperçu historique et ethnographique*. Avec une carte. Berne, 1919, 189 p.

² K. Kračunov, *Pravata na bŭlgarite vŕhu Makedonija, Trakija i Dobroudža*. Spored 150 diplomatičeski dokumenti i vidni mŕže, Sofia, 1933, 72 p.

³ Vladimir Arabov, *Razmjnata na Dobroudža s Besarabia. Otkazŕt na romŕnite ot Dobrudža. Učastieto na Romanija v rusko-turskata vojna ot 1877-1878 g.* S predgovor ot Prof. G.P. Genov, Sofia, 1939, 91 p.

⁴ Konstantin Kosev, *Bismarck, Iztočnijat vŕpso i Bŭlgarskoto osvoboždenie, 1856-1868 g.*, Sofia, Akademično Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, 2003, 506 p.; cf. Konstantin Kosev, Stefan Dojnov, *Ot Šipka i Pleven do San Stefano i Berlin*, Sofia, Akademično Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, Žoker Media, 2007, 410 p.

⁵ Petăr Todorov, *Bŭlgarite kato obekt i subekt na Besarabskija i na Dobrudžanskija vŕpos*, in „Bŭlgarite v Severnoto Pričernomorie. Izsledvani i materialii”, tom VI, Veliko Tŕrnovo, Universitetsko Izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodij”, 1997, p. 473-482.

⁶ Žeko Popov, *Bŭlgarite v Severna Dobrudža, 1878-1913*. Pod naučnata redakcija na prof. Dr. Elena Statelova, Sofia, Izdatelska kŕšta „Ivan Vazov”, 1993, 538 p.; idem, *Bŭlgarskijat nacionalem vŕpros v bŭlgaro-rukŕmskite otnošenija, 1878-1902 g.* Sofia, IK Mediakom, 1994, 566 p.

⁷ Strašimir Dimitrov, Nikolaj Ŗečev, Velko Tonev, *Istoriija na Dobrudža*. Tom 3, Sofia, Izdatelstvo na B.A.N., 1988, p. 262 și urm.

⁸ Antonina Kuzmanova, Petăr Todorov, Žeko Popov, Blagovest Njagulov, Kosjo Penčikov, Volodja Milačkov, *Istoriija na Dobrudža*. Tom 4, 1878-1944, Veliko Tŕrnovo, Faber, 2007, p. 2 și urm.

chestiuni. Teza comună, practic a întregii istoriografii bulgare, a fost și este că în 1878 surpriza dobrogenilor a fost deplină și la prima privire cu totul inadmisibilă, atâta timp cât apartenența acestei regiuni la celelalte teritorii bulgărești era incontestabilă pentru toți. Acest fapt nu ar fi fost pus la îndoială nici de administrația otomană, nici de celelalte state europene, inclusiv Principatul României. Dovezile ar fi fost firmanul sultanului din 1870 privind crearea Exarhatului Bulgar, ca și proiectele Conferinței de la Constantinopol din 1876, care au conturat și au recunoscut în mod oficial granițele etnice ale națiunii bulgare. Între acestea ca parte componentă și indivizibilă a intrat și Dobrogea⁹.

Nu intrăm în detaliile poziției istoriografiei românești care consideră că unirea Dobrogei din 1878 a fost un act legitim de reintegrare a acestui teritoriu la statul modern român¹⁰.

Ideea ca Dobrogea să fie folosită ca teritoriu de schimb a fost examinată, după unele informații, încă din vara și toamna anului 1876. Este posibil ca ea să fie apărut în legătură cu acordul de la Reichstadt (26 iunie/8 iulie 1876) potrivit căruia Austro-Ungaria ar fi trebuit să primească o extindere teritorială spre Bosnia și Herțegovina, iar Rusia să-și restabilească drepturile sale asupra Basarabiei de sud. Nu este cunoscut dacă această problemă a fost examinată în timpul negocierilor româno-ruse de la Livadia din septembrie 1876, dar aceasta neîndoiește că a fost prezentă în concepția diplomației ruse. În schimbul trecerii libere a trupelor rusești prin România în războiul iminent cu Imperiul Otoman, țarul a promis concursul în declararea independenței Principatului, garantarea integrității sale, care nu ar fi încălcată fără o compensație corespunzătoare.

Înțelegerea preliminară din Crimeea a fost concretizată și precizată în tratativele dintre premierul român I.C. Brătianu și diplomatul rus Alexandru Nelidov de la începutul lui noiembrie 1876. Convenția, semnată la 4/16 aprilie 1877, a avut, în opinia istoricilor bulgari, mai mult un caracter tehnic militar și mai puțin politic privind trecerea trupelor

⁹ Vezi recenta noastră monografie, *Dobrogea (1878-1940) în istoriografia bulgară postcomunistă*, București, Editura Academiei Române, 2013, passim.

¹⁰ Vezi câteva repere în *ibidem*, p. 11-14.

rusești, și legat de aceasta probleme financiar militare și de respectare a inviolabilității teritoriului românesc¹¹.

În ceea ce privește soarta Dobrogei, au fost vizibile unele diferențe în tactica diplomaților ruși. În timp ce cancelarul Alexandru Gorceakov considera că problemele politice nu trebuie să fie un obiect de examinare și precizare preliminară, Nikolai P. Ignatiev, ambasadorul la Constantinopol, a găsit drept necesare clarificarea lor. În acest sens a fost redactată și una din instrucțiunile sale pentru Nelidov, înainte de călătoria acestuia de la Constantinopol la București – fără a-și asuma angajamente oficiale de a promite o recunoaștere a independenței românești, și încă alte „foloase”. Ultimii au înclinat spre cedarea unor teritorii, în mod concret a unei părți a Dobrogei, dacă acest fapt răspundea „dorinței populației și este comod pentru vecini”. În schimb, Rusia conta să i se restituie Basarabia. În cursul negocierilor, instrucțiunile lui Ignatiev au fost eliminate, dar într-un fel sau altul unele lucruri, în pofida totalului secret al misiunii, au apărut în public. La sfârșitul lui noiembrie 1876, ziarul „Nova Bălgarija” a publicat pe scurt, dar un foarte clar anunț: „*Allgemeine Zeitung*” scrie: „o corespondență din Petersburg afirmă că România va dobândi un regat independent și își va mări teritoriul, prin anexarea Dobrogei”¹².

În 1997, Petăr Todorov schița un scenariu prea optimist pentru viitorul României: „Sugestiile unei extinderi teritoriale a României la nordul Mării Negre, chiar până în Crimeea, și în Dobrogea nord-estică până la linia Ruse-Varna, au venit de la Londra și de la Paris, dar au fost în mod deosebit insistente de la Berlin și Viena. În legătură cu aceasta se poate reaminti că încă din 1866, prin trimiterea în România a noului prinț ales, Carol Hohenzollern, tatăl lui, prințul Karl Anton, și Bismarck l-au însărcinat să uite de Transilvania și să-și îndrepte privirea spre Est. În 1878, atunci când în România s-a dezvoltat o puternică mișcare împotriva pierderii Basarabiei de sud și concomitent contra unirii Dobrogei de nord, tatăl lui Carol l-a sfătuit să se obișnuiască și să nu uite că va primi

¹¹ Vladimir Arabov, *op.cit.*, p. 26 și urm.; cf. Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875-1878)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 122 și urm.; Dumitru P. Ionescu, *Războiul de independență a României și problema Basarabiei*. Cuvânt înainte: acad. Dan Berindei, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 24 și urm.

¹² Strașimir Dimitrov, Nikolaj Žečev, Velko Tonev, *op. cit.*, p. 282-283.

Constanța cu mari posibilități pentru o politică activă la Marea Neagră și în Balcani”¹³.

Este clar că intenția guvernului rus de a înfăptui o modificare teritorială a fost confirmată și în convenția încheiată cu Austro-Ungaria la 3/15 ianuarie 1877. Puțin mai târziu, atunci când războiul ruso-turc a fost deja declarat, într-o scrisoare către ambasadorul de la Londra (18 mai 1877), A.M. Gorceakov a clarificat condițiile posibile în care ar putea fi încheiat tratatul de pace cu Imperiul Otoman. Ele înclinau spre un acord cu Poarta privind crearea la nord de Balcani al unui principat vasal al bulgarilor și spre reforme în celelalte provincii. Rusia trebuia să aibă dreptul de a include în tratat și satisfacerea unor „interese private” ale sale. Aceste interese nu depășeau restituirea părții din Basarabia până la brațul de nord al Dunării, pierdută în 1856, și cedarea zonei Batum și împrejurimilor. „În atare caz, România, cu acordul comun, ar putea fi compensată cu o parte din Dobrogea”¹⁴.

Din cauza acordului bilateral româno-rus, totuși, aceste probleme au rămas neprecizate în toată perioada războiului. La 15 mai 1877 șeful cancelariei diplomatice de pe lângă Cartierul General, Nelidov scria lui N.P. Ignatiev: „În ceea ce privește România, s-a făcut altă treabă. Ei (nu sunt foarte dispuși să lupte și) cer deschiderea acțiunilor militare și bani, și garanții, și promisiuni pentru viitor. De aceea rebuie să se conștientizeze faptul că România foarte greu va fi satisfăcută. Noi suntem obligați să menținem comunicații directe cu Bulgaria; militarii noștri se opun ca să li se predea fortărețele și cer ca ele să fie distruse”. Pe de altă parte, românii considerau că insulele din Deltă (gurile Dunării) fără Dobrogea și Basarabia ar fi fost pentru ei bucățele nesemnificative separate. În momentul actual, „ei privesc către triumphiul format din Dunăre, râul Lom și granița sârbească”. Această teză era susținută la Sofia de K. Kračunov, în urmă cu opt decenii. Contele Ignatiev ar fi fost informat despre intențiile României de a anexa districtul Vidin alături de Dobrogea și de „visul” prințului Carol de a se urca pe tronul bulgăresc pentru a constitui o uniune personală româno-bulgară¹⁵. Erau idei împărtășite într-un anumit grad și de unii militari și diplomați ruși.

¹³ Petăr Todorov, *op. cit.*, p. 477.

¹⁴ Strašimir Dimitrov, Nikolaj Žečev, Velko Tonev, *op. cit.*, p. 283.

¹⁵ K. Kračunov, *op. cit.*, p. 63.

baronul Alexandru Jomini în nota sa către Marele Prinț N. Nikolaevici din 6 iulie 1877 observa: „Din punctul nostru de vedere ar fi pe deplin convenabil să se unească Delta Dunării cu Bulgaria. Dar împotriva acestui fapt s-ar revolta Europa, întrucât, în ochii publicului, Bulgaria va fi considerată totdeauna aproape una cu Rusia. Pentru a se evita nemulțumirea Austro-Ungariei și Germaniei, care neapărat vor fi ațâțate de Anglia, și că le-ar fi mai convenabil să unim Delta Dunării la România, iar Dobrogea la Bulgaria. Dacă la Delta Dunării mai adăugăm și Vidin cu regiunea sa, atunci România va fi suficient de răsplătită”. Tot se pare că în legătură cu acest fapt, trupele române, în pofida intenției inițiale de a fi trimise în Dobrogea în locul Corpului XIV de Armată, au fost concentrate în jurul Plevnei¹⁶.

Pe de altă parte, Nikolai Vasilev, un consilier al fostului vicepreședinte al Bulgariei, Todor Kavaldjiev, sublinia în 1999: „Potrivit tratatului de la San Stefano, Dobrogea de nord, în care bulgarii sunt o minoritate, dar, totuși, mult mai mult decât românii, a fost, de asemenea, ruptă de Bulgaria. În acest mod, România a primit o largă ieșire la Marea Neagră. Drept rezultat, Bulgaria a pierdut posibilitatea de a rebulgariza un antic teritoriu bulgar, dar în același timp a primit și un val de apărare nordic. Este dificil să se răspundă ce s-ar fi întâmplat, dacă rușii ar fi compensat România pentru anexarea Basarabiei meridionale nu cu Dobrogea de nord, ci, să spunem, cu zona Vidin, unde trăiau mulți vlahi. Din punct de vedere istoric ar fi fost posibil să se stabilească o graniță comună între Bulgaria și Rusia în Delta Dunării. Dacă acest fapt s-ar fi întâmplat, putem numai să presupunem dacă Bulgaria nu avea să se transforme într-unul din cnezatele coroanei rusești, și/sau în a 16 republică a URSS, 60 de ani mai târziu”¹⁷.

În jurnalul lui D. Miliutin din 4 noiembrie 1877, este redată convorbirea lui cu Brătianu care a fost într-o vizită de câteva zile la Poradim. Dialogul a fost de lungă durată, dar substanța lui s-a îndreptat spre foloasele pe care România le aștepta de la actualul război. Brătianu considera că este necesar ca ele să fie precizate, mai ales cu privire la deschiderea după câteva zile a sesiunii Parlamentului României, la care

¹⁶ Strašimir Dimitrov, Nikolaj Žečev, Velko Tonev, *op. cit.*, p. 283.

¹⁷ Nikolaj Vasilev, *Triumfite i katastrofite na bălgarska diplomacija*, Sofia, Izdatelstvo „Lice”, 1999, p. 21-22.

guvernul ar fi atacat de opoziție. „Chiar de la începutul războiului – povestește Miliutin – planul său consta în aceea de a folosi armata română pentru cucerirea treptată a punctelor turcești întărite de pe malul drept al Dunării: Nicopol, Orjahovo, Lom-Palanka, și în consecință chiar și Vidin. Aceste puncte ar fi în mâinile românilor un zălog material pentru obținerea concesiilor dorite de la Poartă”. Până la începutul lui noiembrie, totuși, ei nu au reușit să ocupe nici unul din orașele dunărene ca urmare a unor divergențe cu Cartierul General. După vizita lui Brătianu la țar, contradicțiile au fost parțial depășite și la 9 septembrie 1877 trupele române au cucerit Orjahovo și s-au îndreptat spre Lom și Vidin.

Într-o scrisoare către Wilhelm I din 27 noiembrie 1877, țarul rus, după ce i-a mulțumit pentru neutralitatea Germaniei și a enumerat condițiile proiectului tratatului de pace cu Poarta, observa: „În Europa, ea (Rusia) trebuie să aibă drept de a dispune de Dobrogea și Delta Dunării, pentru a le schimba pentru Basarabia, unită la Moldova în 1856, care îi va fi restituită în acest caz până la brațul Chilia”¹⁸.

La începutul lui 1878, atunci când Poarta se îndrepta spre catastrofă, contele N.P. Ignatiev a fost însărcinat să conducă negocierile și să semneze tratatul de pace între părțile combatante. În drum spre Adrianopol, el a trecut prin București. Propunerile sale privind schimbul Basarabiei cu Dobrogea au întâmpinat obiecțiile prințului român. Ele au provocat o adevărată furtună în viața politică românească. În ședințele Senatului și Camerei din 20 și 26 ianuarie 1878 a fost declarat în mod unanim că România este contra oricăror schimburi teritoriale și despăgubiri. Guvernul lui Brătianu s-a îndreptat spre statele mari cu o cerere contra pretențiilor Rusiei, iar prințul Carol, într-o scrisoare către împăratul Germaniei, l-a rugat să intervină pe lângă Alexandru al II-lea pentru a renunța la ele. Presa românească, guvernamentală și de opoziție s-a declarat, de asemenea, contra schimbului propus.

Nemulțumirea din România a deteriorat relațiile dintre cele două state, drept consecință în instrucțiunile lui Gorceakov către Ignatiev din 20 ianuarie 1878 în mod clar s-a subliniat că Rusia trebuie să păstreze Delta și Dobrogea cu rezerva că ea, în nici un caz, nu le va menține. În realitate, în art. 19 din tratatul de pace de la San Stefano, se preciza despăgubirea pe care Imperiul Otoman trebuia să o plătească Rusiei (1410

¹⁸ Strașimir Dimitrov, Nikolaj Žečev, Velko Tonev, *op. cit.*, p. 284.

milioane ruble) pentru pierderile ei din război, se stipula: „Având în atenție dificultățile financiare ale Turciei și în acord cu dorința sultanului, împăratul rus este de acord să se modifice plata unei mari părți din sumele menționate mai sus în acest paragraf cu următoarele cedări teritoriale: a) Sandjakul Tulcea, adică kazalele Chilia, Sulina, Mahmudie, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Constanța și Medgidia, ca și insulele Deltei și Insulele Șerpilor. Cum nu dorește totuși să anexeze acest teritoriu și insulele Deltei, Rusia își rezervă dreptul de a le schimba cu acea parte a Basarabiei, care i-a fost smulsă prin tratatul din 1856, și care se delimitează la sud de talvegul brațului Chilia și vărsarea de la Stari Stribul”¹⁹.

Semnarea tratatului de pace a provocat reacții în mediile europene occidentale. Criticile și suspiciunile lor, conform cărora noul creat principat bulgar va rămâne o armă în mâinile Rusiei în Balcani, prințul Gorceakov a negat cu argumentul că Bulgaria va fi separată de Imperiul Rus cu presupusa cedare a Dobrogei către România. Împotriva acestui schimb s-au declarat în mod deosebit de energic Austro-Ungaria și Anglia. În acordul dintre cele două țări din 6 iunie 1878, puțin timp înainte de deschiderea Congresului de la Berlin a fost scris textual: „Cele două state sunt de acord să nu permită ca Dobrogea să rămână în mâini rusești”. Incităriile lor în acest caz au fost îndreptate spre o îngrădire a influenței rusești în bazinul Mării Negre și al Balcanilor și cel mai puțin în apărarea legitimității și drepturilor istorice asupra Dobrogei²⁰.

În legătură cu negocierile cu Anglia și posibilele concesiuni pe care Rusia ar putea să le facă, contele Ignatiev a alcătuit o notă, în care soarta Dobrogei a ocupat din nou un loc central. „Dacă Rusia nu are posibilitate – scria Ignatiev – să apere restituirea integrală a Basarabiei, așa cum este în tratatul de la San Stefano, ea ar putea să se limiteze măcar la Bolgrad, Chilia și Ismail și locurile anexe de pe brațul dunărean, rămânând României cealaltă parte, luată în 1856. În acest caz, totuși, Dobrogea nu urma să fie dată României, ci Bulgariei, care se obliga să plătească României recompensa financiară pentru pierderile ei prin depuneri anuale. O astfel de ieșire este în acord și cu declarația guvernului român, preferând recompensa financiară în locul unor câștiguri teritoriale”.

¹⁹ Vladimir Arabov, *op. cit.*, p. 36 și urm.

²⁰ Strașimir Dimitrov, Nikolaj Žečev, Velko Tonev, *op. cit.*, p. 285.

Examinarea problemelor teritoriale a ocupat un loc important la Congresul de la Berlin. Încă de la ședința IX din 17/29 iunie 1878, atunci s-a decis să fie invitați și ascultați reprezentanții României, a devenit clar că disputele se vor duce îndeobște spre Basarabia. Primul a ridicat această problemă lordul Beaconsfield, care l-a interpretat ca pe o încălcare a tratatului de la Paris din 1856, și a făcut o încercare de a o lega de asigurarea libertății navigației pe Dunăre. Reprezentanții ruși au respins reproșurile la adresa lor și au declarat clar că restituirea Basarabiei a fost pentru Rusia o problemă de onoare. Ceva mai mult, a spus contele Șuvalov, „ea a oferit în schimbul Basarabiei o locație, mult mai largă, care a fost cucerită cu sânge și care intra în categoria câștigurilor militare”. Pentru înțelegerea pragmatismului cercurilor politico-diplomatice de la Petersburg, în martie 1878, deci după San Stefano, generalul Ioan Gr. Ghica, aflat în misiune în capitala țaristă, era foarte iritat de „ingratitudea și reua credință a Rusiei”. El remarca în fața colegului belgian faptul că diplomația imperială a interpretat într-o manieră cu totul specială art. 2 al Convenției din 16 aprilie 1877, prin care Rusia s-a angajat să mențină integritatea României. I s-a mărturisit că pentru a se oferi garanții contra dorințelor eventuale ale Turciei, și nu din alte motive, Rusia și-a luat acest angajament, ceea ce nu exclude posibilitatea retrocedării Basarabiei românești Rusiei, în schimbul unui teritoriu echivalent cedat de către Turcia”²¹.

În ședința următoare a Congresului din 19 iunie / 1 iulie 1878, au fost prezenți și emisarii României, Brătianu și Kogălniceanu. În memoriul pe care l-au înmănat și în expunerea făcută de Kogălniceanu au fost formulate următoarele revendicări: 1. Să nu se ia părți din teritoriul României. Se sublinia că schimbul Basarabiei cu Dobrogea nu este echivalent și se va reflecta asupra activității guvernului, întrucât Dobrogea este separată de un fluviu larg și de mlaștini de netrecut, care vor face mai dificile legăturile cu ea. 2. România va fi eliberată de obligația de a asigura trecerea trupelor rusești pe teritoriul ei. 3. Să se stabilească conform vechilor situații drepturile asupra gurilor Dunării și insulei Șerpilor. 4. România să primească despăgubire corespunzătoare cu

²¹ *Independența României. Documente. Volumul II. Partea a II-a. Corespondență diplomatică străină, 1877 mai – 1878 decembrie*, București, Editura Academiei, 1977, p. 287.

participarea sa la război. 5. Să fie confirmată independența României și să se recunoască neutralitatea teritoriului ei²².

În final, în locul Basarabiei, România a primit în afară de Delta Dunării și insula Șerpilor, întregul sandjak Tulcea, precum și părți din fostele sandjakuri Ruse și Varna.

*

Decizia Congresului de la Berlin, considerată de oamenii politici și de istoriografia bulgară contrară intereselor naționale ale Bulgariei, a fost văzută în România, pe de o parte, ca un act de reintegrare istorică și, pe de altă parte, ca o posibilitate de consolidare a independenței de stat prin obținerea accesului la Marea Neagră. Protestele unor personalități din București din prima jumătate a anului 1878 contra ideii anexiunii Dobrogei, evocate constant de către istoricii bulgari, ar trebui să fie interpretate mai ales ca manifestări ale opoziției față de principiul „compensației sau schimbului” – Basarabia meridională contra Dobrogei – avansat de Rusia pentru a ascunde violarea angajamentului de a respecta integritatea teritorială a României asumat prin Convenția de tranzit din aprilie 1877. Nici un om politic responsabil din București de după 1878 nu a gândit că Dobrogea nu ar fi fost *de jure* un teritoriu românesc; el nu ar fi ajuns și nici nu ar fi rămas la putere. Ionel Brătianu, fiului premierului din 1878, a demisionat în ianuarie 1918 când s-a conturat perspectiva sumbră a pierderii Dobrogei²³.

²² Dumitru P. Ionescu, *op. cit.*, p. 156 și urm.

²³ Vezi și articolul nostru, *Un bilan de l'histoire des relations diplomatiques roumano-bulgares*, in „Euro-Atlantic Studies”, 4, Bucharest, 2001, p. 103-107.

INTRODUCEREA ALFABETULUI LATIN ÎN BASARABIA (1917)

ION NEGREI

Timp de câteva secole (începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea), românii au utilizat la scriere caracterele slavone sau chirilice, lucrările tipărite cu alfabet latin în perioada respectivă fiind excepții.

La mijlocul secolului al XIX-lea, drept rezultat al emancipării politice a românilor și intrării lor în familia popoarelor europene, inclusiv celor de origine latină, și ca urmare a propagandei făcute de o seamă de intelectuali în sprijinul alfabetului latin, se ajunge inițial la un alfabet mixt, în care unele litere chirilice erau înlocuite cu echivalentele lor latine, iar, începând din 8 ianuarie 1860, printr-un „ordin de zi”, semnat de G. Ghica, ministru al Treburilor Interne, alfabetul latin a fost introdus oficial în cancelariile Principatelor Unite¹.

Trecerea de la scrierea româno-chirilică la cea româno-latină a avut o importanță deosebită în istoria culturii românești. Prin acest act de cultură, se încheie o perioadă însemnată a istoriei scrierii românești (cea a „slavonismului cultural”) și începe alta, cea a scrierii cu litere latine, când s-a cristalizat definitiv limba română literară și au fost stabilite normele ei ortografice. Prin adoptarea sistemului grafic latin limba română se adapă direct din limba din care își trage sorgintea. Introducerea alfabetului latin permite limbii și culturii românești contacte mai strânse cu marea familie a limbilor și popoarelor romanice și a culturii acestora, facilitând, totodată, legături mai strânse dintre civilizația românească și cea apuseană, bazată pe valorile culturale greco-latine.

¹ Vezi: Vladimir Zagaevski, *Despre continuitatea alfabetului latin la români*, în *Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură*, nr. 2 (10), 2001, p. 17-22; Gheorghe Bobână, *Limba latină în Moldova (secolele XVI-XVIII)*, în *Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură*, nr. 2 (10), 2001, p. 23-25.

În Bucovina și Transilvania înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin are loc în împrejurări specifice. În aceste provincii românești alfabetul latin era familiar, deoarece limbile oficiale folosite în administrație – latina și germana – erau redată grafic prin simboluri latine. Prozelitismul catolic și greco-catolic i-a apropiat pe românii bucovineni și transilvăneni de limba latină și, evident, de scrierea în românește cu caractere latine. Începând din secolul al XIX-lea, atât în Bucovina, cât și în Transilvania apar numeroase tipărituri românești în grafie latină, iar către mijlocul secolului, în Transilvania și Bucovina scrierea cu alfabet latin se generalizează.

În timp ce vectorul general al dezvoltării spirituale și culturale a românilor era orientat spre Apus, o parte a poporului român – românii dintre Prut și Nistru – a rămas în continuare în captivitatea slavonismului. Basarabia, ruptă din trupul Moldovei în 1812, a fost provincia românească în care utilizarea alfabetului chirilic pentru exprimarea în scris a limbii române a cunoscut cea mai îndelungată perioadă. Cultura românească în Basarabia, inclusiv cea scrisă, în condițiile regimului țarist, a cunoscut deformări grave, mai ales din cauza întrebuițării alfabetului chirilic, care o ținea în afara spațiului și condițiilor firești de dezvoltare. Înseși scrierile în limba română cu alfabet chirilic, în Basarabia, în secolul al XIX-lea, au fost sporadice, deoarece în administrație, școală și în alte domenii se folosea limba rusă în baza alfabetului chirilic.

Românii din Basarabia, fiind încadrați în componența Imperiului Rus, nu au cunoscut o viață politică proprie și, respectiv, nu au avut o viață național-culturală. Practic, în Basarabia, în secolul al XIX-lea, nu a existat învățământ în limba română. La perpetuarea alfabetului chirilic, dar mai exact a celui slavon, a contribuit și Biserica Ortodoxă Rusă, care, după 1812, și-a extins jurisdicția ecleziastică necanonică asupra credincioșilor din ținut.

Astfel, ca urmare a faptului că Basarabia, ca parte a spațiului etnic și lingvistic și cultural românesc, în secolul al XIX-lea, s-a aflat sub stăpânirea țarismului rus, înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin s-a produs relativ târziu, abia după căderea autocrației ruse în februarie 1917.

După răsturnarea regimului autocrat, moldovenii/românii basarabeni, alături de revendicările de ordin politic, – dobândirea autonomiei provinciei – agită cu deosebită insistență și probleme de ordin național-cultural: școală în limba națională, serviciul bisericesc în limba

poporului, etc., etc. Acest lucru era firesc, deoarece, după un veac de întuneric, setea de carte în limba națională era nemărginită. Or, cea mai gravă crimă a regimului țarist față de moldovenii din Basarabia era prohibirea – prin tot aparatul de stat – a conștiinței și culturii naționale, deznaționalizarea și rusificarea lor.

Sub presiunea noilor idei, în zilele de 11-13 aprilie 1917, la Chișinău, a avut loc primul congres al învățătorilor din Basarabia. Deși la congres au participat reprezentanții tuturor neamurilor din Basarabia, lucrările lui au fost dominate de elementele șovine rusești și de cele rusificate prezente în școala basarabeană. Reprezentanții Partidului Național Moldovenesc (Vladimir Herța, Pan Halippa etc.) au abordat problema rusificării învățământului din Basarabia, pledând pentru naționalizarea școlii și autonomia național-culturală².

Chiar din primele zile ale revoluției ruse, Pavel Gore, membru al Comitetului Executiv al Zemstvei Guberniale, devenit între timp președinte al Comisiei Școlare moldovenești, abordează chestiunea învățământului național. El menționa că învățământul în Basarabia decurge destul de prost din cauză că instruirea copiilor moldoveni se face în limba rusă. Nemții, grecii, bulgarii, evreii și reprezentanții altor minorități naționale din Basarabia aveau școlile lor. Numai moldovenii nu aveau școală, cu toate că formau majoritatea populației dintre Prut și Nistru. La una din primele ședințe ale Comisiei Școlare moldovenești (3 mai 1917) s-a pus în discuție „problema tipăririi cărților moldovenești, necesare în vederea deschiderii, chiar în toamna anului curent, a școlilor populare în limba moldovenească”. Transilvăneanul Onisifor Ghibu, refugiat la Chișinău, fiind cooptat în respectiva comisie, în amintirile sale menționează că din capul locului membrii comisiei au trebuit să hotărască cu care alfabet urma să fie tipărite aceste cărți. „Cei mai mulți membri prezenți, printre care toți cei din cler, sunt pentru alfabetul rusesc, dar o parte militează pentru cel latinesc. Discuțiile în jurul acestei chestiuni iau mari proporții, totuși până la urmă biruie alfabetul latinesc, care, după

² Vasile Harea, *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri și comentarii*. Ediție îngrijită și Cuvânt-înainte de dr. Vlad Bejan, Iași, Editura „Eminescu”, 1995, p. 67-78.

toate argumentele care s-au adus în favoarea lui, este votat chiar în unanimitate”³.

Fruntașii moldoveni, constituiți, la începutul lunii aprilie 1917, în Partidul Național Moldovenesc, formulează și cerințele moldovenilor în problemele de limbă și școală națională: *În școlile de toate treptele limba de predare să fie limba națională a poporului. Limba rusească se va învăța în școli ca obiect de învățământ (ca învățatură deosebită). În toate satele și orașele să se facă școli bune, cu mai mulți ani de învățatură, și toți copiii să fie îndatoriți (obligați) a învăța la acele școli*⁴.

Legitimitatea cerințelor moldovenilor era atât de evidentă, încât străinii nu puteau invoca nici un argument care să le justifice rezistența. Cu toate acestea, la Congresul învățătorilor din aprilie 1917, un grup de funcționari ruși și rusificați în frunte cu Sîromeatnikov, șeful învățământului primar al Zemstvei guberniale, se opunea cu înverșunare cerințelor moldovenilor. Demnitarul rus a avut obrăznicia să rostească în plină adunare că limba moldovenească e o limbă săracă a unui neam primitiv, de oameni proști și înapoiți, că moldovenii n-au nici un fel de cultură, că se află în același stadiu de dezvoltare cu samoezii din nord, utilizând în limbajul lor zilnic doar vreo sută sau două de cuvinte, pentru uzul lor casnic și pentru o agricultură rudimentară⁵. În această atmosferă de manifestare grosolană a șovinismului rus, Ion Buzdugan, învățator mobilizat pe front, prezent la congres, aduce în fața publicului o voluminoasă biblie scrisă în limba moldovenească și, arătând-o adversarilor, îi somează să numere cuvintele moldovenești din această carte și să se gândească dacă se mai poate susține că limba moldovenească e săracă⁶.

La acest congres moldovenii abia reușesc să obțină în principiu naționalizarea școlii. Oficialitățile ruse au izbutit să obțină votarea

³ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*. Ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p. 182.

⁴ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chișinău, 1993, p. 87.

⁵ Vasile Harea, *op. cit.*, p.76; *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917)*, în *Cugetul*, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 4, 1992, p. 46.

⁶ *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917)*, în *Cugetul*, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 4, 1992, p. 46

următoarei rezoluții: „...predarea (în școli) **trebuie să se facă în limba copiilor**, însă, fiindcă învățătorii nu sunt pregătiți pentru aceasta, înfăptuirea acestei hotărâri se amână pe viitor”⁷.

Cu toate acestea, ideile naționale încep să cucerească teren. Clerul din Basarabia, întrunit în congres la 25 aprilie 1917, a cerut ca „**limba moldovenilor, care alcătuiesc majoritatea populației, istoria Basarabiei și a poporului majoritar care o locuiește, literatura națională, precum și cântecele moldovenești să se predea obligatoriu elevilor moldoveni**”⁸.

La 1 mai 1917, congresul învățătorilor din orașul și județul Chișinău, la care participă și reprezentanți ai Zemstvei guverniale, decide convocarea pentru ziua de 25 mai a unui congres extraordinar al **învățătorilor moldoveni** din Basarabia. La 7 mai 1917, învățătorii din Bălți convoacă un congres similar cu cel de la Chișinău, la care fruntașii învățământului din oraș și județ pledează pentru naționalizarea școlii din Basarabia⁹.

Încă la 29 aprilie, țăranii din plasa Slobozia județul Bălți, întruniți într-o adunare, cer introducerea limbii moldovenești în școală, biserică, administrație și armată.. „**Școala noastră trebuie să fie adevăratul izvor de lumină și știință în limba noastră părintească**”, subliniau ei în rezoluția adoptată. Țăranii din plasele Lăpușna, Bujor și Hâncești, județul Lăpușna, din comuna Brânzeni, județul Bălți, de asemenea, se pronunță pentru școală și biserică în limba națională. Ei și-au exprimat dorința ca limba rusă să se predea în școli numai în ultimul an de învățământ, iar cărțile de școală să apară cu litere *latine*. Primul congres al țăranilor din Basarabia, convocat la 20 mai 1917, a susținut chestiunea naționalizării învățământului.

Delegații la primul congres al studenților moldoveni, care s-a întrunit în aceeași zi, la Chișinău, consideră școala ca „cel dintâi mijloc de

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 46; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918)*. Editie îngrijită, prefață, tabel cronologic, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p. 139-144.

⁹ *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917)*, în *Cugetul*, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 4, 1992, p. 47.

regenerare a moldovenilor”¹⁰ și cer naționalizarea școlii primare și crearea învățământului secundar moldovenesc cu aplicarea *alfabetului latin*. Este cea dintâi hotărâre cu privire la introducerea alfabetului latin în școală. Această decizie a constituit un mare pas înainte în procesul de naționalizare a învățământului din Basarabia.

Ideea naționalizării învățământului a fost susținută și de către ofițerii și soldații moldoveni de la Odesa, Chișinău, dar mai cu seamă de cei de pe Frontul Român.

La 25 mai 1917, la Chișinău, se deschide **Primul congres al învățătorilor moldoveni** din Basarabia. În ședința a IV-a a congresului, ținută la 26 mai 1917, în Sala mare a Zemstvei gubemiale, s-a pus în dezbateră punctul doi de pe ordinea de zi a congresului: *chestiunea alfabetului*. În primele trei ședințe congresul discutase și aprobase programul de naționalizare al învățământului.

Pentru majoritatea frunțașilor moldoveni naționalizarea învățământului însemna crearea în Basarabia a unui sistem de învățământ (de toate gradele), organizarea procesului instructiv în limba maternă, cu un pronunțat conținut național. Din păcate, unii delegați acceptau naționalizarea învățământului doar în sensul introducerii instruirii în limba moldovenească, în rest păstrându-se conținutul și spiritul rusesc, inclusiv, alfabetul rusesc. În opinia lor, școala trebuia să devină moldovenească doar ca formă, păstrându-se conținutul rusesc. Învățământul moldovenesc urma să se facă prin traducerea manualelor rusești, utilizându-se, evident, buchile rusești. Astfel, alfabetul rusesc rămânea în continuare un mijloc de dominație spirituală și de înstrăinare de cultura națională.

Opinia frunțașilor moldoveni era diametral opusă. Prin naționalizarea școlii, ei înțelegeau cultivarea învățământului național, inclusiv prin intermediul alfabetului latin. Congresul învățătorilor moldoveni, punând baza școlii românești în Basarabia, trebuia deci să rezolve și problema alfabetului latin.

¹⁰ Dimitrie Bogos, *La răspântie. Moldova de la Nistru. 1917-1918*, Chișinău, 1998, p. 68; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții...*, p. 148-154.

Cronicarul acestui congres consemna că problema alfabetului „era punctul cel mai vajnic”¹¹ în programul ședinței a IV-a. Spiritele erau agitate. Chiar din prima zi a congresului „o parte însemnată a învățătorilor – dar mai ales învățătoarele, rusificate de-a binelea – erau tulburați din pricina alfabetului”. „Dușmanii neamului nostru vârașeră în capetele unor învățători părerea că dacă se va adopta alfabetul latin, apoi Basarabia va trece la România”¹². Din cauza situației atât de tulbure, exista riscul că nu se va putea ajunge la o decizie înțeleaptă, precum o cereau interesele naționale și culturale.

Se impuneau acțiuni de iluminare a învățătorilor, lucru pe care și l-a asumat parțial învățătorul Ion Buzdugan, prin referatul prezentat la congres. Inițial, se preconiza ca chestiunea alfabetului să fie prezentată în ședință de profesorul Ștefan Ciobanu, dar acesta înfățișase anterior raportul cu privire la naționalizarea învățământului, și, după cum menționează cronicarul congresului, el a lăsat bucuros această sarcină lui Ion Buzdugan, care era competent în problema respectivă. Acesta se manifestase cu demnitate, cu o lună în urmă, la congresul din aprilie a învățătorilor ruși și rusificați din Basarabia, când se confruntase deschis cu Sîromeatnikov, șeful Departamentului învățământului primar al Zemstvei guberniale, care avuse obrăznicia să afirme că moldovenii nu au cultură, nu au scrisul lor, nu au o limbă evoluată, și de aceea nu pot pretinde la școală în limba națională.

În referatul prezentat, Ion Buzdugan a arătat că românii dintre Prut și Nistru au fost impuși să folosească alfabetul rusesc, deoarece ei nu aveau școli în limba maternă. Cu toate acestea, sublinia raportorul, în ultimii 50 de ani în Basarabia s-au făcut mai multe tentative de a se introduce alfabetul latin, dar împrejurările au fost cu totul vitrege.

Cu siguranță, Ion Buzdugan avea în vedere activitatea profesorului Ioan Donceș, care editase la Chișinău, în 1865, 1) *Cursulu primitivii de limba rumână compusu pentru școalele elementare și IV clase gimnasiale* și *Abecedă rumână compusă pentru școalele elementare*.

Raportorul îndemna delegații ca, în momentul în care se pun bazele școlii și culturii românești în Basarabia, să se pronunțe pentru

¹¹ *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917)*, în *Cugetul*, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 1, 1993, p. 60.

¹² *Ibidem*.

alfabetul latin, care „e al întregului nostru neam și al tuturor popoarelor surori cu noi”. „Prin alfabetul latin – sublinia raportorul, – noi ne deschidem deodată porțile spre întreaga cultură românească, din care până acum nu ne-am împărțășit aproape deloc”¹³.

Pe lângă argumentul latinității și unității neamului românesc, Ion Buzdugan evidențiază aspectul pragmatic și economic al alfabetului latin: el are doar 28 de litere, în timp ce alfabetul rusesc avea 36 de buchii. Și în final, raportorul pronunță argumentul forte: **alfabetul chirilic nu se potrivește firii limbii noastre**¹⁴.

Acestea și alte argumente fuseseră luate în considerație de Comisia școlară moldovenească de pe lângă Zemstva gubernială, care în ajunul congresului hotărâse introducerea alfabetului latin în școală și aprobase publicarea manualelor cu litere latine. În acest context, Ion Buzdugan îndemna participanții la congres, „spre cinstea învățătorimii întregi”, să susțină deciziile Comisiei școlare moldovenești de pe lângă Zemstva gubernială.

Acesta a fost în linii mari conținutul raportului prezentat de Ion Buzdugan în problema alfabetului.

După prezentarea referatului, au început discuții aprinse și îndelungate. Aici e locul să precizăm că ședința în care s-a dezbătut chestiunea alfabetului a început la ora 21⁰⁰, a durat trei ore și s-a încheiat la miezul nopții.

Pe marginea raportului, s-au înscris să ia cuvântul „nu mai puțin de 27 de vorbitori”. Opțiunile exprimate erau diferite. „Pe tema alfabetului s-au dat lupte homerice”¹⁵, constata prof. Onisifor Ghibu, participant la acest congres al dascălilor basarabeni. Spre onoarea intelectualilor basarabeni, care aproape în totalitate își făcuseră studiile în instituții de învățământ rusești, și în spirit rusesc, alfabetul latin a găsit o largă susținere în cercurile acestora. Au fost la înălțime și au acționat în interes național profesorul Ștefan Ciobanu, Vlad Herța, Pan Halippa, Simion Murafa, Gheorghe Năstase, Vlad Cazacliu, Vasile Harea, Vrâncean, Gafencu, Iustin Frățiman, Alexei Mateevici, Arventiev, Ion

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*. Ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p. 199.

¹⁵ *Ibidem*.

Codreanu, arhimandritul Gurie. Din stenograma congresului nu putem afla argumentele invocate de adepții alfabetului latin. Probabil, ei au susținut considerațiile lui Ion Buzdugan.

Cronicarul congresului menționează poziția exprimată de soldații-tărani prezenți la congresul învățătorilor. Ei avertizau că, în cazul în care congresul ar face prostia să se pronunțe pentru alfabetul rusesc, ostașii, când se vor întoarce de la bătălie, vor face o mare răscoală și-i vor pedepsi aspru pe rusificatori.

La înălțime a fost și clerul (părintele Alexei Mateevici, arhimandritul Gurie etc.), „care a stăruit pentru alfabetul latin”¹⁶.

Alfabetul latin, evident, a avut și adversari (oponenți), care observând opțiunea **pro** aproape generală a participanților la congres, nu s-au prea avântat în discuții. În stenograma congresului, se menționează doar că partinitorii alfabetului rusesc „s-au văzut din capul locului strâmtorați. Niciunul din ei n-a cutezat să-și mai susție punctul lor de vedere”. Adepții alfabetului rusesc nu puteau invoca în sprijinul punctului lor de vedere nimic altceva decât ignoranță și teama de Rusia. Unii dintre aceștia, care totuși au cutezat să se dea cu părerea au exprimat opinii de-a dreptul deochiate: s-a propus ca problema alfabetului „să rămână după război, iar până atunci să se tipărească cărți cu buchii rusești”; s-a cerut ca mai întâi să fie întrebat norodul „asupra dorinței lui în ce privește alfabetul”; s-a insistat ca chestiunea alfabetului **să se pună** la vot secret („hotărârea să se ia prin glăsuire tainică”¹⁷). Zvârcolelile dușmanilor au fost zadarnice. Când s-a pus la vot rezoluția cu privire la alfabet cei mai hotărâți oponenți ai alfabetului latin au părăsit sala. În lipsa acestora, Congresul a adoptat cu unanimitate de voturi următoarea rezoluție: *În școala moldovenească se introduce alfabetul latin, care va fi întrebuințat atât în cărțile didactice, cât și în scris*¹⁸.

Această rezoluție a stârnit o bucurie nemaipomenită în rândurile participanților la congres. „Ochii celor mai mulți moldoveni aflători de față străluceau de bucurie. Învățătorii și fruntașii moldoveni se hiritiseau (se felicitau – *n.n.*) ca pentru un lucru mare de tot și se sărutau de bucurie,

¹⁶ *Primul congres al învățătorilor moldoveni din Basarabia (25-28 mai 1917), în Cugetul, Revistă de Istorie și Cultură, nr. 1, 1993, p. 60.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

dorindu-și unul altuia să le fie de bine alfabetul latinesc”. Toți înțelegeau că decizia respectivă marca începutul unei noi etape în istoria învățământului și culturii naționale din Basarabia. Cronicarul congresului scria: „Ziua de 26 mai a fost, fără îndoială, o zi istorică, de o deosebită însemnătate în istoria neamului românesc din Basarabia. Ea a deschis larg ușile în fața moldovenilor spre lăcașul plin de strălucire al culturii neamului, care până atunci le-a fost închis... Congresiștii au plecat cu inima împăcată, știind că au făcut un lucru cum nu se poate mai bun”¹⁹.

După congres se desfășoară o activitate intensă pentru traducerea în viață a hotărârilor lui. În condițiile concrete din primăvara-vara-toamna anului 1917, era foarte dificil să aplici în practică introducerea alfabetului latin. În întreaga provincie nu exista o tipografie cu acest alfabet. În Basarabia era o lipsă totală a cărților tipărite cu acest alfabet, cărți cu grafie latină nu puteau fi aduse nici de peste Prut, deoarece România însăși aproape că nu mai exista, fiind redusă de ocupația străină (germană) la cca 1/3 din teritoriu, dar și acesta fiind în parte sub controlul trupelor ruse. Chiar în cazul aducerii cărților didactice de peste Prut, problema se rezolva doar parțial. Soluția optimă era tipărirea cărților cu alfabet latin la Chișinău. Aceasta era latura tehnică a problemei.

Și mai complexe erau impedimentele de ordin uman. În Basarabia se înregistra o lipsă totală de cadre didactice cunoscătoare a alfabetului latin. Marea majoritate a învățătorilor, formați în instituțiile de învățământ rusești, nu erau familiarizați cu acest alfabet. Congresul hotărăște deschiderea unor cursuri obligatorii, de două luni, pentru cei ce doreau să activeze în școlile moldovenești. În iunie – august 1917, la Chișinău, au fost trecuți prin cursuri peste 400 de învățători; în octombrie, la Chișinău, Bălți și Soroca a fost organizată o altă serie de cursuri. La aceste cursuri au predat profesori basarabeni, transilvăneni, bucovineni și din Vechiul Regat. Accentul principal s-a pus pe studierea istoriei neamului, pe geneza poporului nostru, pe unitatea românilor de pretutindeni, fapt ce a contribuit nu numai la aprofundarea cunoștințelor în materie de istorie, dar și la dezvoltarea sentimentelor lor naționale. Învățătorii cursiști au fost primii basarabeni, care au deprins să scrie și să citească în grafie latină²⁰.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ion Negrei, *Naționalizarea învățământului în Basarabia în anul 1917*, în *Transilvania. Revistă de cultură editată de Asociațiunea Transilvană pentru Literatură și Cultură*

Zemstva gubernială a alocat pentru tipărirea manualelor suma de 20 mii de ruble. S-a organizat o comisie care urma să supravegheze tipărirea manualelor în grafie latină. Cu concursul lui Onisifor Ghibu, aflat la Chișinău, și cu ajutorul prietenilor săi de la Iași, la Chișinău a fost adusă o tipografie cu caractere latine. La 8 septembrie 1917 avut loc ceremonia de inaugurare a tiparului. La această tipografie fuseseră aduși și angajați muncitori tipografi de la Iași. Primele lucrări tipărite au fost desigur manualele: 1) *Abecedarul* lui Gurie, 2) *Cartea de citire* a lui Ștefan Ciobanu, 3) *Legea lui Dumnezeu* de preotul Nicolae Vlad de la biserica *Sf. Treime* din Chișinău, 4) *Aritmetica practică* a lui C. Popescu, învățător basarabean²¹.

Astfel, școala din Basarabia la 1 octombrie 1917 a început anul de studii, pentru prima oară ca instituție națională.

Așadar, în final, câteva concluzii:

1. Basarabia a fost ultima provincie românească în care s-a introdus alfabetul latin.

2. Alfabetul latin în învățământul din Basarabia a fost introdus pe cale democratică, în urma discuțiilor purtate la Congresul învățătorilor moldoveni din 25-28 mai 1917. Introducerea alfabetului latin a fost opțiunea învățătorilor, profesorilor, frunțașilor politici basarabeni, într-un cuvânt, a intelectualității române din Basarabia, așa slabă și firavă cum se prezenta ea în anul 1917.

3. Alfabetul latin a fost introdus în Basarabia în condițiile în care această provincie românească era încă parte componentă a Rusiei: după revoluția din februarie 1917, când la putere în Rusia era Guvernul Provizoriu. Abia mai târziu, la 21 noiembrie, se va organiza Sfatul Țării, la 2 decembrie 1917 se va proclama Republica Democratică Moldovenească, va fi format primul guvern etc., etc.

4. Introducerea alfabetului latin în 1917 a fost formula de expresie a identității naționale a românilor basarabeni. Acest act cultural de o importanță deosebită a avut consecințe nu numai asupra învățământului,

Poporul Român, Sibiu, 2008, nr. 3-4, p. 68-73; Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*. Studii, Editura CARTDIDACT, Chișinău, 2010, p. 73.

²¹ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918)*. *Amintiri*. Ediție îngrijită, prefață, tabel cronologic, note, bibliografie și indice de nume de Octavian O. Ghibu, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p. 368-372.

ci și asupra întregii vieți naționale a românilor basarabeni. Învățământul organizat în baza cărților cu grafie latină a readus Basarabia în albia românismului.

FAȚETE ALE SOVIETIZĂRII ȘI COMUNIZĂRII BASARABIEI

VALERIU PASAT,

De ce ținem să abordăm problema sovietizării și comunizării Basarabiei, procese care au marcat RSS Moldovenească pe întreg parcursul existenței sale (1940-1991)? Pentru că tocmai acest aspect este de o deosebită actualitate în Republica Moldova și după aproape un sfert de secol de la proclamarea independenței de stat la 27 august 1991, căci și astăzi cercetătorii, politicienii, economiștii de la noi, dar și din străinătate manifestă un interes sporit față de tot ce s-a produs în RSS Moldovenească în anii puterii sovietice. Or, interesul autorului studiului față pentru aceste probleme constituie o mai veche și constantă preocupare care s-a soldat cu publicarea unui șir de monografii și culegeri de documente¹, care au servit ca temei pentru reflecțiile de mai jos.

Nu ar fi corect să afirmăm că problematica enunțată nu e suficient abordată în Republica Moldova, dar ceea ce putem afirma cu certitudine e că, în mai multe lucrări se fac simțite, după noi, anumite

Dificultăți de percepere a subiectului sau chiar de înțelegere a fenomenului sovietizării și comunizării, de pătrundere și disecare ale acestora, dificultăți, care, de altfel, pot avea și anumite justificări.

¹ Diverse aspecte ale acestui subiect au fost abordate și elucidate de subsemnatul în zeci de articole, studii și în monografii, ex.: „*Pagini dificile din istoria Moldovei. 1940-1950*” (Moscova, 1994, în rusă); „*Asprul adevăr al istoriei: deportările de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii '40-'50*” (1994, Moscova, în rusă; 2000, Chișinău, în română); „*Calvarul: documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950*” (Moscova, 2006, în română); monografia „*RSS Moldovenească în epoca stalinistă. 1940-1953*” (Chișinău, 2011, în română). Direct sau tangențial, am tratat subiectul respectiv și în volumele: „*Cât costă viața omului*” (Moscova, 2006, în rusă; 2009, Milano, în italiană) – memorii din anii de gulag stalinist ale basarabencei E. Kersnovski (editor V. Pasat); „*Ortodoxia în Moldova. Autoritățile, Biserica, credincioșii*” (culegere de documente comentate de V. Pasat; 4 vol., în rusă; Moscova, 2009-2011) etc.

După prăbușirea Uniunii Sovietice și proclamarea independenței Republicii Moldova, comunismul s-a scufundat în vârtoarea istoriei, lăsându-ne probleme pe care el nu a reușit să le soluționeze și întrebări la care nu a putut găsi răspunsuri. Trecutul acesta imediat, pentru noi, numit și trecut sovietic, a devenit arena unei aprige lupte politice. Astfel încât, foarte mulți autori păcătuiesc politizând excesiv tratarea acestui subiect. Se face simțită și o abordare unilaterală, părtinitoare, a problemei, chiar și de către unii autori ce se declară adversari ai viziunilor unilaterale, numai în alb și negru. Oricât ar părea de ciudat – doar s-au deschis destul de larg ușile la numeroase arhive – la tratarea acestui subiect nu întotdeauna se pune miza pe documente, sau, documentele la care se face trimitere nu sunt nici prea numeroase, dar nici suficient de convingătoare.

În această situație, este firesc, normal, ca discuțiile să fie aprinse, înverșunate, continui, dar, din păcate, uneori și lipsite de finalitate. Personal, nu am intrat în polemici, pur și simplu am preferat să-mi văd de treabă: circa trei decenii am căutat – și am găsit – numeroase documente inedite, din peste 20 de arhive, unele cu acces extrem de limitat, din Moscova și Petersburg, mai ales; dar, firește, și de la Chișinău, precum și din Ucraina, România. De asemenea, am cercetat și depistat documente inedite și în orașe siberiene din Rusia, în arhivele din Kazahstan și Uzbekistan, căci și acolo au ajuns mii de victime ale fărâdelegilor săvârșite de regimul sovietic în Basarabia – RSS Moldovenească.

Adunând sute și mii de xerocopii de pe file îngălbenite, iar unele parcă înroșite de sângele victimelor, ca cercetător și autor de studii monografice, de culegeri documentare etc., am obținut un grad de comoditate: eu scriu și vorbesc, cum se spune, „cu documentele pe masă”. Iar documentele, lucru știut, nu mint. Mai mult: adeseori, documentele spun mai mult decât cea mai pertinentă analiză, decât cel mai cuprinzător comentariu sau cea mai curajoasă concluzie. În această cheie am și scris acest studiu, încercând să prezint fațete mai puțin cunoscute ale acestor fenomene tipice de la noi: sovietizarea Basarabiei, comunizarea RSS Moldovenești, rezistența opusă de bunicii și părinții noștri regimului sovietic – prin credință, dar și prin cultură, alte forme ale spiritualității naționale.

Se știe că URSS, ca succesoare a Imperiului Rus, nu s-a împăcat cu pierderea Basarabiei în 1918. Și nu e de mirare că deja în octombrie 1924, abia trăgându-și sufletul după războiul civil, comuniștii au altoit la

„pomul republicilor-surori sovietice” ramura viitoare republici unionale – RASSM, în componența RSS Ucrainene. A fost una dintre formele politicii leniniste – poate nu cea mai importantă – de refacere a Imperiului Rus în formulă nouă, comunistă. În 1940, provincia basarabeană a obținut un nou statut: a devenit republică unională în componența URSS, adică a obținut, iertați-mi calamburul, o organizare completă de stat incomplet, care a făcut-o formal egală cu Rusia și cu celelalte republici unionale din cadrul URSS.

Dar ce reprezenta această egalitate convențională de tipul anului 1940? În noua mea carte *RSS Moldovenească în epoca stalinistă. 1940-1953* (Chișinău, Editura Cartier, 2011) am scris despre aceasta destul de mult. „Egalitate” în represiuni, „egalitate” la deportări, „egalitate” la înjosiri. Acum mă voi limita la enumerarea câtorva fapte simbolice.

Faptul întâi. August 1940. La ședința Sovietului Suprem al URSS se pune în discuție chestiunea despre „intrarea benevolă” a Moldovei. Ia cuvântul reprezentantul Moldovei. Am citit și recitat de zeci de ori stenograma acelei ședințe. Nu vă puteți imagina ce am descoperit acolo: reprezentantul Moldovei ține discursul în limba maternă, nu în rusă. Fără traducere!? Da... Adică, totul este clar dinainte ce ar fi putut spune un moldovean în Sovietul Suprem al URSS.

Al doilea fapt. Drapelul de stat. Egalitatea atunci se exprima prin aceea că toate drapelurile republicane erau de culoare roșie. Și doar niște mici însemne în colțul superior indicau apartenența drapelului la o republică sau alta. Toți suntem roșii – sugera logica de atunci. Nuanțele naționale nu aveau nici o importanță.

Al treilea fapt. Primul Imn de Stat al RSSM. În Moldova nimeni nu-l discutase și nu-l ascultase până nu au fost puși să-l interpreteze. Doi poeți și un compozitor au compus fuga imnului, aprobat în 1945 la o ședință a Biroului Politic al CC al PC(b) din toată Uniunea. Cântați, moldoveni...

Conducerea de la Kremlin se remarcă în genere printr-o lipsă de tact politic față de RSSM, și principalul – în probleme cu mult mai importante decât simbolurile politice de care am vorbit. Mă voi referi, în context, la oribila campanie de colectare a cerealelor din recolta anului 1946, care nu trebuiau în genere să aibă loc. Căci, chiar dacă toată recolta de cereale din 1946 ar fi rămas în republică, populația ei oricum era amenințată de foamete. Aname foametea care a lățit la maximum

prăpastia dintre popor și autorități – fie ele venite, fie locale – arătând autorităților, pe de o parte, limitele răbdării poporului care doar la prima vedere era ineputabil, iar pe de altă parte, întipărend în memoria populară experiența reală a rezistenței și confruntării cu acțiunile nedrepte ale „nacialnicilor”: atacuri la depozite de cereale pentru a lua cu forța pâine; boicotarea în grup a muncii colective; foi volante și proclamații antiguvernamentale; tentative de zădărnire a alegerilor și nimicirea buletinelor electorale etc. Moldovenii au arătat autorităților că teroarea și violența chiar și înăbușirea oricăror forme de opoziție nu pot anihila capacitatea poporului de a opune rezistență cel puțin până atunci când el, poporul, nu va fi adus la epuizare totală prin foamete.

„Puterea sovietică acordă ajutor populației înfometate, spuneau reprezentanții intelectualității din sate, însă acest ajutor este prea puțin eficient. Poporul moare de foame. Și în alte țări a fost recoltă proastă, dar nu mureau atâția. Așa o mortalitate ca la noi, acum, poate fi numai sub puterea sovietică”². Am citat dintr-un document de epocă. Autoritățile oricărui stat funcțional (autentic, „complet”) ar fi preferat să țină cont de asemenea verdicte. Însă cele mai importante probleme ale vieții moldovenilor continuau a fi rezolvate departe, la Moscova, ignorându-se opinia moldovenilor, pe care, la drept vorbind, aceștia nici nu o prea aveau, sau nu o expuneau, temându-se să nu-și piardă fotoliile, funcțiile, privilegiile.

Este clar pentru oricine că Stalin i-a folosit pe părinții și bunicii noștri în interesul „comunismului mondial” și al politicii imperiale a URSS. Însă conducătorii noștri supremi „de partid și de stat” să nu fi vrut oare, să nu fi putut și nici măcar să nu fi încercat să obțină anumite beneficii din noua organizare statală, fie și incompletă, pentru noua Moldovă, fosta Basarabie? Uneori încercau. Însă mereu anemic și nesigur. Aproximativ așa cum au solicitat Moscovei ajutor în anii de foamete. Aceasta nu trebuie să ne mire. În cadrul paradigmei de stat staliniste care excludea orice șansă de a obiecta lui Stalin și care mai presupunea aprobarea prealabilă a soluțiilor care îi plăceau lui, era extrem de dificil a apăra interesele naționale ale Moldovei. Cu atât mai mult cu cât statutul

² *Arhiva Ministerului Securității Naționale a Republicii Moldova*. Dosar cu referire la Rapoartele speciale returnate de la CC al PC(b) M pe anul 1947. Tom 1, f. 197-214.

noii conducători de la Chișinău nu „trăgea” până la nivelul unei comunicări directe cu conducătorii PCUS și ai URSS.

Aceasta s-a manifestat cu toată claritatea și în soluționarea chestiunii despre frontierele nou-createi RSSM. Dacă RSSM ar fi fost creată din teritoriul fostei RASSM și cel al Basarabiei, ea ar fi avut o suprafață de 53,6 mii km² (45,1 mii km² – Basarabia și 8,5 mii km² – RASSM), și nu 33,7 mii km², cât are astăzi. În plus ar fi avut ieșire la Marea Neagră. Din păcate, însă aceasta nu s-a întâmplat deoarece au intervenit conducătorii Ucrainei, care aveau un statut partinic și de stat superior și mai aveau trecere în birourile cele mai înalte din Kremlin. La 22 iulie 1940, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Ucrainei M. Greciuha a trimis la Sovietul Suprem al URSS o „Notă despre proiectarea frontierei de stat a RSS Moldovenești în partea de teritoriu ce se mărginește cu RSS Ucraineană”³. Acest Greciuha a „fundamentat” pretențiile Ucrainei asupra județelor litigioase din sudul Basarabiei – Cetatea Albă și Ismail. Pentru a-și argumenta punctul de vedere, Greciuha a declarat neveridice datele recensământului românesc din 1930. El a folosit alte cifre, mai convenabile conducerii Ucrainei, despre componența națională a populației din fosta Basarabie ca, printre altele unindu-i pe ucrainenii și pe ruși într-un singur grup. Ghidându-se de asemenea „argumente”, Greciuha a putut justifica transmiterea către RSS Ucraineană a opt raioane și a unor soviete sătești populate, după spusele lui, „masiv de către ucrainenii”.

„Propunerile Comitetului Regional Moldovenesc, Consiliului Comisarilor Poporului și Prezidiului Sovietului Suprem al RASSM de stabilire a frontierelor RASSM”, elaborate, se vede, în cam același timp, se deosebeau substanțial de propunerile lui Greciuha. Conducerea RASSM a căzut de acord să cedeze Ucrainei trei raioane din RASSM (Kodâma, Balta și Pescensk), însă la sud se adăuga includerea în componența RASSM a plaselor Reni, Bolgrad, Ismail și a or. Ismail. În continuare granița RSSM pe râul Nistru se presupunea a fi stabilită potrivit granițelor existente ale județelor Cetatea Albă, Cahul și Tighina. Dacă e să analizăm evoluția evenimentelor, la Moscova au acceptat cu precădere propunerile Ucrainei. Unii cercetători consideră că problema a

³ *Arhiva de Stat a Federației Ruse* (în continuare ASFR). Fond P-7523. Inv. 65, d. 509, ff. 33-43.

fost soluționată în favoarea Ucrainei grație intervenției lui Nikita Hrușciiov, acesta fiind susținut de Stalin⁴. Însă și conducerea moldovenească a cedat imediat pozițiile. Curând după „Propunerile...” sus-amintite, autoritățile moldovene i-au trimis o nouă hârtie secretarului CC al PC(b) din toată Uniunea Gh. Malenkov, în care „liderii” moldoveni nu făceau decât să repete propunerile lui Greciuha⁵. În următoarele trei luni primii noștri conducători sovietici au întreprins încercări slabe și în fond nereușite de a păstra măcar câte ceva din pământurile basarabene cedate Ucrainei.

După război, conducerea RSSM, prinzând gust pentru conducerea birocratică a republicii, a încercat să manifeste ceva mai multă perseverență în soluționarea problemelor naționale, inclusiv a chestiunii frontierei cu Ucraina. Astfel, în 1946, la Chișinău a fost elaborată o scrisoare semnată de N. Salogor, secretarul CC al PC(b)M, și de N. Coval, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, și trimisă lui Stalin, care conținea rugămintea „despre subordonarea administrativ-economică RSS Moldovenești a județelor basarabene Hotin, Akkerman și Ismail, care în prezent intră în componența RSS Ucrainene”. Argumentând că în momentul transmiterii către Ucraina a județelor Hotin, Akkerman și Ismail, populația moldoveană de acolo era predominantă în comparație cu cea ucraineană (28,6 % moldoveni și 25,4 % ucraineni), conducătorii RSSM au avut curajul să afirme: „La soluționarea problemei despre trecerea în componența RSS Ucrainene a județelor Hotin, Akkerman și Ismail nu s-a luat în considerație comunitatea constituită istoricește a teritoriului Basarabiei, comunitatea economică a județelor din sudul, centrul și nordul Basarabiei, comunitatea de limbă, cultură și mod de trai a naționalităților ce populau aceste județe.” Nu s-a luat în calcul că limba de comunicare a populației (inclusiv a celei ucrainene) din județele basarabene cedate Ucrainei este limba moldovenilor.

Drept consecință a neglijării „structurii economice istoric constituite a Basarabiei”, considerau conducătorii moldoveni, republica a fost lipsită de porturile de la Dunăre și Marea Neagră (Bugaz, Cetatea

⁴ Ангели. Ф. *Очерки истории гагаузов – потомков Огузов (серед. VIII – нач. XXI вв.)*. Кишинев, 2007. С. 412.

⁵ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*. F. R-2948. Inv. 1, d. 9. f. 28-29.

Albă, Chilia, Ismail, Vilcov, Reni), precum și de o parte importantă a resurselor.

Deocamdată, nu am putut da de nici un fel de urme că această scrisoare ar fi fost examinată la Moscova sau la Kremlin, pur și simplu au ignorat această petiție, sau – ce pare a fi mai verosimil – conducerea moldoveană nu s-a decis să trimită asemenea document autorităților superioare. În timpul lui Hrușciiov, apoi și al lui Brejnev s-au mai făcut câteva încercări anemice de corectare a deciziilor despre frontieră din 1940, în particular, s-a încercat de a atrage atenția conducerii de la Moscova asupra problemei județelor Hotin, Akkerman și Ismail. Însă, asemenea eforturi se făceau la nivelul unor inițiative obștești. Astfel, în 1958, apoi în 1985, istoricul academician, fost ministru al culturii al RSSM, fost rector al Universității de Stat din Chișinău, Artiom Lazarev, a trimis la Moscova un memoriu cu rugămintea „de a se examina chestiunea privind frontierele RSS Moldovenești”, în eventualitatea includerii „în componența ei a tuturor teritoriilor care îi aparținuseră ei mai înainte”. Gestul lui a fost sprijinit și de alți oameni de cultură din republică, ei toți manifestând nu numai patriotism, dar și mult curaj în acele timpuri. Dar, după cum ne putem da seama, nici aceste inițiative nu au fost examinate.

Insistența timidă a majorității absolute a intelectualității moldovene în problema frontierelor cu Ucraina constituie, pe de o parte, o mărturie despre maturizarea conștiinței naționale, iar pe de altă parte – o dovadă în plus a incapacității și a nepregătirii conducerii comuniste a Moldovei de a apăra interesele naționale prin prisma unui șir de chestiuni principiale.

Este de-a dreptul uimitor următorul fenomen înregistrat în rândul elitei politice de la Chișinău în primii ani de regim sovietic. După cum am remarcat, liderii RSSM nu aveau curajul să revendice teritoriile basarabene și din stânga Nistrului, cedate de Kremlin Ucrainei, și care trebuiau să revină pe bună dreptate nou-formatei RSS Moldovenești. Încercând să-și reabiliteze comportamentul anemic sau paralizia pe care le-au avut în 1940, odată cu apropierea de Moldova a armatei sovietice, în primăvara lui 1944, ei au început a formula pretenții față de... România! Acest fapt surprinzător este demonstrat și de un document depistat recent și valorificat în premieră în noua carte a subsemnatului, pomenită mai sus.

Astfel, la 24 august 1944, conducătorii RSSM, aflându-se încă la Soroca, adresează un memoriu lui Stalin, în care pun problema includerii în RSSM a 15 (cincisprezece!) județe din România, mai exact din Moldova din dreapta Prutului, din Bucovina de Sud, Transilvania de Nord și Maramureș, cu o populație de peste trei milioane de locuitori. Motiv pentru aceste pretenții teritoriale îl constituia o ciudată grijă a liderilor noștri de partid pentru monumentele de istorie și cultură vechi, inclusiv biserici și mănăstiri, care trebuiau scoase din mâinile burgheziei române. Acest memoriu, după cum ne-am putut convinge, nu a fost luat în seamă de conducerea de la Kremlin: se vede că Stalin avea totuși o viziune mai realistă asupra unor probleme de politică națională și internațională. În plus, se mai vede că Stalin cunoștea nu rău cadrele din RSS Moldovenească și capacitățile acestora...

Incapacitatea primei noastre organizări statal-naționale formată istoricește – republica unională în componența URSS – se vedea și în lipsa unor instrumente politice și birocratice, eficiente, de luptă pentru interesele Moldovei. Cu trecerea anilor chiar și cei mai docili conducători moldoveni se simțeau tot mai neconfortabil, mai strâmtorați în anturajul creat de regimul comunist.

Conducătorii: străini, înstrăinați, ai noștri... Cine și cum au condus RSS Moldovenească?

Principala pepinieră de cadre pentru nou-creata, în 1940, RSS Moldovenească era Transnistria. Primele persoane ale fostei autonomii moldovenești în componența RSS Ucrainene ulterior au devenit primele persoane ale noii republici unionale. Dintre acești, cum se spunea pe atunci „tovarăși verificați” erau și: primul secretar al CC al PC(b)M P. Borodin; secretarul cu propaganda și ideologia S. Zelenciuc; conducătorul Guvernului T. Constantinov. Trecând prin „selecția naturală” a epurărilor staliniste, acești oameni, „transplantați” pe pământul basarabean, au adus cu ei într-un mod organic, în Basarabia „reunită”, algoritmele înrădăcinate în Transnistria ale conducerii și administrării, un set standard de practici birocratice staliniste. Erau destul de frecvente și viciile personale ale conducătorilor moldoveni din acea epocă a stalinismului tardiv. Apucăturile boierești, aroganța și trufia primului secretar al PC(b)M P. Borodin conviețuiau pașnic cu setea de căpătuială și lipsa de onestitate,

orgoliul nemăsurat, dorința de a deveni cu orice preț persoana numărul unu în RSSM a șefului Guvernului, T. Constantinov.

Lupta pentru întâietate la căpățuire și la orgolii, intrigile continui din sânul conducerii au generat multe situații penibile, în care erau implicați liderii de la Chișinău. Și dacă unele incidente erau camuflate, a fost imposibil să se ascundă de ochii lumii furturile masive de bunuri materiale în Basarabia. După instaurarea regimului sovietic a fost confiscată și naționalizată o cantitate importantă de mărfuri și resurse de la întreprinderile private. În plus, bunuri semnificative au rămas în apartamentele și casele părăsite ale unor oameni avuți și ale reprezentanților vechii administrații, care s-au evacuat în forță în România. Conform legii, aceste bunuri aparțineau statului și urmau a fi vândute prin rețeaua comercială de stat. Însă, în realitate, un „desant cinovnicesc” de la Tiraspol, sosit în Basarabia, a început să dispună de aceste bunuri după placul lor: fie că le luau gratis, fie că le achiziționau la prețuri simbolice.

În abuzuri de tot felul s-a implicat un număr mare de persoane de răspundere, inclusiv conducerea superioară a republicii. Cu toate acestea, semnalele despre crimele săvârșite și despre rezultatele controalelor efectuate de Comisariatul Poporului pentru Controlul de Stat al RSSM zăceau la dosar. Procuratura republicii, de ochii lumii, a deschis câteva dosare penale împotriva câtorva șefi mărunți. Îmbogățirea nelegală, furtul și jaful nu mai încetau, încât se crea impresia că vine sfârșitul lumii. Comisarul Poporului pentru Controlul de Stat al URSS, L. Mehliș, l-a convocat la Moscova, pentru a da lămuriri, pe șeful Guvernului Moldovei, Constantinov, care s-a grăbit să se căiască pentru „greșelile” comise și a recunoscut doar în ceea ce privește propria persoană primirea nelegală de mărfuri și comercializarea lor „prin speculație” – așa se numea pe atunci contrabanda...

Poporul a judecat cu severitate aceste acțiuni și altele asemănătoare ale comuniștilor „transplantați” de către Moscova în Basarabia pentru edificarea „unei vieți mai luminoase”. „Ei au venit la noi nu ca niște frați doriți, așteptați [...]”, se revolta autorul unei scrisori anonime trimise la Moscova. „Ei au venit ca niște cuceritori [...] Averele celor plecați [în România – *V.P.*] au împărțit-o înde ei și nimic nu a ajuns la cei care au trăit mereu în sărăcie. Zilnic, camioane cu bunuri de-ale refugiaților erau trimise în partea cealaltă a Nistrului. Covoare – și mulți, bunăoară, preoții din sate, aveau zeci de covoare; mobilă, lenjerie de corp,

lenjerie de pat, îmbrăcăminte, veselă, obiecte de aur și alte materiale prețioase, paltoane șube[...]. Mai pe scurt, tot ce se găsea în casele părăsite, totul era luat, însușit de către lucrătorii de partid și alți funcționari. Nimeni nu dădea nimănui vreo dare de seamă de unde au fost luate lucrurile și erau o mulțime mare de bunuri care ar fi ajuns pentru toți oamenii săraci. Te durea inima privind la acest jaf nimicitor... Ceea ce au făcut românii în 22 de ani, lucrătorii voștri de partid, alți funcționari veniți au făcut în numai șapte luni. Din locuitorul pașnic, smerit, modest, cum era dintotdeauna basarabeanul, ei au făcut un locuitor înrăit, cuprins de ură, scuipat și murdărit din cap până în picioare...”⁶.

Ruptura dintre „ai noștri” și „ai lor”, dintre popor și autorități se adâncea și din cauza disonanțelor de ordin cultural și lingvistic. Toți cei trei conducători ai Moldovei, veniți la putere în 1940, nu știau limba băștinașilor: nici Borodin, primul secretar al CC al PC(b)M; nici Constantinov, președintele Consiliului Comisarilor Poporului; nici Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii. Moldovenii și reprezentanții noilor autorități nu se puteau înțelege în sensul elementar al acestui cuvânt. Așa era până la război. Însă puțin s-a schimbat și după terminarea războiului. La 1 ianuarie 1945, în aparatul CC al PC(b)M erau doar 12,5 % moldoveni, printre secretarii comitetelor județene de partid ei constituiau 20,8%, printre secretarii comitetelor raionale – 7,4% iar printre secretarii comitetelor orășenești moldoveni nu erau în genere. O situație analogică era și în organele sovietice. Printre președinții sovietelor orășenești și ai comitetelor executive raionale moldovenii alcătuiau 22,4%, printre șefii secțiilor agricole raionale – 18,3%⁷. În condițiile crizei de cadre și a debandadei organizatorice la posturi de conducere adeseori ajungeau persoane întâmplătoare, care nu aveau nici experiență de muncă, nici cunoștințe acești administratori grosolani în multe situații arătau un nivel foarte scăzut al moralității, comiteau numeroase abuzuri.

Controlul efectuat în Moldova în noiembrie-decembrie 1944 de către o comisie din Moscova a fixat numeroase abuzuri ale funcționarilor locali: bătăi și arestări nelegitime ale țăranilor, confiscarea averilor lor,

⁶ *Arhiva Rusă de Stat pentru Istoria Social-Politică* (în continuare RGASPI). Fond 573. Inv. 1, d. 1, ff. 129-133.

⁷ RGASPI, Fond 573. Inv. 1, d. 4, f. 44.

beții și poligamie. „Populația locală adeseori generalizează aceste fapte și nu le percepe ca pe niște acțiuni reprobabile ale unor funcționari, ci ca un comportament al tuturor rușilor”, se sublinia în memoriul prezentat de comisie, în ianuarie 1945, conducerii PC(b) din toată Uniunea⁸. Lucrătorii de partid delegați din alte regiuni ale URSS, de regulă, nu știau graiul moldovenesc (adeseori și în cazurile când scriau în formulare că ar fi „moldoveni”) și nu puteau comunica cu populația locală, moldovenească. Un lucrător al Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova, vizitând în 1946 raionul Nisporeni, relatează următoarele: „Acolo organizațiile de partid numără 73 comuniști, dintre aceștia doar doi sunt moldoveni, dar nici aceștia nu sunt locali, ci veniți. Când m-am interesat cum țin ei legătura cu populația, mi s-a spus că prin intermediul traducătorului”⁹.

Era imposibil să conduci RSS Moldovenească, care, totuși, acum nu era o provincie a Imperiului Rus, ci un stat, fie el și incomplet, în componența URSS. Mai exact, această posibilitate – de a conduce – exista, însă, în asemenea caz, includerea Basarabiei în componența URSS într-adevăr ar fi căpătat trăsături de ocupație. Interesele comunismului sovietic reclamau „naturalizarea” autorităților comuniste în republică.

Or, așa ceva era imposibil de realizat într-un cadru cronologic restrâns al unei campanii propagandistice de șoc. Tocmai de aceea o alternativă reală a rusificării definitive a conducerii RSSM, iar în consecință – și a dezbinării culturale globale putea fi numai promovarea în posturi de conducere a etnicilor moldoveni, mai ales în veriga inferioară a administrației, pregătirea cadrelor în limba națională etc. Pentru aceasta, firește, era nevoie de oameni instruiți, însă aceștia lipseau catastrofal. Mulți se refugiaseră în dreapta Prutului. În 1945 se făcea simțită o adevărată criză în învățământ. Fiind necesare 10.000 cadre didactice, după evacuarea administrației române, în Moldova au rămas numai 1195 de învățători și profesori, sau 11%¹⁰ (menționăm că pierderi similare a suferit și clerul basarabean – până la 90% preoți și dascăli s-au refugiat în România, de unde mulți și fuseseră trimiși). Infrastructura

⁸ RGASPI, Fond 17. Inv. 117, d. 497, f. 153-155.

⁹ RGASPI, Fond 573. Inv. 1, d. 18, f. 14.

¹⁰ RGASPI, Fond 17. Inv. 45, d. 1195, f. 120; Inv. 117, d. 501, f. 174. Un interes deosebit prezintă compartimentul 6.

culturală a RSS Moldovenești trebuia *de facto* creată din nou. Știm că pentru aceasta a fost nevoie de o perioadă de timp. Și totuși, majoritatea colegilor mei, unii mai în vârstă, alții mai tineri, au căpătat studii, s-au format ca reprezentanți ai intelectualității moldovenești în cadrul RSS Moldovenească și, în linii mari, dacă e să ne referim la perioada poststalinistă, sub ocrotirea acestui stat.

Este o afirmație la fel de adevărată ca și aceea că vechea intelectualitate moldovenească, formată în perioada interbelică, era, în genere, purtătoarea tradițiilor culturale românești. Dar anume din acest motiv cei care nu au vrut, nu au putut sau nu au reușit să se refugieze în România au devenit, în ultimă instanță, subiecții principali ai represiunilor și fărâdelegilor staliniste. Pe o anumită perioadă, poporul a rămas în genere fără intelectualitate națională. Ca rezultat, în perioada de după război, sciziunea dintre funcționarii veniți din afara RSSM și cei moldoveni a fost aprofundată și de excluderea violentă a moderatorului firesc al comunicării între popor și autorități – vechea intelectualitate, al cărei loc încercau să-l ocupe niște parveniți prost instruiți. A trebuit ca intelectualitatea moldoveană să fie creată, practic, din nou: din „cioburile trecutului”, păstrate ca printr-un miracol, și din „noii moldoveni”, instruiți în școlile sovietice – adică noi, generațiile mai tinere de intelectuali.

Este de la sine înțeles că societatea moldoveană după război era destul de primitivă și dezbinată. În lipsa intelectualității – cea veche se refugiase ori a fost supusă represiunilor, iar cea nouă încă nu se formase – poporul și autoritățile existau dacă nu separat unul de altul apoi, în multe privințe, trăiau în lumi paralele: unii mureau de foame, alții primeau pachete cu produse alimentare. Unii trebuiau să învețe graiul moldovenesc alții, ca să poată obține studii de calitate, trebuiau să învețe rusa. Unii propagau ateismul și făceau agitație antireligioasă, alții, în același timp, își frământau mințile de unde să cheme un preot pentru a face rânduiala creștină, doar foarte mulți clerici s-au refugiat ori au fost arestați și deportați. Unii puneau la cale cum să-i bage pe oameni în colhozuri, căci dacă nu faci asta te trimite pe tine la urșii polari; alții își frământau mințile cum să scape de colhozuri, cum să-și păstreze măcar ceva din cele agonisite pentru a supraviețui în timpul foametei.

Așadar, viața poporului și cea a autorităților decurgeau paralel. Decalajul dintre autorități și popor exista și în Basarabia românească, însă acolo autoritățile cel puțin vorbeau cu poporul în aceeași limbă. Acum

Însă „nacialnicii” comunicau cu poporul prin intermediul traducătorilor. Unde mai pui că discuția se purta cu accent sovietic, comunist, represiv.

Desigur, așa ceva nu putea să dureze mult. Necesitățile administrării și propagandei comuniste cereau completarea cu moldoveni a infrastructurii birocratice și culturale. Acești „moldoveni noi” trebuia să primească studii. Accesul la cunoștințe se lărgea în mod obiectiv. Însă Moscova nu ți-e București: funcționari, învățători și preoți care vorbesc cu poporul aceeași limbă nu pot fi trimiși de acolo.

În fosta Basarabie a prins să funcționeze așa-zisul „ascensor social”. Pentru a fi admis în acel ascensor trebuia să plătești. Să plătești prin a te lăsa de Dumnezeu, fie numai și de ochii celor sus-puși; să plătești prin a învăța limba celor veniți, uneori în detrimentul limbii materne, să plătești prin a te alinia politicii autorităților, inclusiv în acțiuni sinistre ca deportările, arestările, represiunile, sau, în cel mai bun caz, să taci, să te faci a nu observa fărâdelegile...

Am prezentat doar unele fațete – cele mai multe în culori sumbre – ale sovietizării și comunizării Basarabiei până la și după formarea RSS Moldovenești. Orice prezentare implică o comparație: cu ce a fost mai înainte, cu ce a urmat mai apoi. Firește, nu intenționez să declanșez discuții, nici măcar să pun întrebări de genul: care etapă istorică, sau care regim au fost mai bune, mai acceptabile etc. Pur și simplu, vreau să creez o bază științifică pentru discutarea unor chestiuni actuale precum: ce am devenit noi astăzi? cum eram noi ieri și alaltăieri? Cert este că oricare perspective ne-ar fi deschis organizarea sovietică, de stat, forma ei stalinistă la finele anilor 1940 evident a degradat deoarece a recurs la violență și represiuni atunci când era insuficiență de devotament, entuziasm și convingere ideologică, comunistă. Dar de unde erau să apară acestea peste noapte la niște foști cetățeni români? Degradarea avea loc pe toată linia, aparatul administrativ funcționa foarte ineficient, unii oameni care au acceptat colaborarea cu regimul se transformau, după expresia talentatului scriitor kirghiz Cinghiz Aitmatov, în mancurți – oameni care-și pierdeau rădăcinile naționale.

Credința strămoșilor ca un panaceu național

Generația mea a crescut în plin socialism de factură sovietică, iar acesta includea obligatoriu și un ateism militant, agresiv. Și totuși, fiecare din noi am păstrat în suflet, ca moștenire de la părinți, un profund respect

față de religie. Mulți au putut păstra și o doză mai mică sau mai mare de credință în Dumnezeu, așa cum, în pofida tuturor vitregiilor, a avut-o secole de-a rândul poporul nostru.

Menționez că am împărtășit întotdeauna opiniile cercetătorilor care manifestau rezerve și neîncredere față de „legătura strânsă a Bisericii cu Statul, mai exact cu guvernul”, în urma căreia „schimbarea radicală a structurii puterii în statele cu popoare ortodoxe se manifestă catastrofal asupra întregii vieți, structurii, situației, și chiar trăirii lăuntrice a Bisericii”. De-a lungul întregii perioade sovietice credincioșii moldoveni adeseori acționau cu de la sine putere, motivându-și acțiunile destul de liberal – din punct de vedere canonic, însă, astfel, revendicându-și dreptul la credință.

Paradoxul situației actuale constă în faptul că, după prăbușirea comunismului, istoria ambelor Patriarhii – Rusă și Română – sub a căror oblăduire au trăit clericii și enoriașii în sec. XX, s-a dovedit a fi studiată mai bine decât istoria eparhiilor Basarabiei și a Moldovei și Chișinăului. Este o vădită nedreptate în acest paradox, și voi încerca să vă demonstrez de ce anume consider așa.

În 1946, Moldova ocupa primul loc, printre republicile ortodoxe din URSS, în privința numărului de biserici parohiale și a caselor de rugăciuni, calculate la 100.000 locuitori. La acest indice RSSM depășea întrucâtva Ucraina cu tot cu regiunile ei de vest, lăsând cu mult în urmă Bielorusia (aproape de trei ori) și cu atât mai mult – Rusia, unde numărul bisericilor la 1000 locuitori era de nouă ori mai mic decât în Moldova¹¹. Cu tot caracterul convențional al acestor comparații, care nu iau în calcul corelația populație urbană – populație rurală, capacitatea parohiilor, numărul real de enoriași precum și evaluarea aproximativă a populațiilor din regiunile de vest ale Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei, trebuie să recunoaștem că „ortodoxia de la frontieră” a Moldovei (alături de Ucraina

¹¹ Ca bază a acestor estimări au servit indicatorii numărului populației care a locuit în teritoriile respective până la război (vezi: Численность и состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. Финансы и статистика: М. 1985. С.7. – Таблица 2. Численность и состав населения союзных республик в 1939, 1959, 1970 и 1979 гг.) и сведения Совета по делам РПЦ о количестве церквей и молитвенных домов по состоянию на 1 июля 1946 г. (vezi: RGASPI. Fond 17. Inv. 125, d. 407, f. 60). În RSS Moldovenească, la 100 000 locuitori reveneau 23,7 biserici, în Ucraina – 21,1, în Bielorusia – 8,3, în RSFSR – 2,6.

de Vest) a fost de la bun început unul dintre teritoriile cele mai problematice pentru un stat al ateismului militant și agresiv cum era URSS.

O serie de particularități ale Moldovei (modul de viață mai mult rustic al majorității populației, componența aproape că exclusiv bărbătească a consiliilor bisericești și a comisiilor de revizie, numărul mare de preoți tineri¹², nivelul redus de instruire a majorității populației) până la începutul anilor 1950 țineau la un nivel categoric ridicat imunitatea ortodoxă a populației republicii. Chiar și în timpurile când consiliul pentru treburile religiei raporta la Secția de propagandă a CC al PCUS „despre scăderea neîncetată a influenței Bisericii asupra populației”, lucrătorii acestui consiliu trebuiau să recunoască faptul că „în unele republici religiozitatea este încă foarte mare”, și pe primul loc în URSS, bunăoară la numărul de botezuri la 100 de nou-născuți, se situa mereu RSS Moldovenească¹³.

Funcționarii Consiliului pentru treburile Bisericii Ortodoxe Ruse (BOR), iar mai apoi Consiliul pentru treburile religiilor au considerat întotdeauna Moldova ca un „punct fierbinte” unde, în pofida agitației antireligioase care, ce-i drept, de cele mai multe ori era formală sau stupid-agresivă, „în comunitățile religioase nu decurgea totul pașnic; se admiteau excese administrative față de credincioși”, iar „preoțimea se remarcă printr-un activism înalt”¹⁴. Clericii și enoriașii moldoveni se opuneau conspirativ eforturilor antireligioase ale autorităților. La rândul său, conducerea comunistă a RSSM atât pe timpul lui Stalin, cât și al lui Hrușciiov, manifesta o agresivitate sporită și o apreciabilă îndărătnicie în lupta cu „rămășițele negative ale trecutului”. Așa a fost la sfârșitul anilor 1940 – începutul anilor 1950, când anume conducerea Consiliului de Miniștri al RSSM a formulat cele mai radicale propuneri de reducere a numărului mănăstirilor. Așa a fost și mai târziu – la sfârșitul anilor 1950 – începutul anilor 1960, când autoritățile moldovene s-au „evidențiat” în întreaga URSS, chiar și pe fundalul unor atacuri, fără precedent ca amploare, asupra Bisericii.

¹² ASFR. Fond P-6991. Inv. 1, d. 451, f. 104; d. 454, f. 178.

¹³ *Ibidem*, inv. 5, d. 800, f. 37.

¹⁴ *Ibidem*, d. 965, f. 11.

Poziția activă a credincioșilor moldoveni în perioade critice pentru istoria BOR, în opinia mea, a jucat un rol important la păstrarea credinței ortodoxe și a credincioșilor în URSS fiind un factor *politic* cu o semnificație deosebită.

Anume predispoziția credincioșilor moldoveni la rezistență i-a obligat pe comuniști să țină cont cel puțin de faptul că în Moldova este înaltă religiozitatea, a arătat funcționarilor că „nu este bine să stârnești nemulțumirea credincioșilor prin manifestații sovietice, mai ales în Moldova”¹⁵. „Fenomenul moldovenesc” provoca îngrijorarea autorităților de la Moscova până la sfârșitul existenței URSS. Când pretutindeni în URSS s-a fixat o anumită „încetinire a ritmurilor creșterii jertfelor în bani din partea comunităților religioase ortodoxe” (1973), în Moldova totul rămânea pe vechi: „creșterea mijloacelor bănești a sporit de 1,5 ori”¹⁶. Și anume Moldova a devenit prima republică în URSS, în care, la începutul anilor 1970, în locul „scăderii religiozității” – așa cum așteptau autoritățile – dimpotrivă, a început o extindere rapidă a arealului ortodox. În ansamblu pe republică, la ritualurile ortodoxe participau anual zeci de mii de copii și adolescenți, tineri și tinere iar printre cei care respectau rânduielile adeseori o făceau pe ascuns chiar și unii activiști de partid și ai comsomolului¹⁷.

Încercând să înțeleg fenomenul religios basarabean-moldovenesc, izvoarele și rădăcinile tăriei ortodoxe a poporului nostru, adeseori mă întorc spre figura luminoasă a arhimandritului Venedict (Poliakov), care a păstorit Eparhia Moldovei și Chișinăului în anii 1947-1948.

Întreaga viață a acestui episcop a fost legată de Basarabia. În România interbelică, Poliakov de câteva ori a fost arestat, condamnat la închisoare, expulzat din țară. Conform unei mărturii de-a sa, nici nu mai ținea bine minte câte procese de judecată a avut în acea perioadă. Paradoxul lui Venedict constă în aceea că autoritățile române îl acuzau de „rusofilie”, și el însuși nu ascundea acest sentiment; iar sovieticii, în persoana împrumutului Consiliului pentru treburile BOR, Romenski, îl acuzau de „naționalism moldovenesc”, de „autocefalism”¹⁸ etc. Cu toate

¹⁵ *Ibidem*. Inv. 1, d.1744, f. 27.

¹⁶ *Ibidem*. Inv. 5, d. 1136, f. 63.

¹⁷ *Idem*, f. 9.

¹⁸ *Vezi ibidem*, Inv. 1, d. 406, ff. 2-11.

aceste contradicții ce i-au marcat adânc viața, tocmai acest arhimandrit Venedict (Poliakov) poate fi considerat pe drept, din 1940 încoace, ca o față bisericească ce a oferit mereu un model de slujire onestă enoriașilor, iar în ultimă instanță – și poporului.

Întrucâtva similar este și exemplul oferit de basarabeanca Eufrosinia Kersnovski, o soroceancă cu rădăcini într-o familie de nobili ruși, refugiați de la Odesa, în dreapta Nistrului, pentru a scăpa de urgia bolșevică. În 1940 E. Kersnovski nu s-a refugiat în dreapta Prutului și foarte curând a devenit o victimă a primelor represiuni staliniste în Moldova. Însă când trupele sovietice abia intraseră în Basarabia, E. Kersnovski era convinsă că în URSS va putea „să se bucure de bunul nume, apoi de respect, apoi de încredere și, în cele din urmă, de o recunoaștere deplină”¹⁹. În memoriile ei din gulagurile siberiene ea amintește cu multă căldură vremurile când ducea o viață tihnită în Basarabia românească.

Avem niște cazuri aproape clasice de dedublare a identității sau de identitate dedublată, aflată mereu „între două focuri”, iar „cazul arhimandritului Venedict” și, parțial, cel al Eufrosiniei Kersnovski, nu sunt nici pe departe unice, și nu numai în rândul clericilor, respectiv, al păturilor înstărite, dar în genere al intelectualilor basarabeni, dacă nu a întregii, populații basarabene...

Avem a face cu niște cazuri, poate chiar cu un fenomen care, cu certitudine se regăsește și în alte „zone de frontieră”, inclusiv în statele balcanice, acolo unde se află obiectul de interes profesional, subiectele de cercetare ale Dvs., stimați colegi de la Institutul de Studii Sud-Est Europene.

Au fost și alte forme de rezistență față de prigoana comunistă. În Basarabia, apoi în RSS Moldovenească – trebuie să recunoaștem franc – nu a existat, față de regimul sovietic, o rezistență puternică, organizată, pe termen lung, ca în Țările Baltice, de exemplu. Totuși, unele fațete ale acestei rezistențe au fost intenționat trecute cu vederea sau diminuate. Cu atât mai surprinzător apar ele acum, când au fost depistate mormane de dovezi documentare că basarabeni nu au acceptat să le fie călcată în picioare nici ființa umană, nici ființa națională. Mă refer, în primul rând, la lupta pentru păstrarea limbii, a folclorului, a datinilor și tradițiilor

¹⁹ Евфросия Керсновская. *Сколько стоит человек*. М.: РОССПЭН. 2006. С. 8.

populare. Au fost scriitori, preoți, profesori de licee care au fost deportați sau chiar au fost nimiciți numai pentru că nu au vrut să renunțe la alfabetul latin, românesc, interzis de autoritățile sovietice încă în noiembrie 1940; alții – pentru că nu au vrut să accepte jargonul ruso-român, impus de noul regim prin slujitorii lui fideli. Oamenii simpli – de la orașe, dar mai ales din sate – ani la rândul au practicat o formă proprie de rezistență, neacceptând limba rusă, refugiindu-se în limba maternă și în și credința strămoșească, mulțumindu-se cu valorile folclorice, literare, muzicale naționale. Astfel încât, la noi, spre deosebire de Țările Baltice, în forme departe de a fi violente, pe segmente departe de politica pură sau de economia activă, a existat, totuși, o puternică, impresionantă rezistență – prin religie, credință, după cum am arătat deja, dar și prin cultură, alte forme de spiritualitate națională.

Din chiar primii ani de regim sovietic, *necealnicii* (șefii) de la Chișinău, din centrele județene, dar și cei din organizațiile de partid din multe sate, au observat că nu au cui vorbi, că nu sunt înțeleși de cei cărora li se adresează și cărora vor să le lămurească avantajele construcției socialiste. Și pentru a lichida această discrepantă, au fost puse în mișcare instrumentele presiunii administrative și ale „obligativității de partid”. Astfel, la 7 iunie 1946, Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru Moldova a adoptat o hotărâre specială prin care obliga toți lucrătorii de partid, activiștii din organele sovietice, comsomoliste și sindicale, să studieze limba moldovenească – după cum se indică în documentul citat de noi.

Lucrătorii aparatului de partid și de stat al RSSM s-au apucat destul de energic de studierea graiului moldovenesc, însă în „termenele de șoc”, foarte reduse, nu au obținut succese deosebite. Curând s-a recunoscut că foarte mulți din cei veniți s-au ocupat superficial de studierea limbii băștinașilor. Într-o serie de raioane cercuri de studiere nu funcționau în genere, iar în or. Bender frecvența cursurile de limbă doar unul din cinci funcționari.

Așa cum se întâmpla adesea în practica birocratică, interesele luptei pentru „victoria comunismului în lumea întreagă”, au fost strâmtorate de interesele de moment și de circumstanțele specifice ale vieții și activității funcționărimii rusofone din Moldova. Din motive strict personale sau, mai exact, din rațiuni ce țin de viața cotidiană, mulți funcționari, de-ai noștri, moldoveni, erau interesați mai curând de

rusificarea conducerii de stat și a comunicării interetnice decât de studierea conștiințioasă a limbii moldovenilor. Apoi, era imposibil ca această evoluție, nefavorabilă în primul rând pentru politica națională a Moscovei, să fie frânată numai prin acțiuni administrative ale puterii centrale. Funcționarii rusofoni și membrii familiilor lor trebuiau să aibă niște motivații: în primul rând, ideea de „sedentarism”, în al doilea rând, ca graiul moldovenesc să devină cu necesitate un mijloc de comunicare interetnică cotidiană.

E de menționat că problema studierii limbii băștinașilor de către funcționarii de partid și de stat nu a fost pusă de moldoveni, ci de ruși, adică nu de la Chișinău a venit inițiativa, ci de la Moscova. Am avut ocazia să vorbesc cu unicul rămas în viață dintre acei colaboratori ai organului PCUS care se ocupa de monitorizarea situației din RSSM. L-am întrebat, printre altele, care a fost motorul sau motivația acelei hotărâri privind învățarea graiului nostru de către funcționarii veniți din Rusia în RSSM. Răspunsul primit a fost atât de neașteptat, ba chiar uluitor, încât la început nici nu-mi venea a crede în spusele acelui veteran de partid comunist. Dar curând am găsit și o confirmare de arhivă – o notă informativă secretă, trimisă pe numele lui Stalin, în toamna anului 1945. În acest document secret se subliniază că necunoașterea, de către funcționarii și specialiștii veniți în RSSM, a limbii și culturii naționale, poate submina edificarea socialismului în URSS, iar în ultimă instanță această necunoaștere poate conduce și la destrămarea URSS.

Acum, nu mai încapă nici o îndoială că neglijarea, sfidarea necesităților spirituale ale popoarelor înglobate în URSS a fost unul din motivele principale ale prăbușirii Imperiului Sovietic. Deșteptarea națională, Mișcarea de eliberare națională în RSSM, din anii 1988-1991, a decurs, în cea mai mare măsură, sub stindardul unei ample mobilizări pentru revenirea la alfabetul latin, pentru decretarea limbii oficiale (de stat) și, ca o continuare a acestor deziderate – a fost opțiunea pentru supremația adevărului istoric.

Deși în fruntea acestei masive Mișcări s-au situat intelectualii – scriitorii, jurnaliștii, învățătorii, profesorii din școli și din universități, cercetători științifici – acestora li s-au alăturat numeroși țărani, muncitori, ba chiar și unii activiști de partid, comsomol, syndicate etc.

Un punct culminant al acestei mișcări a fost Marea Adunare Națională, de la Chișinău, la care sute de mii de moldoveni au cerut

oficializarea limbii de stat și revenirea la grafia latină. Această cerință fermă a mulțimilor entuziasmate nu a putut fi neglijată și pe 31 august 1989 deputații Sovietului Suprem de la Chișinău au adoptat legile care consfințeau voința poporului. Din anul următor, 1990, în programele pentru școli, licee, colegii și universități s-a introdus ca discipline de studiu *Limba și literatura română*, ca și *Istoria românilor*, de altfel. Se părea că s-a rezolvat definitiv o problemă ce provocase atâtea greutăți și chiar tragedii în anii de sovietizare și comunizare mai întâi a RASSM, apoi și a RSSS. Cu regret, însă, nu este așa. Discuții aprinse continuă și astăzi, adeseori acestea fiind aduse la absurd, căpătând dimensiuni de paroxism. Pentru că, și în ultimii peste 20 de ani de independență problemele limbii și ale istoriei sunt masiv exploatare în scopuri politice. Există anumite forțe interesate ca acestea să dureze cât mai mult, să se cheltuiască energiile nu pentru a face ceva bun pentru popor, ci pentru dezbateri sterile, care, în ultimă instanță, împing nu numai forțele politice, dar și oamenii simpli, la conflicte, la confruntări primejdioase. Capătă amploare aceste discuții mai ales în campaniile electorale.

După cum ne putem da seama și din cele expuse mai sus de noi, în stânga Prutului, până pe malul stâng al Nistrului, fațetele multicolore, dar cu nuanțe mai mult sumbre, ale sovietizării și comunizării, se mai fac simțite și acum. Istoricește vorbind, efectele lor vor fi atenuate, apoi și înlăturate, peste ani și ani, după ce vor fi făcute numeroase și energice eforturi: de către oamenii politici, dar și de către oamenii de afaceri, oamenii de știință, de cultură, iar în ultimă instanță – de către fiecare om care își iubește baștina, patria, poporul, valorile spirituale autentice.

CONSTANTIN STERE ȘI PARTIDUL ȚĂRĂNIST DEMOCRAT: EȘECUL UNUI PROIECT POLITIC ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

STELU ȘERBAN

Numele lui Constantin Stere a fost asociat cel mai adesea în studiile ce i s-au consacrat, cu personalitatea lui, într-adevăr influentă, cu o biografie interesantă, nu rareori dramatică. Fiind și o figură literară, critica din această zonă culturală i-a preluat numele și biografia separându-l de contextele extraordinar de diferite în care și-a trăit viața. Mai rar, numele lui Stere a fost asociat cu o doctrină politică, cea a „poporanismul”, o traducere nefericită după „narodnicismul” Rusiei țariste. În această din urmă privință chiar dacă însuși Stere a folosit termenul, preluat ulterior de cercetători sânguincioși și atenți cu sursele de arhivă precum Zigu Ornea, așa cum recent s-a sugerat, ideile politice ale lui Stere trebuie încadrate mai degrabă în curentele doctrinelor agrariene, extrem de necesare în părți ale Europei, precum nordul sau estul, fără a mai vorbi de țările Europei de sud est, din care chiar și parțial România face parte¹.

Mult mai rare sunt articolele și studiile dedicate eforturilor lui Stere de a construi organizații politice în sensul cel mai propriu, adică acela de actori colectivi ai jocului politic cu tot ceea ce acesta impune, de la competiția alegerilor până la căpătarea unei identități și poziții în cadrul spectrului politic apte pentru negocierea participării la cei doi piloni ai jocului democratic, guvernarea și opoziția parlamentară. În acest articol ne propunem să aducem personalitatea lui Constantin Stere în „lumea proiectelor politice”, mai precis vorbim despre evoluția sa în cadrul Partidului Țărănesc, mai apoi Partidul Național Țărănesc, ca și disidența lui din acesta din urmă soldată cu înființarea Partidului Țărănist

¹ Victor Rizescu, *Populismul și celelalte marxisme românești*, studiu introductiv la Constantin Stere, *Scieri politice și filozofice*, Domino, București, 2005, pp. 5-57.

Democrat, fuzionat la un an de la înființare cu Partidul Radical Democrat, și acesta tot o disidență țărănistă condusă de Grigore Iunian, afin doctrinar și bun prieten cu Stere. Ne referim doar la perioada interbelică. Se poate probabil, extrage o evoluție lineară a ideilor lui Stere de-a lungul întregii sale vieți, mergând pe premisa că aceste idei politice au avut efecte în deciziile privind propria activitate politică. Cineva de pildă, se poate întreba dacă „fuga liberalilor generoși” conduși de Stere în 1899 din Partidul Social Democrat în cel Național Liberal poate fi comparată, în ceea ce privește resorturile politice și doctrinare, cu disidența soldată cu înființarea în 1932 a Partidului Țărănist Democrat. Tema este atractivă dar depășește cu mult limitele unui simplu articol. Din acest motiv, ne limităm doar la perioada interbelică.

Grație multiplelor lucrări de istoriografie se știu în amănunțime faptele și datele constituirii României interbelice, ansamblul statal care a reușit să adune în granițele sale cel mai mare număr de români din cât s-a realizat vreodată. Dincolo de faptele mai mult sau mai puțin pitorești, trebuie să punem în plină lumină sarcinile formidabile cu care elita politică a noului stat a trebuit să se confrunte, reforma agrară, o reformă mai degrabă socială decât rațională din punct de vedere al economiei agrare, și reforma sistemului politic, care numai aparent a însemnat extinderea dreptului vot la cetățenii de sex bărbătesc². Dincolo de acestea trebuie să ținem cont și că fundalul pe care au fost realizate aceste două mari reforme era unul extrem de fragmentat politic și cultural. Astfel, chiar dacă atât Ardealul, cât și Bucovina, Basarabia și Vechiul Regat aveau în comun experiența unor regimuri electorale cenzitare, cultura politică a ansamblului societății a fost considerată în funcție de tradițiile vieții politice de care fiecare dintre noile regiuni aparținuse anterior. Ingineria legii electorale din 1926 a încercat să absoarbă toate aceste falii

² Abia în 1929 femeile au avut drept de vot în România interbelică, și acesta limitat la alegerile locale. Proiectul legii care a dat acest drept a fost elaborat de Stere și prevedea drept de vot inclusiv pentru alegerile naționale. Trecerea lui prin parlament și „pertractările” guvernului condus de Iuliu Maniu cu liberalii au ciuntit însă proiectul lui Stere, ceea ce a reprezentat prima falie profundă care a dus la disidența lui Stere. Această cerință a fost constantă toată perioada interbelică nu numai din partea lui Stere ci și, cum vedem mai jos, în ceea ce privește multe personalități politice basarabene: la negocierile care au fost duse pentru unirea Basarabiei cu România ori chiar mai târziu la apropiată ai lui Stere precum deputatul Al. Măță.

printr-un fel de plebiscitare a puterii. Nu s-a reușit decât până la alegerile din 1937, când nu atât diferențele regionale, ci efectele pe care acestea le-au indus în sistemul politic au făcut vestita „primă de guvernare” inoperantă³.

Reformele politice și agrare din perioada interbelică au dus la schimbarea sistemului de partide. Partidul Conservator a rămas important doar până în 1926 și așa deghizat în Partidul Poporului, locul lui fiind luat de Partidul Național Țărănesc, o fuziune între Partidul Țărănesc și Partidul Național al românilor ardeleni condus de Iuliu Maniu. România nu reprezintă un caz de excepție. În general, reformarea sistemului politic, inclusiv stabilirea votului universal, duce la înlocuirea prin chiar mecanismele democrației parlamentare a elitei care a inițiat modernizarea, elită rezidentă în orașe și cu interese în industrie și servicii, cu o elită de origine rurală care reprezintă și promovează interesele proprietarilor funciari, indiferent de structura repartiției pământurilor⁴. Or, aceasta din urmă urmărește mai degrabă conservarea structurilor tradiționale, sau cel puțin menținerea unei stabilități politice, necesară de-altfel și pentru succesul modernizării. De aceea, pentru a menține astfel de societăți în orizontul dezvoltării politice este necesară o reformă a fondului funciar, a modului de exploatare agrară, și a procedurilor de reprezentare, care să plaseze interesele rurale în contextul economiei și politicii naționale. Totuși această reformă nu presupune categoric redistribuirea și aplatizarea structurilor proprietății funciare, ci mai degrabă o ameliorare a sistemelor exploatării agricole cu integrarea acesteia în procesele economiei naționale. În acest din urmă punct într-adevăr România interbelică reprezintă o excepție. Reforma funciară din România interbelică a fost mai degrabă una socială, măsuri ale ei precum interzicerea înstrăinării terenurilor timp de 10 ani, după care s-a limitat concentrarea proprietăților la 25 de hectare și apoi la 50 de hectare, împiedicând serios creșterea productivității agrare⁵.

³ Detalii legate de efectele ingineriei electorale din 1926 se află în cartea noastră, Stelu Șerban, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Paideia, 2006, pp. 66 ff, ca și în celelalte lucrări citate acolo.

⁴ Samuel Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Polirom, Iași, 1999 (1968), pp. 384-394.

⁵ Daniel Chirot, *Ideology, Reality, and Competing Models of Development in Eastern Europe Between the Two World Wars*, în *East European Politics and Societies*, 3:3,

Legea electorală din 1926 încerca să asimileze aceste tensiuni ale proiectului de construire a noului stat național român, urmărind să mențină sistemul bipartid. Legea nu a fost însă prea eficace, ingineria primei de guvernare stipulate de ea fiind, fie superfluă când partidul câștigător a luat mai mult de 50% din voturi asigurându-și majoritatea parlamentară (alegerile din 1927, 1928 și 1933), fie inoperantă (la alegerile din 1937, când Partidul Național Liberal a luat 37 % din voturi, mai puțin decât 40% cât era necesar pentru a beneficia de primă). Ea a funcționat doar la alegerile din 1931 și 1932. Aceste date arată că sistemul politic interbelic pășea pe calea unor majorități negociate politic, mai degrabă pe baze ideologice și programatice, și având ca bază un sistem multipartid. Să spunem că efectele multor altor factori ar fi trebuit să conveargă în acest sens (inclusiv clarificările ideologice, constituirea procedurilor de cooperare a elitelor politice, și desigur orientarea mediului internațional).

O contribuție importantă la erodarea sistemului bipartid a fost cea a județelor basarabene (inclusiv cele în care românii reprezentau mai puțin de 40%, Cetatea Albă, Hotin, Ismail). Aceasta va contribui la diferențierea sistemului de partide al României, dând votul partidelor nereprezentative parlamentar (în județul Soroca de pildă la alegerile din 1932 formațiunile politice cu mai puțin de 2%, cât era pragul electoral, au câștigat 44,27% din voturi). Pe de o parte, pentru perioada anilor 1930 această tendință nu era strict regională, ea antrenând și o parte din județele Moldovei, Bucovinei și Transilvaniei în direcția diversificării sistemului de partide din România. Pe de altă parte, chiar și după 1926 când partidele minorităților etnice din România își unificaseră organizațiile regionale, în Basarabia votul etnic nu a fost consistent. Partidul German, de pildă, nu a luat la alegerile din 1927 decât 0,25%⁶ din total voturi, mai puțin decât procentul germanilor din populația Basarabiei (2,8%). Un vot orientat într-o anumită măsură etnic a adunat doar Partidul Evreesc participant la alegeri din 1931, îndeosebi în județul Soroca (unde procentele sale electorale s-au apropiat cu mai puțin de 1% de proporția minorității

1989, pp. 378-411, Cornel Micu, *From Peasants to Farmers? Agrarian Reforms and Modernisation in Twentieth Century Romania. A Case Study: Bordei Verde Commune in Brăila County*, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford, Vienna, 2012

⁶ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre în cifre și grafice: 1919-1932*, Sibiu, 1932, tabloul VI.

evrești)⁷. Partidul Țărănist Democrat înființat de Constantin Stere în mai 1931 a contribuit la erodarea bipartidismului interbelic prin participarea la două dintre alegerile interbelice, 1931, când a luat peste 2% și a intrat în parlament, dar și în 1932, când deși nu a intrat în parlament a provocat o pulverizare a voturilor în fiefuri precum Soroca sau Cahul, la erodarea sistemului bipartid.

Legăturile cu Basarabia

În lipsa unor studii la obiect este foarte greu de evaluat consecințele pe care unirea din 1918 le-a avut asupra elitelor politice ale Basarabiei⁸. Este frapant însă modul discret în care după 1918 oamenii ei politici s-au integrat în noua clasă politică. Poate că această tăcere a fost determinată nu numai de confortul politic, ci și de serioase scrupule ideologice. Cazurile unui **Constantin Stere** sau **Ion Incuțel**, arată cum sub presiunea autoritarismului țarist, mult mai aspru decât cel austro-ungar, liderii politici basarabeni au dezvoltat ideologia politică a socialismului. Iulian Frunțașu analizează excelent „convergența între naționalism și socialism” a elitei politice basarabene⁹. Pe lângă respingerea categorică a politicii de rusificare a autocratismului țarist a fost importantă și radicalizarea opoziției față de conservatorismul boierimii moldovenești¹⁰. Ori, tezele acestui curent antițarist, de la republicanism, până la lupta de clasă, nu puteau decât să contravină

⁷ Sursele tuturor acestor statistici se află în lucrarea noastră, Stelu Șerban, *Elite.....*, pp. 311-340.

⁸ Reținem însă capitolul despre Basarabia din I. Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, Humanitas, București, 1998 (1995), pp. 111-157, ca și capitolele pe perioada interbelică din două lucrări recente privind istoria Basarabiei: Charles King, *Moldovenii, Românii, Rusia și politica culturală*, Arc, Chișinău, 2003, Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei: 1812-2002*, Cartier, Chișinău, 2002, Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928)*, Chișinău, Pontos, 2010.

⁹ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică....*, pp. 48-49, 89-98, 526-527.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 77ff. Pentru date exacte ale opoziției „rușilor „albi” din Basarabia” din anii 1918-1919, vezi Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928)*, pp. 75-76. Diaspora acestora în Occident a pledat insistent în perioada interbelică pentru independența Basarabiei, separată atât de Regatul României cât și de Rusia bolșevică (comunicare personală de la Svetlana Suveică).

constrângerilor impuse de edificarea noului stat român¹¹. Cu o remarcabilă inteligență politică „tânărul” liberal Ion Inculeț, exprima în septembrie 1930 această dilemă:”– Eu sunt republican în suflet, dar pentru România monarhia este indispensabilă, de aceea trebuie să susținem pe Rege, din toate puterile, fiind gata, în caz că s-ar petrece iarăși vreo schimbare, să dăm o altă soluție. Destul de bizar (comentează Victor Slăvescu – n.n.)”¹².

Cazul reprezentativ pentru elita politică basarabeană este **Constantin Stere** (1865-1936), personalitate puternică, nu doar în planul politicii, ci și al istoriei, a cărui biografie reflectă, dincolo de contingentele personale, multe dintre problemele cruciale ale evoluției societății românești către modernitatea politică¹³. Se știe că originea lui Constantin Stere este oarecum ilustră. Bunicul patern al lui Stere, Ștefan, era de origine aromână, numele tatălui lui Stere fiind fie Egor, fie Iorgu, fie de-a dreptul Gheorghe. Bunicul se stabilise în Botoșani ca arendaș și foarte întreprinzător a reușit să intre în posesia mai multor moșii. Deși, în opinia lui Zigu Ornea, familia lui Stere nu era de origine nobiliară basarabeană, mai târziu, după 1900, Stere și-a atribuit un titlu nobiliar, „dvorean”¹⁴. Lucrări care vorbesc despre familiile boierești moldovene dau aceeași origine. Gheorghe Bezviconi găsește că și mama lui Stere se trăgea dintr-o familie de arendași greci împământeniți, Cațaoni (Caceanov), în timp ce tatăl lui Gheorghe, era tot dintr-o familie de „greci”, și cumpărase proprietăți în Soroca vecină Botoșaniului¹⁵.

Poate părea paradoxal ca Stere, cu o prodigioasă activitate civică și politică în Vechiul Regat să poată reprezenta valorile și credințele politice ale elitei basarabene. În 5 aprilie 1918, primind delegația basarabenilor în problema unirii cu România, Alexandru Marghiloman sesizează cu finețe locul lui Stere în acest context: „Discuție aprinsă:

¹¹ Conștienți de acest lucru membrii clasei politice din Vechiul Regat au primit cu reticență oferta ideologică radicală a basarabenilor (Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică...*, pp. 103-116).

¹² Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, Editura Enciclopedică, București, 1996, vol. I, pp. 53-54.

¹³ Constantin Stere, *Singur împotriva tuturor*, Editura Cartier, Chișinău, 1997.

¹⁴ Zigu Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, Compania, București, 2006, pp. 17-18.

¹⁵ Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 186.

ceilalți delegați nu spun nimic înțelept, Stere vorbește mult, dar cu căldură și bun-simț. Inculeț se apără ca un slav, viclean și liniștit. Nu știi de unde să-l apuci. La sfârșit pune întrebări: „Se va păstra Sfatul Țării? Se va păstra un guvern? Care va fi administrația?”. Și Halippa adaugă: „Care va fi dreptul electoral, și dacă femeile își vor păstra votul?”¹⁶.

Fără îndoială că și Stere împărtășea idealurile politice expuse de Inculeț și Halippa. Dar fiind un bun cunoscător al vieții politice și ideilor din Vechiul Regat, idei diferite sensibil de radicalismul democratic al frunțașilor basarabeni, Stere a căutat să reducă această distanță astfel ca să obțină majoritatea necesară în Sfatul Țării de la Chișinău pentru unirea cu Vechiul Regat: „Este de asemenea importantă flexibilitatea lui Stere în problema acceptării condițiilor impuse de Inculeț, Erhan și în general de fracțiunea țărănească. Stere care cunoștea bine politica internă a României nu putea să nu presupună ce atitudini ar suscita la București atât condițiile ce afectau forma de guvernare și caracterul unitar al României, cât și revoluționarismul fățiș al basarabenilor... Radicalismul revoluționar al liderilor basarabeni (aceasta se referă în mare măsură la Stere) a fost perceput în România la modul cel mai negativ posibil atât de administrație, de opinia publică, cât și de istoriografie”¹⁷. Pe de altă parte, Stere a susținut fățiș în Sfatul Țării revoluția bolșevică, idee larg răspândită între reprezentanții țărănimii basarabene, dar oarecum propagandistic, cu intenția de a-i atrage pe acești reprezentanți în Blocul Moldovenesc.

Multe din luările de poziție ale lui Stere în acea perioadă crucială au fost scoase din context și întoarse brutal împotriva lui. Stere s-a apărat amestecând patetismul cu atitudinile tragice, precum în 1921 când s-a cerut ca mandatul de deputat de Soroca să-i fie invalidat. El ridică împotriva atacatorilor un argument imbatabil, anume „datoria mea de basarabean”¹⁸, pe baza căreia a explicat atât alegerea nefericită din timpul Primului Război Mondial, cât și tendințele „revoluționare” de care era de asemenea acuzat. Dincolo însă de aceste contexte importante, mai mult

¹⁶ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, Editura Machiavelli, București, 1995, vol. III, p. 121; pentru aceeași problemă, p. 133, precum și I.G. Duca, *Memorii*, vol. IV, partea II-a, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 110.

¹⁷ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică...*, pp. 107-108.

¹⁸ Constantin Stere, *Un caz de conștiință*, Editura Viața Românească, București, 1921, pp. 42-44.

sau mai puțin contaminate de emoții, acea datorie de a fi basarabean a lui Stere stătea pe năzuința lui stăruitoare ca unirea cu Vechiul Regat a Basarabiei să fie văzută ca o asociere între părți egale, cum la fel cerea să fie considerată și Transilvania de către politica bucureșteană. În termeni conceptuali Stere dorea ca prin recunoașterea aportului de idei, atitudini și oameni politici, Basarabiei să-i fie recunoscut rolul în procesul mai larg de construire a națiunii /*nation-building* române¹⁹.

Totuși trebuie să ținem cont că Stere nu a fost un caz tipic, în sensul că reprezentativitatea lui ar fi dată de generalizarea unor caractere politice individuale. Dimpotrivă, ca și pentru politicienii basarabeni, și pentru cei de pe Dâmbovița, Stere a întruchipat un caz marginal. El este totuși reprezentativ pentru că, în timpurile când proeminenți lideri politici ai vremii erau absorbiți de lupta pentru putere, Stere a proiectat un eșafodaj constituțional cât mai aproape de cerințele democrației pentru România, contribuind laolaltă cu ceilalți lideri basarabeni la crearea unei culturi politice absolut necesară pentru împământenirea democrației constituționale²⁰. Mai mult, nu numai că a elaborat un ideal valabil în principiile lui, ci l-a și apărat și personificat cu ardoare și uneori, cu fanatism. Astfel, el s-a dovedit, în ciuda pozițiilor sale de profesor universitar și rector al Universității ieșene²¹, un caracter mai degrabă pasional și complex, structurat, nu atât de rectitudinea unor opțiuni calculate, cât de împrejurări biografice cheie. Una dintre aceste împrejurări a fost cea a exilului din Siberia: (citată din Pamfil Șeicaru) „Constantin Stere ... nu suferise nici o transformare interioară, continua

¹⁹ Andrei Cusco, *Between Nation and Empire: Russian and Romanian Competing Visions of Bessarabia in the second half of the 19th and early 20th century*, teză de doctorat, Universitatea Central Europeană, Budapesta, 2008, pp. 364-385, 439ff.

²⁰ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică...*, p. 131.

²¹ Și din punct de vedere al formării intelectuale Stere era un caz aparte. Cea mai amplă lucrare despre biografia lui, cea a lui Zigu Ornea, nu menționează decât studii făcute la Universitatea din Iași și acestea fără să fi trecut vreun doctorat. Într-o elită a României, care mai ales înainte de Primul Război Mondial era în majoritatea zdrobitoare formată intelectual în universitățile occidentale europene din Franța, Germania, Belgia și uneori Marea Britanie, unii dintre ei, cei cu cariere universitare precum Stere însuși, având și doctorate încheiate acolo, Stere pare să fi fost un caz aparte.

să trăiască în el revoluționarul deportat în singurătățile înghețate ale Siberiei. În fond, Stere a fost un dezrădăcinat, un permanent exilat”²².

Practicând un ideal democratic, Stere a fost totuși, un mare orgolios, originea sa și izbitoarele calități personale contribuind la izolarea sa. Nu avea darul vorbirii „monedă curentă a omului politic în regimul democrat”²³, spune același Șeicaru, luând, de-altfel, rar cuvântul la tribuna parlamentului. Avea însă calități oratorice: „Vorbea greoi, cu accent basarabean; oratoria lui însă impresiona prin forma literară aleasă, prin nervul expunerii, gestul tăios și mimica severă a unei figuri masive, cioplită în bronz. Ori de câte ori urca la tribună ... era pregătit, documentat, până la epuizarea amănuntului asupra problemei în discuție; nu spunea nimic de prisos; colora expunerea cu amintiri personale, prindea pe nesimțite auditoriul în logica sa de fier și originala interpretare a faptelor analizate”²⁴.

Stere nu a fost un om de partid, după cum o arată atât sinuoasa sa evoluție politică, cât și dezertarea de la liberali în timpul campaniei Primului Război Mondial²⁵. Deși era monarhist, în sensul că vedea într-o monarhie limitată constituțional soluția modernizării politice a României, s-a lansat în anii primului război într-o compromițătoare campanie antinastică, pe motivul intrării României în alianța din care făcea parte și Rusia Țaristă²⁶. Aceste circumstanțe sugerează că, în pofida idealului său politic, nu a găsit mijloacele realizării lui, rămânând toată viața susținătorul unor principii generale. Cu toate acestea Petre I. Ghiață, lucid observator al vieții politice interbelice, vedea în Stere un „factor hotărâtor în viața și evoluția Partidului Liberal...(urmaș) la șefie lui Ionel Brătianu în 1927... L-a urmărit (însă) repetăm nenorocul”²⁷.

²² Pamfil Șeicaru, *Un singuratic: Constantin Stere*, Ed. Carpați, Madrid, 1956, p. 6; aceeași referință la Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Eurosong & Books, București, 1998, p. 174, și el fost militant țărănist.

²³ Pamfil Șeicaru, *Un singuratic...*, p. 13.

²⁴ Petre I. Ghiață, *Oameni și fapte*, Editura Ideia, București, 1938, p. 50.

²⁵ I.G. Duca, *Memorii...*, p. 105, 110, 125; aici se află descrise impresiile produse de dezertarea lui Stere în tabăra liberală.

²⁶ Al. Marghiloman, *Note...*, vol. III, pp. 55, 77, 80.

²⁷ Petre Ghiață, *Oameni...*, p. 54.

Constantin Stere și politica de partid

Nenorocul de care vorbește Ghiță se oglindește semnificativ în felul în care Stere a condus sau a fost la nivelul conducerilor diferitelor partide. Deși era de mult timp în România de dincoace de Prut, Stere intră în istoria politicii interbelice la vârful Partidului Țărănesc din Basarabia, partid a cărui președinte era Pan Halippa. Spre deosebire de Partidul Național al ardelenilor, partidul condus de Hallippa se va rupe în trei fragmente chiar la începutul anilor 1920. Pan Halippa împreună cu Stere și alături de alți 9 deputați și senatori ai Partidului Țărănesc Basarabean intră în Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Presiunea situațiilor imediate, de genul intrării basarabenilor în partid, atitudinile și deciziile tactice au complicat structura Partidului Țărănesc antrenând în prim plan noi lideri ai partidului. Până la prima tentativă de fuziune cu Partidul Național (1924) trebuie menționate și înscrierea în iulie 1921 a dr. N. Lupu, ceea ce alături de venirea basarabenilor duce la „o întărire a curentului de stânga din acest partid”²⁸, ca și la reacția extrem de dură față de tezele anteproiectului de program al partidului din noiembrie 1921 a aripii de „dreapta” a partidului²⁹. Radicalizarea pozițiilor de stânga a alimentat însă și un conflict la vârf pentru președenția partidului între dr. Lupu și Ion Mihalache³⁰, aducând de asemenea în partid și mai vechi animozități precum cea dintre Stere și Paul Bujor, liderul socialiștilor marxizanți³¹.

În ce consta doctrina „de stânga” din Partidul Țărănesc, se va vedea foarte repede, la sfârșitul anului 1921 când Stere prezintă anteproiectul de program politic al partidului. Între tezele anteproiectului lui Stere lupta de clasă, proprietatea-muncă și ideea unei noi exproprieri au stârnit cele mai dure reacții atât imediat din partea aripii de dreapta a

²⁸ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, Ed. Enciclopedică, București, 1994, p. 19.

²⁹ Marin Nedelea, *Aspecte ale vieții politice din România în anii 1922-1926*, Editura Științifică, București, 1987, pp. 168-170.

³⁰ *Ibidem*, p.166.

³¹ L. Kalustian, în cartea sa *Simple note* (II), Ed. Eminescu, București, 1982, pp. 65-131, reconstituie motivele acestei adversități mai degrabă de personalități, decât de idei. Am abordat în lucrarea noastră citată mai sus, contextul larg al curentelor ideologice din Partidul Țărănesc, ca și conflictele dintre personalități care de multe ori au perturbat și distorsionat sedimentarea unor aliniamente clare de idei politice (Stelu Șerban, *Elite....*, pp. 131ff).

Partidului Țărănesc, cât și mai târziu, în 1924, când s-a discutat o primă fuziune cu naționalii ardeleni. Semnificativ, în ambele situații s-a cerut demisia lui Constantin Stere din comitetul executiv al Partidului Țărănesc. Stere a rezistat totuși, dar numai pentru că în jurul lui s-au solidarizat energic lideri precum dr. Nicolae Lupu, Pan Halippa, Virgil Madgearu, Grigore Iunian, Ion Răducanu ori Nicolae Costăchescu.

După apariția Partidului Național Țărănesc, octombrie 1926, prin unificarea Partidului Național cu cel Țărănesc, conflictul pe care Stere îl avusese anterior cu Iuliu Maniu se amplifică. În primul guvern național țărănist cel de după alegerile din 1928 basarabenii nu iau decât un singur post de ministru, cel al administrației interne și lucrărilor publice, prin Pantelimon Halippa. Acest fapt nemulțumește profund pe Constantin Stere³². Mai mult, proiectul unei noi legi de organizare administrativă elaborat de Stere, care propunea descentralizarea masivă a puterii politice prin înființarea de provincii și transferul de atribuții și bugete către acestea, este sever amputat la prezentare în Parlament. Iuliu Maniu, prim ministru, cedează presiunii liberalilor și modifică proiectul lui Stere.

Revenirea lui Carol al II-lea în iunie 1930 marchează, de asemenea, deschiderea unui nou conflict, care se adaugă la cel mai vechi cu Iuliu Maniu. De data aceasta conflictul este intern, Stere militând pentru constituirea unui grup parlamentar separat al basarabenilor, grup plasat în opoziție față de guvernul național-țărănist. Este convocat un congres al național-țărăniștilor la Chișinău cu scopul de a legitima această decizie în contra poziției lui Pan Halippa, care rămâne izolat. Venirea vechiului conservator Gheorghe G. Mironescu în fruntea unui guvern național țărănist menit să facă față efectelor crizei economice mondiale prin măsuri drastice de austeritate duce la separarea și mai clară a grupului lui Stere. În opinia aceluiași Zigu Ornea, nu atât vechea animozitate dintre Stere și grupul conservatorilor din Partidul Național Țărănesc a dus la această separare clară, cât divergențele de natură doctrinară³³. De altfel, în același timp un alt viitor disident național țărănist, Grigore Iunian va adopta o poziție similară.

Epilogul acestei succesiuni de evenimente este înființarea în mai 1931, cu puțin înainte de alegerile generale, a Partidului Țărănist

³² Zigu Ornea, *Viața.....*, p. 741.

³³ *Ibidem*, p. 750.

Democrat sub conducerea lui Constantin Stere. Programul partidului reia teze ale anteproiectului din 1921 al programului Partidului Țărănesc, precum cea a proprietății-muncă³⁴. Încă de la început partidul este construit ca un „partid de clasă al țăranimii”, cum însuși Stere afirmă pe prima pagină a primului număr din ziarul partidului³⁵. În expunerea programului ca și în articolele doctrinare semnate număr de număr de Stere pe prima pagină, nu se găsește afirmarea vechii teze a „luptei de clasă”. Însă militanți autodeclarați stângiști precum Tudor Ionescu afirmă că „economia capitalistă poartă în sine germenele dezagregării...”³⁶, în timp ce Alexandru Măță, deputat ales cu un an înainte deschide unul dintre puținele articole, doar două, semnate în numerele ziarului cu fraza: „Revoluția din Rusia, trezind conștiința de clasă a țăranimii basarabene, a închegat-o de la început în fața problemei agrare și a drepturilor cetățenești, într-o masă compactă și organizată”³⁷. Se pare așadar că ideea „luptei de clasă” încă nu dispăruse din orizontul ideologic al lui Constantin Stere, ea fiind de-altfel susținută doi ani mai târziu chiar de Ion Mihalache. Principiul descentralizării administrative este și el pus la baza doctrinei partidului. Mai mult, același Alexandru Măță denunță fraudă pe care guvernării României unite ar fi făcut-o după unire ignorând condițiile legate de autonomia administrativă puse atât de basarabeni, cât și de ardeleni, condiții anulate ulterior în cazul Basarabiei, de Sfatul Țării, pentru acceptarea unirii³⁸. Alte puncte programatice și

³⁴ Programul partidului este expus în „Zărilor”, ziarul partidului său, începând cu numărul 2, 3 aprilie 1932.

³⁵ „Zărilor”, nr. 1, 27 martie 1932.

³⁶ În articolul, „Salvarea țării, țărănimea”. Nr. 2, 3 aprilie, p. 1. Tudor Ionescu va fi pe lista candidaților partidului la alegerile generale din 1932 („Zărilor”, nr. 9, 17 iulie 1932, p. 4), pentru ca ulterior după fuziunea cu radical țăraniiștii lui Grigore Iunian, să semneze în ziarul partidului lui Iunian, „Deșteptarea”, o serie consistentă de articole admirative la adresa Uniunii Sovietice (Stelu Șerban, *Elite...*, p. 149-152).

³⁷ „Zărilor”, nr. 3, 10 aprilie 1932, p. 1.

³⁸ „Autonomia locală”, în „Zărilor”, nr. 7, 8 mai, p. 4. Ideea descentralizării nu este legată direct de Basarabia. Totuși, ziarul găzduiește notițe, știri și chiar articole întregi pe subiectul nemulțumirii românilor basarabeni. Un articol de acest gen este semnificativ: „Înstrăinarea unei generații...”, semnat de un anume Al. Anin, vorbește despre generația născută și/sau crescută în Basarabia după Unire, mai ales studenți și intelectuali, care se confruntă cu marginalizarea, sărăcia și lipsurile, devenind tot mai dezamăgită („Zărilor”, nr. 5, 24 aprilie, p. 3).

luări de poziție sunt și ele interesante. Stere propune de pildă o reformă constituțională cu acordarea de drepturi mai largi minorităților etnice și religioase, drepturi care să le asigure în mod real conservarea identității, precum și o reformă electorală, care să asigure corectitudinea reprezentării politice și vot universal femeilor. Tot la problema electorală se referă punctual semnalând „escamotarea” comisiei conduse de național țărănistul Eduard Mirto, însărcinată cu elaborarea unui nou proiect de lege electorală, după cum în altă parte ia o poziție energică împotriva comisiei de experți francezi conduși de Ch. Rist, reprezentant al Societății Națiunilor, pentru discuții la Ministerul de Finanțe și Banca Națională³⁹.

Se știe că Stere a avut un succes relativ la alegerile din 1931 plasându-se pe primul loc în Soroca. Alegerile din anul următor însă nu mai sunt faste, partidul plasându-se sub pragul de 2% necesar. A urmat la începutul anului 1933, fuziunea cu disidența țărănistă a lui Grigore Iunian, apărută cu puțin timp înaintea alegerilor, octombrie 1932, a cărei reprezentanți au intrat în parlament. În ziarul partidului condus de Iunian, își vor găsi loc și „steriști”, Alexandru Măță, Constantin Leancă, și el activ în ziarul Partidului Țărănist Democrat fiind și deputat, ales în 1931, Tudor Ionescu, Radu Olteanu, avocat apropiat al lui Iunian, și care a semnat câteva articole și în *Zărilor*.

Încheiere

Premisa articolului nostru este aceea că Stere a fost strâns atașat de un proiect doctrinar. Deși a avut multiple conflicte, ele au fost de natură ideologică împotriva grupărilor de „dreapta”, fie foști conservatori democrați ajunși în Partidul Țărănesc, Simion Mehedinți, G.G. Mironescu, Dem I. Dobrescu, fie naționali ardeleni (prima dată la fuziunea ratată din 1924). A urmat apoi cel mai dramatic conflict, cel cu Pan Halippa în primăvara anului 1931, urmat de înființarea Partidului Țărănesc Democrat. Pe de altă parte, evoluția întregului sistem de partide din România interbelică a fost viciată de ingineria electorală pentru alternanța la guvernare care a fost baza bipartidismului interbelic. Aceasta a defavorizat partidele nou apărute, sau mai mici, și de asemenea, a epurat

³⁹ Era vorba despre acordarea unui nou împrumut de susținere financiară guvernului României, eveniment care a stârnit reacția negativă a mai multor oameni politici între care și Grigore Iunian (Stelu Șerban, *Elite.....*, pp. 265-267).

disputele politice de orice angajament doctrinar. Ne putem întreba ce destin politic ar fi avut Constantin Stere dacă fuziunea din 1926 dintre Partidul Țărănesc și cel Național nu ar fi avut loc, iar țărănismul ca doctrină politică ar fi avut și o expresie instituțională în forma unui partid politic puternic.

Totuși istoria imediată a acelor ani face dreptate lui Stere. Retras la reședința sa de la Bucov, după cum și Maniu se retrage „legendar” la Bădăcin lăsând președenția Partidului Național Țărănesc lui Ion Mihalache, Stere asistă la revigorarea doctrinară a țărănismului⁴⁰. Astfel la Congresul tineretului național țărănist din 1933, congres la care Mihalache are locul de onoare, „lozincă „statului țărănesc” era lansată ca o lozincă cvasi-revoluționară ... ca și venirea la putere a PNȚ în 1928”⁴¹. De asemenea, principiile doctrinare ale partidului expuse în 1934 într-un volum de câteva sute de pagini și având ca autori noua elită de stânga din partid Mihail Ralea, Petre Andrei, Ernest Ene, Mihail Ghelmegeanu alături de cei mai în vârstă, Ion Mihalache, Ion Răducanu, Virgil Madgearu⁴², reafirmă punctele programului lui Stere.

Legat de Constantin Stere s-a vorbit mult de un „caz Stere”, dar însuși el a afirmat că de fapt este vorba de „cazul Basarabia”. În optica argumentelor din acest articol am interpreta însă cazul Stere nu doar legat de Basarabia, ci de întreaga Românie interbelică. Dincolo de Basarabia, care într-adevăr a fost un „caz” în România interbelică, Constantin Stere relevă mai degrabă drama politică a României interbelice. Ingineria politică a sistemului bipartid, structurile extrem de rigide și clientelare ale partidelor politice, au viciat profund ideea de reprezentare a întregului corp social, ca și funcția pe care doctrinele politice o au în formarea unei culturi politice și civice. Stere a mers împotriva acestui curent prin ceea

⁴⁰ Este interesant că în ziarul partidului său, „Zărilor”, Iuliu Maniu nu este atacat sub nici o formă. Se menționează o singură dată despre el, într-o știre legată de organizarea unui congres regional al tinerilor național țărăniști în Transilvania, înregistrându-se neutru, dar corect admirația tinerilor militanți pentru Maniu („Zărilor”, nr. 2, 3 aprilie, 1932). În primul număr al ziarului în schimb este atacat primul ministru G.G. Mironescu, căruia îi este asociată „firma Madgearu-Mihalache”.

⁴¹ Ctin. Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, Editura Enciclopedică, București, 1990, pp. 239, 276.

⁴² Partidul Național Țărănesc, *Rapoartele comisiei de întocmire a programului*, București, 1934.

ce a făcut în toți anii perioadei interbelice. Nu a câștigat putere și influență politică e adevărat, dar într-un fel a câștigat, dacă putem spune așa, într-un sens superior.

CONGRESUL AL XX-LEA AL P.C.U.S. ȘI IMPACTUL SĂU ASUPRA RELAȚIILOR SOVIETO-ROMÂNE. CAZUL ÎN PROBLEMA BASARABIEI

GHEORGHE COJOCARU

În 1954 scriitorul I. Ehrenburg a scos de sub tipar un nou roman, „Ottepel”¹ („Dezghețul”) în care semnală o perceptibilă topire a ghețarilor epocii lui Stalin, inițiată de noua conducere colectivă sovietică în frunte cu energicul lider N. Hrușciiov. Ieșită de sub pana inspirată a scriitorului, această denumire s-a extins asupra unui întreg deceniu, fiind validată, în special, după Congresul al XX-lea al PCUS, din 1956, la care N. Hrușciiov a supus criticii cultul personalității lui I. Stalin. Perioada „dezghețului”, un termen, totuși, cu un sens fluid, deoarece „înghețul” poate surveni în orice moment², este perioada destalinizării sau „lepădării de Stalin”³, scopul fiind (re)confirmarea legitimității proiectului magistral al revoluției bolșevice din octombrie 1917.

„Dezghețul” hrușciovian s-a desfășurat în mai multe acte și reprize, cu fluxuri și refluxuri, cu deschideri și retrageri. În epoca sa contradictorie, fenomenul destalinizării, limitat și sub un strict control ideologic, a luat amploare și a produs transformări importante și consecințe imediate și mai îndepărate, atât în interiorul URSS și al „lagărului socialist”, cât și în relațiile cu lumea liberă occidentală.

Ca fenomen, destalinizarea se definește printr-o revizuire de ansamblu a moștenirii lui Stalin. A început prin demontarea Gulagului și reabilitarea celor supuși represiunilor pe nedrept, recunoașterea abuzurilor de putere comise în raport cu Iugoslavia lui Tito, admiterea dreptului fiecărei națiuni socialiste la o cale proprie, replierea pe pozițiile coexistenței pașnice cu Occidentul, în condițiile „războiului rece”. A atins apogeul prin condamnarea crimelor lui Stalin în raport cu partidul, în

¹ И. Эренбург, Оттепель, Москва, 1954.

² Archie Brown, *The rise & fall of communism*, London, Vintage Books, 2010, p. 237.

³ Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Iași, Polirom, 2008, p. 288.

1956 și în 1961, întoarcerea la moștenirea ideologică și practicile pretinse neîntinate ale leninismului, impunerea mașinării de partid ca un pilon central de rezistență al sistemului, o anume descentralizare juridico-administrativă a puterii în favoarea periferiilor naționale, tentativele de modernizare social-economică și de depășire cu orice preț a lumii capitaliste. A sfârșit prin înăbușirea în sânge a revoltei ungare din 1956, a protestului muncitorilor din Novocerkask din 1962, prin reprimarea exigențelor naționale, forțarea utopiei comuniste și creșterea încordării internaționale. Bazată mai mult pe improvizații și spontaneitate decizională, decât pe o abordare temeinică, meritul destalinizării este că a făcut ireversibilă întoarcerea în trecutul negru al dictaturii bolșevice. Ea a produs o breșă în mentalitatea traumatată a societății, servindu-i un antidot la frică și inducând o mișcare lentă de destabilizare tectonică a sistemului însuși. Sfârșitul, ca și începutul, „dezghețului” se datorează aceluiași Nikita Hrușciiov, odată „reformatorul pozitiv”, și, altă dată „reformatorul negativ”⁴, debarcat de la putere de un anturaj dezasperat de incertitudinea și imprevizibilitatea elanului său „reformator”.

În sfera construcției cultural-naționale, destalinizarea a permis popoarelor din captivitatea sovietică să-și reia în posesie trecutul, dar „restituindu-le națiunilor istoria și onoarea, noii conducători ai Uniunii Sovietice refuză să lase trecutul să hrănească un nou naționalism”⁵. Interpretarea trecutului istoric și încurajarea valorificării moștenirii culturale trebuia să se facă sub stindardul neclintit al marxism-leninismului, de pe principiul sacru al aprecierilor de clasă, al partinității și internaționalismului, orice deviere de la această linie fiind pasibilă sancțiunilor ideologice și excomunicărilor, mai puțin, totuși, izolării după sârma ghimpată. În această cheie trebuiau să se înscrie și evoluțiile cultural-identitare din RSS Moldovenească, încropită în urma actului sovietic de sfărțecare a României, din 28 iunie 1940, prin alipirea, în premieră pentru evoluțiile istorice din acest spațiu, a șase județe basarabene la șase raioane de pe malul stâng al Nistrului ale RASSM, din cadrul Ucrainei sovietice.

⁴ М. Ф. Полинов, Исторические предпосылки перестройки в СССР (вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.), Санкт-Петербург, Алетея, 2010, стр. 195.

⁵ Hélène Carrère d'Encausse, *Imperiul spulberat. Revolta națiunilor în URSS*, București, Editura Remember-SIC PRESS GROUP, 1993, p. 34-35.

Modelul cultural implantat aici în 1940, ca și după reanexarea din martie-august 1944, când RSSM a fost reanimată, a urmărit să radă din noua achiziție teritorială a lui Stalin orice urmă de cultură autentică națională românească și să impună surogatele lingvistice și culturale confecționate în anii '20-'30 în autonomia de peste Nistru. În anii aplicării terorii în masă, politica culturală sovietică a fost o politică a terorii prin (in)cultură, primele sale rezultate înregistrând eliminarea puținilor intelectuali purtători ai culturii și tradițiilor naționale, interzicerea alfabetului latin și a limbii române, distrugerea manualelor școlare românești, culpabilizarea ideologică și persecutarea oricărui act de nesupunere vădită sau tacită față de noile comandamente ideologice și culturale. Echipele de culturizatori de peste Nistru aveau misiunea să propage și să instituționalizeze un nou sistem de valori „progresiste” în locul celor „burgheze” și „naționaliste românești” anacronice, să aducă ceea ce mai rămăsese din Basarabia la același numitor comun cu masa de oameni supusă deznaționalizării și sovietizării în fosta autonomie. Două vor fi piedicele care, dincolo de propria ignoranță și incompetență, la un moment, vor sta în calea zelului devastator proletkultist de sorginte RASSM-istă: (1) revizuirea punctului de vedere oficial asupra esenței evoluțiilor istorico-lingvistice din URSS de însuși I. Stalin și (2) nevoia luării în calcul a factorului cultural românesc, mai ales, că după 31 decembrie 1947 noua conducere a României se debarasase de Regele Mihai, intrând cu drepturi depline în lagărul „democrațiilor populare” și, implicit, făcându-și loc printre sateliții de încredere ai Kremlinului.

Mai apoi, politica externă a lui N. Hrușciiov va contribui efectiv „la înclinarea balanței în favoarea unei revizuii a raporturilor între națiuni”⁶, iar, pe acest fond, strângerea raporturilor bilaterale sovieto-române va favoriza atragerea RSS Moldovenești în proiectele de cooperare culturală între cele două țări. Pentru un scurt interval din istoria românității răsăritene, întoarcerea la rădăcinile naționale culturale a mers mână în mână cu bucuria regăsirii fratelui de peste Prut, cu care a avut de împărtășit același destin istoric, servind aceeași credință și adăpându-se din aceeași limbă, cultură și tradiții. Din împletirea acestor două dimensiuni, pe de o parte, propensiunea internă din RSSM spre o deschidere culturală cât mai largă, pe de altă parte, contactul permisiv,

⁶ *Ibidem*, p. 33.

până într-un punct, cu fenomenul cultural general românesc, a izvorât o entuziastă mișcare culturală și națională. Dar, tocmai în acest moment politica de destalinizare din RSSM își arată limitele: alertată de valul de deșteptare națională, în septembrie 1959, ca și ulterior, conducerea de partid a instrumentat o largă campanie ideologică de identificare, discreditare și marginalizare a elementului național românesc din sfera culturii, învățământului și științei și de reducere, sub diverse pretexte, a contactelor culturale cu România. Până către Congresul al XXII-lea al PCUS, din octombrie 1961, cercetările lingvistice, literare și culturologice, predarea literaturii în școală, toată sfera cultural-identitară va rămâne în prizonieratul unor dogme vulgar-sociologizante și calificări ideologice sterile. Încercarea de a reînoda firul culturii naționale, în special, în literatură, a solidarizat în mare parte oamenii culturii și științei, însă, din nou, după plenara CC al PCUS în chestiunea ideologiei din iunie 1963, a urmat somația: „La loc, comanda!”.

Din diverse motive, prietenia sovieto-română către anul 1963 pierde din amploarea de altă dată. România a inițiat un proces de desatelizare categorică, stârnind reacția furibundă a conducerii sovietice, care va lua proporțiile unor acuzații de „antisovietism” în adresa autorităților române. În acest context, anume lui N. Hrușciov, care păstra amintirea „eliberării” Basarabiei în 1940, îi aparține inițiativa punerii acestei „probleme teritoriale” în fața conducerii române, avansând ca soluție, în caz de necesitate, ideea unui plebiscit. Odată pusă în discuție la cel mai înalt nivel, „problema teritorială” a reliefat diferențele ireconciliabile de abordare ale celor două părți, deschizând o dispută de durată în sfera raporturilor sovieto-române.

Un nou motiv de iritare pentru conducerea de la Kremlin a fost Declarația din aprilie 1964 a Partidului Muncitoresc Român, nemulumea acesteia transpirând la întâlnirea sovieto-română din 8 iunie, de la Moscova. A.I. Mikoian, membru al Prezidiului CC al PCUS, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al URSS, a fost primul responsabil sovietic care, cu referire la niște zvonuri, a atribuit conducerii supreme române „luarea unei atitudini antisovietice” la plenara CC al

PMR, care adoptase Declarația de independență⁷. Însuși N. Hrușciov nu și-a ascuns iritarea față de atmosfera din România la întâlnirea din iunie cu liderul iugoslav Iosip Broz Tito, informându-l că în cadrul dezbaterilor pe marginea Declarației din aprilie „s-ar fi contestat rolul armatelor sovietice în eliberarea României, s-ar fi ridicat pretenții cu privire la Basarabia și multe altele”⁸.

Însuși Gheorghe Gheorghiu-Dej a abordat problema Basarabiei în ședința Biroului Politic al CC al PMR, din 23 iunie 1964, când a făcut o serie de comentarii în legătură cu sugestia lui Hrușciov de a organiza un plebiscit în acest teritoriu, avansată din proprie inițiativă la întâlnirea cu delegația română la Pițunda: „Și chestiunea Basarabiei, cum a putut să fie aruncată așa? Cred că e o obsesie și nu întâmplătoare. Sunt multe de spus aici. Ce fel de plebiscit vreți să faceți? [...] Poate aceasta îl preocupă: plebiscitul. Apoi dacă este așa, trebuie să fie adusă populația de acolo (de după Ural, unde a fost deportată o parte considerabilă a populației din Basarabia după anexarea sovietică din 1940 și după 1944 – n. n.), dacă dv. v-ați gândit la aceasta. Aduceți populația pe care ați izgonit-o de acolo și să faceți cu o comisie împărțea și să vedem cum o să iasă?”⁹.

Tensiunile dintre Moscova și București se amplifică în vara anului 1964, mai ales, în legătură cu critica severă în revista „Viața economică” (Nr. 24, iunie 1964) a așa-numitului „plan Valev”, dat publicității de economistul sovietic E.B. Valev, conferențiar la Universitatea din Moscova, în revista „Vestnik Moskovskogo Universiteta” („Buletinul Universității din Moscova”) – seria Geografie (Nr. 2, 1964). Prin avansarea acestui „plan” se urmărea decuparea unui mare complex regional interstatal la Dunărea de Jos din teritoriile URSS, Bulgariei și României. Suprafața totală a acestei zone urma să fie de 150 mii km², din care României îi reveneau 100 mii km², Bulgariei – 38 mii km², URSS – 12 mii km² (probabil, o parte din RSS Ucraineană și RSS Moldovenească). Statul român urma să contribuie la acest proiect

⁷ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova...: politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez: 1956-1965*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 76.

⁸ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007, p. 187.

⁹ Vasile Buga, *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice: convorbirile de la Moscova din iulie 1964*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012, p. 24.

grandios cu 42% din teritoriul național față de 0,00545% din cel sovietic. Din totalul populației de 12 mln a complexului interstatal preconizat, românii reprezentau 9 mln (75% sau 48% din populația țării), bulgarii – 2 mln și sovieticii – 0,6-0,7 mln¹⁰. Conducerea română a perceput așa-zisul „plan Valev” „ca o tentativă sovietică de dezmembrare mascată a României și de subordonare a țării față de „marele frate” sovietic”¹¹. În editorialul¹² „Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice din țările socialiste” pe marginea inițiativelor lui Valev al eminentului om de știință Costin Murgescu, redactor-șef al revistei „Viața economică”, scris la indicația lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, se arăta că asemenea „concepții” atentau asupra integrității teritoriale a României și amenințau cu dezmembrarea unității sale naționale și de stat. Concluzia editorialului era că Valev încerca „să umble cu creionul său pe harta patriei noastre” și acest lucru era inadmisibil. Amintirea creionului cu care s-a jucat pe harta României Stalin în 1940 era „un mesaj politic de mare importanță”. Dând peste mâna care îndrăznise să umble „cu creionul” pe harta României, Gheorghe Gheorghiu-Dej a demonstrat că în 1964 partidul, în fruntea căruia se afla, era „altul decât cel din anii '30-'50” și că, din acel moment, „orice atentat, fie și cu creionul”, la suveranitatea și integritatea teritorială a României va primi riposta corespunzătoare¹³.

„Planul Valev” a focusat miezul discuțiilor pe care delegația română în frunte cu primul ministru Ion Gheorghe Maurer le-a purtat la Kremlin cu delegația sovietică, condusă de N. Podgornîi, între 7-14 iulie 1964. După ce O. Bogomolov, unul din specialiștii sovietici de frunte în afacerile CAER, a criticat în „Izvestia” abordarea profesorului Valev ca „una fundamental greșită” și în afara liniei oficiale de strângere a relațiilor economice cu „țările frățești”, la întâlnirea față în față cu reprezentanții României delegația sovietică a urmărit să estompeze semnificațiile acestui caz, reproșând părții române că acordase o atenție ieșită din comun unui

¹⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 276; Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 255-256.

¹¹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 277.

¹² Conform indicațiilor lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, editorialul n-a fost semnat.

¹³ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 260; Citat după Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990.

articol scris de ... „un nebun” (!). Într-o atmosferă extrem de tensionată, reprezentanții sovietici au acuzat deschis conducerea română de „antisovietism”.

În aceste circumstanțe sumbre, Ion Gheorghe Maurer a abordat în ședința din 9 iulie „una dintre cele mai grele probleme” din sfera raporturile cu URSS, problema Basarabiei. El a întrebat direct de ce în Uniunea Sovietică se crede că România revendică acest teritoriu; ce declarații și fapte doveditoare puteau invoca responsabilii sovietici în acest sens? Emil Bodnăraș a invocat cazuri când cetățenii români aflați în URSS erau întrebați dacă România cere reîntoarcerea Basarabiei. În aceleași context, unii cetățeni sovietici vorbeau despre necesitatea extinderii hotarelor RSS Moldovenești din contul României, iar alții insinuau că autoritățile române ar fi cerut „oficial” teritoriul dintre Prut și Nistru, fapt pentru care trebuia „să i se dea peste bot”. Insuși N. Hrușciov a pus pe tapet această chestiune la întâlnirea cu delegația română „la Gagra” (Pițunda), în martie. Partea română dorea o clarificare în termeni exacti dacă la Moscova se credea că România „a pus, pune sau intenționează să pună problema Basarabiei sau probleme teritoriale”¹⁴. Bodnăraș a reproduș pasaje din luarea de cuvânt a lui Hrușciov la Leipzig, din 7 martie 1959, în care a atacat subiectul Basarabiei și Transilvaniei. El a subliniat că Biroul Politic al CC al PMR a fost luat prin surprindere de poziția lui Hrușciov, nu a înțeles nici atunci și nici până în ziua discuției de la Moscova „ce sens a avut să fie ridicate probleme teritoriale, mai ales atunci când ele sunt rezolvate”. Emil Bodnăraș a reproșat părții sovietice că nu a solicitat în prealabil punctul de vedere românesc în această problemă, care ar fi arătat că punerea unei asemenea probleme era inoportună: „Noi n-am fi sfătuit să se vorbească public despre frontiere”. A adus drept exemplu declinarea invitației „tovarășilor moldoveni” de a vizita Chișinăul și Republica Moldovenească de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, tocmai din motivul de a nu oferi „nici cel mai neînsemnat prilej de a manifesta alte interese pentru Moldova Socialistă decât se cuvin în cadrul relațiilor noastre principiale, ca state, care între ele și-au rezolvat toate problemele”. În discursul de la Leipzig, Hrușciov insinuase în public, existența problemei Transilvaniei între România și Ungaria, fapt care a determinat conducerea de la București să cenzureze pentru

¹⁴ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 93-94.

prima dată o cuvântare a liderului sovietic¹⁵. La Leipzig, Hrușciov declara că dacă problema graniței dintre URSS și Polonia fusese reglementată definitiv, dacă între Uniunea Sovietică și România „nu sunt probleme teritoriale”, totuși, „între aceste două constatări intercalează o problemă” nouă pe care „nu o lămurește nici așa, nici așa”. Spusele sale se referă la Transilvania: „Sau problema Transilvaniei, unde trăiește un număr considerabil atât de români, cât și de unguri, și unde se ciocneau în forma cea mai acută interesele României monarhiste și ale Ungariei hortiste. Acest lucru nu a putut să nu aibă anumite consecințe, care se fac simțite și astăzi”. Conducerea română întreba „ce nevoie a fost ca în contextul cuvântului tov. Hrușciov de la Leipzig, Transilvania să apară ca o problemă”, care a fost rezolvată de istorie, prin tratatele existente?... În 1963, și în 1964, turiștii sovietici care vizitau România începură să aducă niște hărți pe care teritoriul românesc era ciuntit. Acestea au fost puse pe masă în față delegației sovietice. Bodnăraș a supus criticii și ideea de plebiscit, lansată de Hrușciov, cu scopul de a rezolva problemele teritoriale între țările socialiste¹⁶. Și Bodnăraș, și Maurer au solicitat părții sovietice explicații asupra motivelor ce l-au determinat pe N. Hrușciov să pună „problema Basarabiei la discuțiile de la Gagra” sau să „ridice” chestiunea Transilvaniei la Leipzig „într-o formă diferită de celelalte”? Delegația română era îngrijorată de toate aceste declarații ale primului secretar al CC al PCUS, care afectau prietenia dintre cele două țări¹⁷.

La 10 iulie chestiunea Basarabiei reapăru în discuție după ce N. Podgornîi, cu referință la niște „zvонuri” ca o ripostă la „spusele” unor studenți sovietici (despre Basarabia) aduse drept exemplu de delegația română, a declarat că în România s-ar admite gândul că un stat socialist poate merge înainte și fără Tratatul de la Varșovia. Ion Gheorghe Maurer a replicat că partea română a invocat cazuri concrete când cetățenii sovietici întrebau direct dacă România revendică Basarabia. Menționarea numelui de Basarabia a provocat reacția dură a lui N.A. Kosîghin. Acesta i-a imputat că în cursul întâlnirii delegația română nu ar fi rostit nici odată „denumirea oficială” a RSSM, deși Emil Bodnăraș a vorbit și despre „Republica Moldovenească”, și despre „Moldova Socialistă”. Kosîghin

¹⁵ *Ibidem*, p. 95-96.

¹⁶ *Ibidem*, p. 96-98.

¹⁷ *Ibidem*, p. 98.

i-a cerut, practic, lui Maurer să nu mai pronunțe numele Basarabia și să vorbească în termenii consacrați în URSS despre RSS Moldovenească, ca o republică aparte, cu un „popor moldovenesc, cu un Comitet Central și un guvern”. Pentru a nu crea „artificiali” și a depăși nervozitatea indusă de Kosîghin, Maurer a precizat că se avea în vedere „acel teritoriu care s-a numit Basarabia”. Kosîghin a insistat asupra denumirii „actuale” de RSS Moldovenească. Dar, pentru că „Republica Moldovenească” se întindea și dincolo de Nistru, în zona transnistreană, primul ministru român, în perfectă cunoștință de cauză, a propus formula „acea parte a Republicii Moldovenești dintre Prut și Nistru”. În acest moment Kosîghin a recurs la un alt „argument” pentru a-și impune punctul de vedere, afirmând că, dacă moldovenii ar auzi că autoritățile române vorbesc de Basarabia, s-ar simți ofenșați, pentru că „sunt un popor care face parte din Uniunea Sovietică”, căruia „trebuie să i se dea ce i se cuvine”. Maurer găsi „contraargumentul” pe loc, arătând că nimeni altul decât însuși Nikita Hrușciiov a folosit denumirea de Basarabia. După Kosîghin, Hrușciiov ar fi vorbit despre trecutul și nu despre prezentul acestui teritoriu. Ion Gheorghe Maurer făcu trimitere la discuțiile din martie de la Moscova, la care Hrușciiov a propus un plebiscit în Basarabia. Și în 1959, în discursul de la Leipzig, Hrușciiov a folosit aceeași denumire, a amintit Bodnăraș. Podgornîi a contestat spusele lui Maurer, promițând să prezinte stenograma discuției pentru a verifica veridicitatea celor exprimate. În acest punct al controversei, Ion Gheorghe Maurer, pentru a nu permite interpretări confuze, a simțit nevoia să declare că din toată această polemică nu putea să rezulte că România „are probleme teritoriale cu Uniunea Sovietică”. Kosîghin a susținut scurt această abordare. Dar, întrebarea lui Maurer rămânea fără răspuns: de ce se mai „ridică” atunci această chestiune? Podgornîi a rezumat: în România trebuie să se știe și, implicit, să se țină cont, că „nu există un astfel de teritoriu – Basarabia”, iar la tratativele oficiale să fie folosit „termenul potrivit”, cel de RSS Moldovenească. La observația lui Maurer că RSSM cuprindea și o fâșie de teritoriu din stânga Nistrului și că denumirea de Moldova Sovietică nu permitea delimitarea părții basarabene, care făcea subiectul discuției, Podgornîi ceru expres să fie folosită denumirea „oficială” de „Republică

Moldovenească”. Spre mulțumirea părții sovietice, Maurer, în cele din urmă, a fost de acord cu această cerință¹⁸.

O curioasă coincidență, în aceeași zi de 10 iulie, când la Moscova cele două delegații se confruntau în problema Basarabiei, chestiunea „teritorială” dintre URSS și România a fost introdusă „în circuitul public” de Mao Tze-Tung la întâlnirea de la Peking cu delegația socialiștilor, membri ai Parlamentului Japoniei. Președintele Mao a abordat „chestiunea teritorială” la rugămintea unuia dintre membrii delegației nipone de a se pronunța în privința insulelor Kurile, pierdute după cel de-Al Doilea Război Mondial de Japonia. După ce, drept răspuns, a enumerat mai multe teritorii ocupate de Uniunea Sovietică, Mao Tze-Tung declara că sovieticii „și-au însușit o parte din România”¹⁹, fără a preciza însă care este această parte.

La 11 iulie, într-o atmosferă tensionată de acuzații de „antisovietism” în adresa autorităților române, N. Podgornii invoca, în cadrul expunerii unor considerații cu privire la frontierele post-belice, „anumite știri” parvenite din România precum că „se ridică pretenții față de o parte din teritoriul Moldovei Sovietice”, dar Uniunea Sovietică nu acorda „nici o importanță acestor zvonuri”. Partea sovietică a primit cu satisfacție declarația primului ministru Maurer precum că România nu avea „nici un fel de pretenții teritoriale” față de URSS, dar se arăta contrariată de afirmațiile acestuia potrivit cărora problema Basarabiei se punea nu în România, ci în URSS, și nu de cetățenii români, dar de cei sovietici. „Noi, din păcate, n-am înțeles ce scopuri și intenții ni se atribuie în legătură cu aceasta. RSS Moldovenească intră în componența URSS. De unde și până unde să facem noi tapaj în jurul acestei probleme, pentru că nimeni nu va crede că vrem să răpim Moldova de la noi înșine. Este un lucru straniu. Cum să ridicăm noi problema pretențiilor față de Moldova, atunci când ea este în componența URSS? De la cine s-o luăm? Noi suntem în toate mințile și asemenea sarcină nu ne punem”, se arăta contrariat Podgornii. Citând din înregistrările stenografice, el arăta că „nici în stenograma discuției de la Pițunda, nici în cuvântarea tov. Hrușciiov la Leipzig, n-am găsit nici un fel de aluzii care ar fi dat prilej să

¹⁸ *Ibidem*, p. 131-133.

¹⁹ «Беседа Мао Цзэ-дуна с японскими социалистами», «Правда», от 2 сентября 1964 г.

se facă afirmații despre prezența anumitor neînțelegeri referitoare la problemele teritoriale dintre țările noastre și, cu atât mai puțin, în problema unor pretenții teritoriale între țările noastre”. Pogornii trăgea concluzia că „tov. Hrușcirov nu a pus nici o problemă teritorială față de România”, că această problemă în esență ar fi fost „ridicată” de Emil Bodnăraș în discuția de la Pițunda, în contextul informării despre vizita delegației române la Pekin, „iar tov. Hrușcirov numai a răspuns la aceasta”, sugerând ca soluție plebiscitul (Replika atribuită lui Bodnăraș nu se regăsește și în stenograma părții române). În chestiunea Transilvaniei, partea sovietică, de asemenea, „se spăla pe mâini”, considerând că aceasta, dacă era cazul, trebuia discutată „cu tovarășii unguri, dar nu cu noi”²⁰. Partea sovietică respingea categoric orice suspiciuni de speculații în chestiunea „teritorială”, subliniind că problema frontierei sovieto-române ar fi fost abordată tocmai pentru a ilustra ideea că frontierele trasate după Al Doilea Război Mondial erau intangibile²¹.

După o săptămână de convorbiri la care s-a căutat ca „boala să nu pătrundă în interior”, în expresia lui A.N. Kosîghin, la întâlnirea din 13 iulie cu N. Hrușcirov chestiunea „teritorială” nu mai apare în discuție. Acesta le spunea reprezentanților României: „Dacă nu vreți să întrețineți prietenie, nu trebuie, se poate și fără asta, dar să nu se facă scandal”²². În legătură cu „planul Valev”, l-a numit pe autorul articolului respectiv „nebun”, arătând că în partid nu se discutase această chestiune. A dezaprobat publicarea în presa română a articolului critic la adresa „planului Valev”, pe care, însă, nici nu-l citise (?), menționând că o astfel de reacție nu avea cum să contribuie la păstrarea unor relații bilaterale „curate” și la manifestarea respectului „față de granițe”²³. Din partea delegației române, cu Hrușcirov a discutat, în special, doar unul singur, Emil Bodnăraș, vorbitor de limbă rusă, tonul discuției îndemnând la depășirea momentelor controversate în raporturile bilaterale și la consolidarea prieteniei sovieto-române. Deși, se vedea cu ochiul liber că relațiile dintre cele două țări se deterioraseră brusc.

²⁰ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 150-151.

²¹ *Ibidem*, p. 150.

²² *Ibidem*, p. 205.

²³ *Ibidem*, p. 206.

La 2 septembrie „Pravda” a publicat editorialul „În legătură cu discuția lui Mao Tze-Tung cu grupul socialiștilor japonezi”, în care se arăta că „dacă granițele Rusiei Țariste se stabileau de politica acaparatorilor imperialiști, granițele Uniunii Sovietice s-au fixat în urma exprimării benevole a voinței popoarelor în baza principiului autodeterminării libere a națiunilor” și că aceste popoare „nicicând și nimănui nu vor permite să atenteze la dreptul lor de a-și alege destinul”²⁴. În Uniunea Sovietică, inclusiv, în RSS Moldovenească, a început o campanie largă de „prelucrare” a acestui material. Este semnificativ că în această campanie din RSSM – de combatere a tezelor „revizioniste” ale liderului chinez – accentul se punea pe faptul că teritoriul dintre Prut și Nistru „a intrat” în componența Imperiului Rus „aproape cu o jumătate de veac înainte de formarea regatului român”, pe presupusul rapt al Basarabiei de către România la 1918 și pe actul „de justiție” din 28 iunie 1940 când Basarabia „a fost reunită pe cale pașnică la Patria Sovietică”²⁵. După cum se vede, aceste teze erau adresate atât președintelui Mao care vorbise despre „însușirile” sovietice din contul României, dar, în egală măsură, și liderilor români, cursul politic al cărora nu mai oferea previzibilitatea de altă dată în raport cu marele vecin sovietic.

Că lucrurile stăteau anume așa rezultă și din articolele semnate de I.I. Bodiul, primul secretar al CC al PCM, publicate în organele centrale de presă ale CC al PCUS, „Kommunist” și „Pravda”, consacrate împlinirilor înregistrate de RSSM în ajunul celei de-a 40-a aniversări „de la crearea statalității naționale sovietice socialiste moldovenești și a Partidului Comunist al Moldovei”. De-a dreptul, după Bodiul, ceasul istoriei „poporului moldovenesc” a pornit în sec. al IX-lea, când triburile slave ale ulicilor și tivertilor „se așezaseră pe Nistru”, punând bazele unei „prietenii” de veacuri, deși statul moldovenesc medieval a apărut pe la 1359. La 1812 Basarabia „a fost eliberată de sub jugul otoman”, unindu-și destinul de cel „al fratelui său mai mare – poporul rus”. La 1918 România „burgezo-moșierească”, cu ajutorul „direct” (!) al SUA, Angliei, Franței, dar și al „organizației burgezo-naționaliste contrarevoluționare „Sfatul Țării”, a rupt Basarabia de la trupul tinerei Patrii sovietice”. La 12

²⁴ «По поводу беседы Мао Цзэ-дуна с группой японских социалистов», «Правда», от 2 сентября 1964 г.

²⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 145, f. 55-58.

octombrie 1924 era formată RASS Moldovenească în cadrul Ucrainei Sovietice, reprezentând „un eveniment istoric remarcabil din viața poporului moldovenesc”, iar la 28 iunie 1940 statul sovietic reușea să înfăptuiască „pe cale pașnică reunirea Basarabiei cu URSS”. În același text, I.I. Bodiul arăta că la 2 august 1940 Sovietul Suprem al URSS a adoptat *Legea cu privire la transformarea RASS Moldovenești în RSS Moldovenească* (subl. n.), ca republică unională în cadrul Uniunii Sovietice, deși ulterior teza oficială în legătură cu această dată va insista asupra „formării” RSSM. După război, odată cu restabilirea puterii sovietelor în RSSM, într-un interval scurt „s-au afirmat relații de producere noi, a luat sfârșit procesul de formare a națiunii moldovenești socialiste ((?!), subl. n.)”²⁶, au fost atinse noi culmi în dezvoltarea social-economică și culturală.

La 3 octombrie 1964 „Pravda” insera un alt articol semnat de I.I. Bodiul, în care pentru prima dată și nu întâmplător era inclus un citat din rezoluția celui de-al IV-lea congres al PCdR în chestiunea națională, desfășurat în 1928 la Harkov, în Ucraina sovietică. După ce se subliniază că problema națională în URSS a fost soluționată în spiritul autoderminării națiunilor, dând drept exemplu în acest sens formarea RASSM, se insistă asupra faptului că în rezoluția PCdR sunt dezavuate „eforturile desperate” ale „burgheziei” române de a demonstra că moldovenii majoritari din Basarabia sunt români. În optica deformată a PCdR, care justifică alienarea practică și teoretică a unor vechi teritorii românești, populația dintre Prut și Nistru ar reprezenta „o naționalitate independentă, cu o cultură aparte”, care lupta umăr la umăr cu alte etnii împotriva „opresorului național și de clasă – burghezia română”²⁷. Reluarea în „Pravda” a acestei teze vicioase în materie de identitate națională din însuși bagajul ideologic interbelic al comuniștilor români, impusă, în fapt, PCdR de politica antiromânească a Internaționalei Comuniste, urmărea să delimiteze categoric pretensele frontiere identitare între românii de pe cele două maluri ale Prutului, ca o asigurare în plus pentru intangibilitatea frontierei de stat sovieto-române. În consecință, prin acest tip de mesaj conducerii de la București, nemaivorbind de publicul intern, i se amintea de existența unui cadru ideologic asumat și

²⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 42, d. 111, f. 32-58.

²⁷ *Ibidem*, f. 18-31.

de neatins în materie de construcție identitară, aceasta fiind invitată în subsidiar să parcurgă cu mai multă atenție propriile abordări doctrinare.

La 12 octombrie 1964 în toată RSS Moldovenească se marcau cu fast 40 de ani de la formarea RSSM și a PCM. În discursul ținut cu această ocazie în prezența înalților reprezentanți ai Kremlinului, ai republicilor unionale și a unui numeros public local, I.I. Bodiul a elogiat prietenia frățească „de veacuri” moldo-ruso-ucraineană și a înfierat regimul „de teroare și despotism” din Basarabia interbelică. El a aclamat din nou „eliberarea” Basarabiei din iunie 1940 și „reunirea” ei „pentru vecie” cu „patria Sovietică”. Bodiul a menționat în mod special în acest context că și CC al PCdR a salutat „eliberarea” Basarabiei și Nordului Bucovinei, văzând în aceasta premisa „legării unei prietenii între popoarele României și popoarele marelui stat socialist”. Prin „formarea”, de această dată, a RSS Moldovenești la 2 august 1940, și nu „transformarea” fostei autonomii de peste Nistru în republică unională, în opinia primului secretar al CC al PCM, „s-a încheiat procesul de formare a statalității sovietice moldovenești”, creându-se „posibilități inepuizabile pentru prosperarea economică, politică și culturală a națiunii moldovenești”²⁸. I.I. Bodiul a exprimat recunoștința profundă a „oamenilor muncii din republică” lui N. Hrușciov „pentru contribuția importantă la cauza reunificării și prosperării meleagului nostru”. Anume „sub conducerea” lui Hrușciov „raioanele din dreapta Nistrului au fost eliberate de sub ocupație” în 1940, s-au derulat „primele transformări revoluționare”. De numele lui era legat și „actul de eliberare a Moldovei Sovietice de sub ocupația germano-fascistă” în 1944. Tot „Nikita Sergheevici” a fost și cel care a prins de „pieptul verde” al republicii²⁹, în cântarea poetului Valentin Roșca, Ordinul Lenin în 1959. I.I. Bodiul, deși în necunoștință de cauză, a fost probabil printre ultimii lideri de partid mai importanți din URSS care îi adresau mulțumiri lui Hrușciov, exact în momentul în care acesta era debarcat de la putere printr-o lovitură de palat.

La București, după ascuțirea divergențelor sovieto-chineze, înlăturarea lui Hrușciov a fost considerat momentul optim pentru

²⁸ *Ibidem*, f. 59-94.

²⁹ Valentin Roșca, „Sunt mândru de tine, republica mea!”, în „Cultura Moldovei”, din 22 ianuarie 1959.

publicarea volumului „Karl Marx, Însemnări despre români (manuscrite inedite) publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann”, în care se exprima simpatia pentru ideea națională a românilor și adevărul istoric despre Basarabia. Însemnările în manuscris ale lui Marx pe marginea lucrării istoricului francez Elias Regnault „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes” (1855), care avea ca sursă scrierile lui N. Bălcescu, Ion Ghica și I. Eliade Rădulescu, precum și studiul unui autor englez necunoscut, erau bune pentru tipar încă în 1961. Însă, adevărul în chestiunea Basarabiei nu se putea rosti în condițiile de atunci, pentru că ar fi antrenat inevitabil o dispută față în față cu o mare putere care ar fi acuzat imediat România de intenția de revizuire a granițelor statornicite³⁰. Pentru promotorii liniei naționale prioritare era nevoia de delimitare de tezele eronate adoptate în trecut, când partidul era o anexă a Cominternului, repudierea și corectarea mistificărilor admise. În problema Basarabiei, s-a considerat că cea mai potrivită metodă din punct de vedere tactic „ar fi aceea de a găsi argumente în interiorul sistemului” și ele au fost găsite la cei doi clasici ai învățaturii marxiste – Marx și Engels³¹. Pentru oponenții sovietici, contracararea clasicilor marxism-leninismului nu se anunța o operă de loc agreabilă și nici facilă.

Cel mai citit pasaj în România era cel cu privire la Basarabia: „Tratatul din 28 mai 1812. Poarta renunță la Basarabia. Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, pentru că Poarta Otomană n-a fost nici odată suverană asupra Țărilor Române”³². Manuscrisele lui Marx arătau fără echivoc că Basarabia este teritoriu românesc, iar apartenența acesteia la Imperiul Rus se întemeia pe cedarea de la 1812. „Părintele socialismului științific” susținea apartenența populației din Principatele Române, ca și a celei din Transilvania, Banat și Basarabia, la același popor român, precum și ideea de unitate națională a românilor³³. Dacă până atunci orice referire la caracterul românesc al teritoriului dintre Prut și Nistru era tabu, publicarea „Însemnărilor” lui Marx a permis conducerii române „de a ridica problema adevărului istoric cu privire la teritoriul național, în primul rând, la Basarabia”³⁴. Autoritățile române abordau chestiunea

³⁰ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 268.

³¹ *Ibidem*.

³² Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 275.

³³ Paul Niculescu-Mizil, *op. cit.*, p. 283-284.

³⁴ *Ibidem*, p. 286-287.

Basarabiei exclusiv „prin prisma istoriei, a adevărului istoric”, neavând pretenții politice, mai ales, teritoriale, dar cu convingerea că „dreptul la cunoașterea adevărului istoric nu poate fi răpit nimănui”³⁵.

Practic, concomitent cu „Însemnările” lui Marx, a fost dată publicității scrisoarea lui F. Engels către militantul socialist Ion Nădejde, din 4 ianuarie 1888, în care se spunea, între altele: „Dvs. românii trebuie să fi cunoscut țarismul; ați suferit îndeștut prin Regulamentul Organic, prin înăbușirea răscoalei de la 1848, prin răpirea de două ori repetată a Basarabiei, prin năvălirea fără număr în România, ca și cum țara ar fi fost un simplu popas rusesc pe drumul spre Bosfor [...]”³⁶.

Publicarea la sfârșitul anului 1964 a celor două lucrări cu valoare de document ale lui Marx și Engels a avut „o semnificație deosebită”, deși se nega, dar, evident, politică. Apariția lucrărilor respective marca „un punct de cotitură, o schimbare hotărâtoare în tactica românilor”. Conducerea de la București arăta că a decis să înceapă „bătălia pentru tratarea corectă, pe baza adevărului istoric, a problemei schimbărilor teritoriale între România (Principatele Române) și Uniunea Sovietică (Rusia Țaristă)”. Se anticipa că această bătălie va fi „de lungă durată, grea și comporta riscuri”, dar ea trebuia să înceapă ca un act de reafirmare a demnității naționale și politice³⁷.

La nici una din aceste lucrări nu va exista acces în partea basarabeană a Prutului, la Chișinău.

Inițiativele cultural-identitare ale conducerii române erau urmărite îndeaproape de autoritățile sovietice, fiind în curs de pregătire și răspunsurile respective. Ca una din aceste riposte, la finele anului 1964, fostul ministru al culturii, cercetătorul științific A.M. Lazarev prezenta spre aprobare și publicare Consiliului Științific al Institutului de Istorie al Academiei de Științe de la Chișinău manuscrisul monografiei „Vossoedinenie moldavskogo naroda v edinoe sovietskoe gosudarstvo” („Reunirea poporului moldovenesc într-un stat sovietic unic”), apreciată ca „o contribuție valoroasă la istoriografia sovietică din RSS Moldovenească”³⁸.

Disputa sovieto-română intra astfel în plină competiție.

³⁵ *Ibidem*, p. 288.

³⁶ *Ibidem*, p. 289.

³⁷ *Ibidem*, p. 292.

³⁸ AȘCAȘM, F. 18, d. 57, f. 26-27.

Tipar: S.C. PAPER PRINT INVEST S.A.
Brăila, Șos. Baldovinești nr. 20 Tel./Fax: 0239 610 210
e-mail: paper_printinvest@yahoo.com

ISBN 978-606-654-085-8

<https://biblioteca-digitala.ro>